

BETEKINTŐ

2015/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Takács Tibor: Kecskeméti változások feketén-fehéren

Rigó Róbert: Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948). ÁBTL – Kronosz, Budapest – Pécs, 2014.

Szűts István Gergely: A Herendi Porcelángyár Rt. államosítása

Tóth Judit: „Jelentem továbbá...”

Kuláksors az 1950. évi tagosítás idején a Pest megyei ÁVH-s hangulatjelentések tükrében

Balogh Eszter: Adalékok az egyházak államvédelmi megfigyeléséhez Somogyban (1948–1956)

Kiss Norbert Péter: Az ÁVH jelentései a Somogy megyei TSZ-ek helyzetéről (1953–1956)

Farkas Gyöngyi: „... megirom mihő tarcsd magad ha jösz programolni...”

Névtelen levelek a rákóczi falvi téesszervezőknek

Papp István: A szövetkezeti kocsmá és a nőtanács irodája, avagy találkozási lakások egy Békés megyei faluban

Varga Zsuzsanna: Paraszti ellenállási stratégiák a kollektivizálás befejezése után

Kecskeméti változások feketén-fehéren

Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*

ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs, 2014

1.

Rigó Róbert munkája a kecskeméti elitváltások 1938 és 1948 közötti évtizedét kívánja bemutatni, elsősorban terjedelmes levéltári forrásanyagra, továbbá visszaemlékezésekre és a korszakra vonatkozó szakirodalomra támaszkodva. Mindenképpen becsülendő a szerző azon törekvése, hogy meg kívánta haladni az „önkéntesen és vitatható szempontok alapján megállapított” korszakolást (7.), ám dolgozata arról árulkodik, hogy törekvése nem járt sikerrel. Abból ugyanis az derül ki, hogy Rigó mégiscsak az 1945-re és az utána bekövetkező változásokra helyezi a hangsúlyt: amíg az 1938 és 1944 közötti hat-hét évvel mindössze 20 oldal foglalkozik (85–104.), addig az 1945 és 1948 közötti alig négy esztendővel 282 (105–386.). Az összegzésben az 1944 előtti évekről egyáltalán nem ejt szót, annak ellenére, hogy az általa első elitváltásnak nevezett folyamat, vagyis a zsidó elittagok kizárása legkésőbb 1939-ben elkezdődött. Az erről szóló fejezet mégiscsak az 1944-es eseményeket tárgyalja, a zsidók kifosztását és deportálását, a német megszállásig történeteket az előzményekhez utalja. Az 1938–44 közötti időszakot egy egységként kezeli, míg az 1945 utánit három periódusra bontva (1945, 1946–47, 1948) tárgyalja, annak ellenére, hogy a vizsgált folyamatok a legtöbb esetben átnyúltak ezeken az időhatárokon. Úgy vélem, erős túlzás ezeket az egy-két évig, sokszor csak pár hónapig tartó periódusokat „korszakoknak” nevezni, mint ahogy Rigó teszi.

Rigó Róbert az 1938 (1944?) és 1948 közötti elitváltásokat egységes történetként ábrázolja, mintha ugyanannak a folyamatnak a különböző fázisai lettek volna. A város szerves fejlődésének megakadásával előbb a zsidó elittagokat zárták ki, majd a régi elit teljes lecserélésére került sor. A szerves fejlődés persze attól szerves, hogy nem akad meg magától, azt csak külső erők akaszthatják meg. Ennek megfelelően a kecskeméti elitváltásokat is külső erők műveiként mutatja be: az első elitváltás súlypontja ezért 1944-re helyeződik, mert így – áttételesen – a németek és a nyilasok műveként lehet ábrázolni, pedig az elitváltás döntő elemeként a zsidókat már 1939-ben kizárták a virilisek közül. (Az 1944 utáni változásokat áttételek nélkül is a szovjetek és a kommunisták műveként lehetett bemutatni.) Az elitváltások hátterében lévő folyamatok nemcsak a vezetőréteget érintették, hanem a társadalom szélesebb rétegét. „1944/45-től súlyos megrázkódtatások érték a város lakóit, éveken át más-más társadalmi csoportokat fenyegetett a teljes megsemmisítés és kisémmizés veszélye” – áll az összegzésben. (388.). Azt a szerző sajnálatos módon elfelejtette hozzátenni, hogy – munkája szerint – a teljes (fizikai) megsemmisítés egyedül a zsidóknak jutott osztályrészül; esetükben ezért meglehetősen faragatlanság „fenyegetésről” beszélni. Az 1945 előtti középosztályi elit tagjai közül például senkit sem „semmisítettek meg”, az ellenük folytatott népbírósi eljárások során nem született halálos ítélet, sőt a vádlottak többségét végül felmentették (241–242.).

Úgy vélem, a kontextusok teljesen eltérő volta, továbbá az elitben történt változások eltérő jellege megkérdőjelezi a különböző elitváltások egyetlen történetbe foglalhatóságát. A zsidók kiszorítása az elitből nem irányozta elő a teljes elit lecserélését, így kérdés, hogy elitváltásnak tekinthető-e egyáltalán, szemben 1944–45-tel, amikor egy teljesen új módon szerveződött elit jött létre. 1944 előtt a helyi elit szorította ki a zsidó tagjait, még ha erre a felsőbb jogszabályok is teremtették meg a lehetőséget, míg 1944 után a korábban az elitből kiszorított erők (nem csak a kommunisták) igyekeztek elitpozíciókat szerezni, amire a külső körülmények biztosították a feltételeket. Ugyanolyan okokból problémásnak tartom a hasonlóknak látszó folyamatok, például a

zsidók, illetve a front elől Nyugatra távozottak javai kiigénylésének és szovjet hadsereg rablásainak összemosását (390–391.). Előbbi esetben intézményes kifosztásról volt szó, amelyre a közigazgatás normál működése mellett, magyar jogszabályok alapján került sor, míg utóbbira háborús körülmények között, illetve azok következtében. Abban sem vagyok biztos, hogy a zsidók kifosztását a lakosság egésze a vagyon- és személybiztonság hiányaként élte volna meg, szemben a front átvonulásával, amely mindenkit érintett.

A könyvben nemcsak a címben jelzett évtized fele tűnik el, hanem maguk az elitváltások is: a különböző „korszakok” elitjéről csupán néhány rövid fejezet szól, azokat is jobbra az elitbe sorolt személyek főbb életrajzi adatait tartalmazó táblázatok teszik ki. Ennél nagyobb problémának tartom, hogy a szerző adós marad a helyi elit fogalmának pontos meghatározásával. Fogalomtörténeti áttekintését Szilágyi Zsoltnak éppen a két világháború közötti Kecskemét esetében kidolgozott definíciójához vezeti el (12–17.),¹ ám mégsem ezt használja, hanem annál szűkebb kört vizsgál: felsorolja ugyan, hogy a különböző időszakokban mely pozíciók birtokosait tekinti elithez tartozónak, azt azonban nem, hogy milyen kritériumok alapján. A Horthy-kori elitbe például „a város meghatározó hatalmi, irányító pozícióit betöltő személyeket” sorolja, az országgyűlési képviselőket, a főispánt, a polgármestert, a legnagyobb adófizetőket, emellett „igyekezett” figyelembe venni azokat is, akik „többféle” pozícióval rendelkeztek (vajon mifélékkel?), és „a vizsgált korszak meghatározó személyiségei voltak” (de mégis milyen téren?) (51–52.). A kulcsszó, úgy tűnik, a *meghatározó*, ám ez elég homályos kifejezés ahhoz, hogy egy tudományos értekezésben alkalmazott kategóriát építsünk rá, mert megfoghatatlanná teszi az elit határait. Jól mutatja ezt a zavart a II. főfejezet, mely „Az első elitváltás” címen „A zsidók kifosztása és elhurcolása” alcímben jelzett eseményeket mutatja be (85–104.), mintha a kecskeméti zsidóság egy az egyben a helyi elitbe tartozott volna. Az 1945 utáni időszakra vonatkozóan még ennyi fogódzót sem kapunk, csupán különböző hosszúságú listákat közöl, amelyeken városi vezetők, nemzetgyűlési képviselők, nemzeti bizottsági tagok, pártvezetők szerepelnek (284–289., 333–342., 365–370.). Rigó megállapítása szerint 1945 után a „*hatalom új emberek, elsősorban az MKP helyi tisztségviselői és a rendőrség vezetői kezében összpontosult*” (126.). Ennek megfelelően a helyi elitbe sorolta a kommunista párt és a rendőrség teljes vezetését, sőt a politikai rendőrség egészét is.² A helyi elit ilyen tág értelmű kiterjesztését én ne látom indokoltnak – végül is milyen hatalommal rendelkezett a helyi társadalomban például Szüle István őrszemélyzeti parancsnok?

A fogalommeghatározás elmaradása nemcsak azért jelent problémát, mert az olvasó nem tudja, a szerző kit miért sorol az elitbe, hanem főként azért, mert 1944–45-ben politikai rendszerváltozás történt Magyarországon (így Kecskeméten is), amelynek nyomán megváltoztak az elit kiválasztódásának mechanizmusai is. Ahhoz, hogy ezt a változást (jellegét, hatásait a vezetőréteg összetételére stb.) nyomon lehessen követni, egy olyan elitfogalom kidolgozására lett volna szükség, amely az 1945 előtti és utáni időszakra vonatkozóan is adekvát értelmezési keretként funkcionálhat. Ennek hiányában viszont csak olyan semmitmondó megállapítást tehet, miszerint míg hagyományosan „a tudás, az iskolai végzettség, a rátermettség, a család presztízse, a vagyoni helyzet” határozta meg az elitbe kerülést, addig 1938-tól ezt felülírták „vallási, majd faji szempontok”, míg 1944 után „felértékelődött a pártpolitikai megbízhatóság, és ezzel párhuzamosan csökkent a tudás és a rátermettség szerepe” (18., ugyanezt megismétli az összegzésben: 392–393.). Ez az állítás azért semmitmondó, mert magából az elit definíciójából következik: amennyiben viriliseket és jogvégzett tisztségviselőket hasonlítunk össze vagyontalan kommunista (és más) pártvezetőkkel és rendőrökkel, akkor nem is vonhatunk le más következtetést, mint a fentit. Azzal egyébként vitatkoznék, hogy 1944 után ne lett volna szükség semmilyen tudásra és rátermettségre ahhoz, hogy valaki vezető pozícióba kerüljön. Hiszen a könyv kiválóan mutatja be a front átvonulása nyomán kialakult helyzetet: a központi akarat csak részben érvényesülhetett a városban, így a helyi tényezőknek sok tekintetben önállóan kellett dönteniük és cselekedniük.

Arról, hogy Rigó Róbert voltaképpen mit is tekint elitnek, sokat elárul egy apró részlet: idéz egy röplapot, amelyben Várady József polgármester – többek között – *„Kecskemét városának a burzsoázia nélkül való felépítését”* jelölte meg feladatként. Rigó interpretációjában ez a brosúra *„egyértelműen a korábbi kapitalista elit felszámolásának célkitűzését jelentette”* (122.). A szerző ezzel összekever kétféle kategorizálási rendszert, összemosza az elitet az osztállyal. Mint arra Lengyel György felhívta a figyelmet az elitviszony a Max Weber-i értelemben vett uralmi viszonyként írható le, míg az osztályviszony uralmi jegyekkel is rendelkező, de alapvetően hatalmi viszonyként értelmezhető.³ Mindkettő alkalmas lehet társadalomtörténeti vizsgálatokhoz, ám a kettő közé nem szabad egyenlőségjelet tenni – ha az elitek megfeleltethetők osztályoknak, akkor mi szükség egyáltalán a fogalom használatára? A fenti azonosítás mutatkozik meg abban is, hogy Rigó a helyi gazdasági elitet a virilisekkel azonosítja (pl. 69.). Úgy gondolom, a legnagyobb adófizetők csoportja sokkal inkább osztályként, *„a vagyon és a műveltség polgárságaként”* vizsgálható.⁴ (Emlékeztetnék rá: a legnagyobb adófizetők jegyzékeit elsőként feldolgozó Vörös Károly sem elitkutatót végzett, őt a tőkefelhalmozódás módja és annak a városi társadalom szerkezetére gyakorolt hatása érdekelte.⁵)

„Dolgozatomban a kecskeméti elit legbefolyásosabb tagjainak sorsát vizsgáltam 1938 és 1948 között. Emellett kutattam a korszak máig fel nem tárt helytörténeti eseményeit is, amelyek jelentőst hatást gyakoroltak magára az elitre” – írja Rigó Róbert az összegzésben (387.). A munka azonban a szerzői szándékok ellenére elsősorban mégsem az elitről, hanem az *„emellett”-ről* szól: munkájának értékét annak bemutatása teszi ki, hogy milyen megpróbáltatások érték Kecskemétet, elsősorban annak polgári rétegeit 1944-gyel kezdődően, és miként épült ki az új hatalom, bizonyítva, hogy a kulcspozíciókat helyi szinten is a kommunisták szerzik meg úgy a város irányításában, mint az erőszakszervekben. Átfogó képet rajzol az átmenet időszakának Kecskemétjéről, a front átvonulásáról, a szovjet megszállásról, a mindennapokat jellemző bizonytalanságról, a rendőrség, a népbürokrácia és a népbíróság működéséről, az igazolási eljárásokról, B-listázásokról, a földreformról és a helyi politikai küzdelmekről. Mindezeknek azonban a történeti szociológiai, társadalomtörténeti értelemben vett elithez legfeljebb érintőleges köze van. Sokatmondó, hogy az igazolásokat a szerző bevallotta az *„értelmiségi középrétegekből”* (221.) – és nem a korábbi elitből – vett példákkal illusztrálja.

Rigó ugyan azt állítja, hogy a *„régii elit felelősségre vonásában a népbíróság kiemelt szerepet kapott”* (241.), ezt azonban nem sikerült maradéktalanul bizonyítani. A munkája első részében helyi elitként kezelt húsz főből kilenc ember ellen indult eljárás, a szerző szerint ez a szám nagyobb is lehetett volna, de a volt főispán, a polgármester és a Baross Szövetség helyi csoportjának elnöke nem tért vissza a városba. (Úgy vélem, önmagában már ez is rámutat arra, hogy a régi elit tagjai nem kizárólag a jogi eljárás következtében veszítették el pozícióikat.) Rigó ezek után közöl egy 19 (!) fős listát a népbíróság elé került elittagokról, akik között nyugalmazott gimnáziumigazgató, konzervgyári személyzeti vezető, ellenőrző orvos, sőt a polgármester felesége és fia is szerepel (243–249.). Ebből azonban ismét csak az derül ki, hogy nevezettek többsége nem volt elitpozícióban az eljárás megindulásakor, letartóztatásuk tehát még rejtetten sem célozhatta a vezetésből való eltávolításukat. Mint arról volt már szó, a vádlottak többségét végül felmentették, ám meghurcolásuk attól még tény marad – személyükben azonban nem a régi elitet, hanem a helyi polgárságot, a burzsoáziát hurcolták meg.

Az elitekkel és az évtizeddel szemben Kecskemét természetesen mindvégig jelen van a könyvben, ám státusa a megismerés folyamatában nem annyira egyértelmű, mint az elsőre látszik. A szerző munkája elején megjegyzi, hogy a dolgozatban kitér a *„helyi specialitásokra, az országostól eltérő viszonyokra”* (19.). Miért lényeges ez? Azért, mert a *„speciális”* csak valamihez képest nyer értelmet: a helyi csak az országos nézőpontjából különös. Azzal, hogy Rigó Róbert a Kecskeméti történeteket egy tágabb, sokszor nem is országos, hanem világméretű folyamatba helyezve tárgyalja, a város külső erői pusztá

játékszerének tűnik e történetben, és ebben nem különbözik más városoktól itthon és Európában. Innen szemlélve Kecskemét valóban csak az érdekesség világa.

A kecskeméti történéseket tehát az országos események szervezik. Erre jó példa az 1945 utáni időszak szakaszolása, amely az országos politikatörténet eseményeit követi. Az „ideiglenesség korszaka” például Kecskeméten is az 1945-ös nemzetgyűlési választásokig tart: ez az országban valóban véget vetett az átmeneti állapotoknak, ám helyi szinten – e logika alapján – gyakorlatilag az 1950-es tanácsválasztásokig ideiglenes állapotok uralkodtak. Rigó tehát az országos történetet írja újra kecskeméti szereplőkkel, ahelyett hogy a kecskeméti történettel *újraírná* az országos történetet. Hogy mire gondolok? A szerző a rendőrséggel kapcsolatban nagyon jól bemutatja, hogy a központi irányítás hiányában mennyire megnőtt a helyi erőszakos szervek mozgástere, cselekvési szabadsága, ami hatalmaskodásban, önkényeskedésben mutatkozott meg (185. skk.). Ám ez távolról sem „specialitás”, hanem sokkal inkább olyan *sajátosság*, ami akár általános is lehetett, ám csak helyi terepen mutatható meg, és válhat akár az országos történet részévé.

2.

Rigó Róberttel szemben én nem az elitet, hanem a „szervest” tekintem munkája kulcsfogalmának. *„A kecskeméti társadalom egy viszonylag rövid időszaktól (1919–1920) eltekintve, évtizedeken át szervesen fejlődött. Ez alatt azt értem, hogy a saját mezővárosi tradíciói szerint, jelentős önkormányzatiság mellett dönthetett a saját ügyeiben”* – olvashatjuk a munka elején (17–18.). Ennek megfelelően a *„Horthy-korszak végére Kecskeméten egy hosszas mezővárosi hagyományokon nyugvó, szerves fejlődés eredményeként rekrutálódott elit jött létre”*, amelynek legfőbb ismertetőjegye a magas iskolai végzettség (52.). Az 1938 és még inkább az 1944 utáni történéseket a szervesen fejlődő vidéki polgárság életébe történt drasztikus beavatkozásként jeleníti meg, ideértve a „természetes” vezető szerepének elvesztését is. A szerző az 1938 és az 1944 utáni elitszelekciós mechanizmusokat egész egyszerűen „irracionális”-nak nevezi (18.). Az nem derül ki, hogy a szerző azt akarja-e ezzel mondani, hogy nem tudja, vagy azt, hogy nem is akarja megérteni ezeket a mechanizmusokat. Bárhogy is van, kijelentése azt jelzi, hogy lemond egy történeti jelenség értelmezéséről (ami történészként mégiscsak meg kellett volna kísérelnie), és megelégszik a korabeli szereplők megbélyegzésével.

Úgy tűnik, Rigónál az 1944-ig tartó korszak nem vizsgálendő periódus, hanem az a szilárd alap, amelyre állva szemléli voltaképpen tárgyát, az 1944/45 utáni *„súlyos megrázkódtatások”* időszakát. Ellenkező esetben ugyanis értelmeznie, kritikai vizsgálat alá kellett volna vonnia a *„szerves fejlődést”* is. Fel kellett volna tennie a kérdést, hogy vajon miként illeszthető a szervesség fogalmába az a tény, hogy Kecskemét 1870-től új, modern törvények által megszabott keretek között működött (32–33.), amely jogszabályok olyan, a mezővárosi tradícióktól idegen intézményt állítottak fel, mint a virilizmus.⁶

Az 1945 előtti korszak idealizálásának fontos elemét képezi annak hangsúlyozása, hogy Kecskeméten nem volt erős az antiszemitizmus, a zsidók megbecsült polgárai voltak a városnak, és semmiféle intézményes megkülönböztetés nem érvényesült. (Ezt a célt szolgálhatja, hogy az első elitváltást a zsidók kifosztásaként és deportálásaként mutatja be, mintha csak egy 1944-es történetről lett volna szó, nem pedig egy hosszabb folyamat betetőzéséről.) *„Az áttekintett források egybehangzóan abba az irányba mutatnak, hogy Kecskeméten nem volt erős a zsidóellenesség”* – írja (82.). Megállapítását három visszaemlékezés-részlet előzi meg, amelyek bizonyítékként való felhasználása azonban meglehetősen problémás. Mivel visszaemlékezésekről van szó, elsődlegesen az emlékek felidézésének jelenére referálnak, és nem arra az időre, amelyre az emlékek vonatkoznak.⁷ Vagyis nem azt tudhatjuk meg belőlük, mi volt az objektív valóság, mondjuk, 1937-ben vagy 1943-ban, hanem azt, hogy az emlékezők milyen képet alkottak 1937-ről vagy 1943-ról évtizedekkel később. A visszaemlékezés utólagos konstrukció, amit mindenképpen figyelembe kell venni, ha retrospektív jellegű személyes forrásokat használunk fel.⁸

Egy példa arra, hogy a szerző reflektálatlanul elfogadja egy emlékező állításait: *„Annak fényében különösen érthetetlen ez a rövidlátó és alapvető értékekkel ellentétes magatartás [ti. az elkobzott zsidó javak igénylése], hogy Kovács Bálint fentebb idézett visszaemlékezése szerint ekkor már mindenki felfogta, hogy a németek elvesztették a háborút. Tehát a rövid távú anyagi előnyök felülírták az alapvető erkölcsi értékeket.”* (88–89.) Pedig mit lehet ebből a visszaemlékezésből megállapítani? Azt, hogy az interjúalany, történetesen egy református lelkész 2008-ban miként emlékezett 1944-re, azt viszont, hogy akkor is „valóban” úgy állt-e a dolog, ahogy elbeszélte, maga az elbeszélés szövegéből nem lehet megállapítani. Arról nem is beszélve, hogy ki az a „mindenki”, akinek a véleményéről a lelkész hitelesen be tud számolni. A három fentebb idézett emlékrészlet érvényességi köre már csak ezért is szűk, mert csak a társadalom egy bizonyos, mondjuk így, „felső” részéről szolgálnak információval, a „polgári rétegről”, kereskedőkről, orvosokról. Nem kétlem, hogy ebben a körben valóban szorosabbak voltak a társas viszonyok, és a zsidótörvények meghozatala után is jobban érvényesülhetett a szakmai szolidaritás. Rigó Róbert jól be is mutatja, a helyi ügyvédi és orvosi kamarák miként igyekeztek lassítani a törvények végrehajtását (71–80.). Ez azonban távolról sem volt kecskeméti sajátosság, erre – az ügyvédek tekintetében legalábbis – a Rigó által sokszor idézett szakdolgozat is felhívja a figyelmet.⁹

A szerző szerint az a tény, hogy az 1939-es országgyűlési választásokon a nyilasok nem tudtak jelöltet állítani a városban, szintén azt mutatja, hogy nem volt erős a zsidóellenesség (82.). Eltekintve attól a nem lényegtelen dologtól, hogy éppen azért nem lehet lemérni a nyilasok támogatottságát, mert nem indultak a választáson, a fenti érvelés azért nem állja meg a helyét, mert a korszakban az antiszemitizmus nem csupán a szélsőjobb sajátja volt. Hát nem a – Kecskeméten 1939-ben a szavazatok kétharmadát megszerző¹⁰ – kormánypárt (Nemzeti Egység, majd Magyar Élet Pártja) terjesztette be és fogadtatta el az egymást követő zsidótörvényeket? Nem a kormány és az alá tartozó közigazgatás hajtotta végre azokat már a német megszállás előtt is? A könyv szerint a zsidók összeírását, összegyűjtését és végső soron megsemmisítését célzó rendelkezéseket zavartalanul hajtották végre Kecskeméten, ami a helyi közigazgatás aktív közreműködése nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ez azonban nehezen illeszthető a korszakról megrajzolni kívánt idilli képbe, amit a szerző úgy old fel, hogy a végrehajtást igyekszik elszemélyteleníteni. Két példa: *„megindult Kecskeméten a zsidók összesítése”* (89.); a *„kecskeméti zsidókat 1944. június 16-án szállították a téglagyár területén lévő gyűjtőtáborba”* (91.). A végrehajtók kiléte elsikkad – a zsidók nyilván csak úgy összeíródtak és odaszállítottak. A polgármestert, mint a helyi közigazgatás vezetőjét csak ekkor említi, amikor az intézkedett a *„zsidó lakások”* önkényes használatba vételének megszüntetésére (90.). A zsidó egyesületek feloszlata, vagyontárgyaik zár alá vétele esetében a helyi szervek szerepét nem hallgatja el teljesen, ám a hangsúly a megmaradt vagyontárgyakra esik, amelyet a polgármester 1945 nyarán visszaszolgáltatta a zsidó hitközségnek (92.). Azt viszont nem tartotta fontosnak jelezni, hogy ez a polgármester már nem az a polgármester... (Az a polgármester, Liszka Béla egyébként 1944 őszén felelős volt a Szálasi-kormányra.)

A szerző által „áttekintett források” tehát nem támasztják alá, hogy 1944-ig nem volt számottevő zsidóellenesség Kecskeméten. Az általa nem említett forrásokról nem is beszélve. Mivel Rigó Róbert imponálóan gazdag levéltári és egyéb forrásanyagot dolgozott fel, nem volna ildomos számon kérnem rajta bármiféle hiányt, annál is inkább, mert nem végeztem kutatásokat Kecskeméttel kapcsolatban. Érthetetlennek tartom azonban, hogy említést sem tesz olyan közismert eseményekről, mint a kecskeméti (!) Héjjas Iván és Francia Kiss Mihály 1919-es tevékenysége, mindenekelőtt a Kecskemétről (!) elhurcolt emberek, köztük sok zsidó lemészárlása Orgovány és Kecskemét határában. A hiányok tendenciózus jellege emellett Nagy Istvánnak a Rigó által is felhasznált, sokszor hivatkozott szakdolgozat alapján is megállapítható. Rigó Róbert nem tartja fontosnak közölni, hogy a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete helyi fiókjának alakuló ülésén – Endre László Pest megyei alispán mellett – Kiss Endre polgármester és Liszka

Béla (akkor még) tanácsnok is részt vett. Nagy ezt ekképpen interpretálta: „A neveket olvasva világossá válik, hogy a hírhedt pestvármegyei alispán mellett a kecskeméti vezetés is antiszemita érzelmeket táplált.”¹¹ Azt sem említette, hogy 1938 áprilisában zsidó boltosokat támadó röplapokat szórtak szét a városban, majd a törvényhatósági bizottság sürgette a zsidók visszaszorítását a gazdasági életben, míg 1939 elejétől a Verbóczy Bajtársi Egyesület kezdeményezésére (két évvel a vonatkozó miniszteri rendelet megszületése előtt) tömegesen jelentek meg a nem zsidó tulajdonú boltok kirakataiban a „keresztény, magyar üzlet” feliratú táblák.¹² Ezek a részletek erősen árnyalják a Rigó által megrajzolt idillt.

A tendenciózus kihagyások mellett akad példa a tendenciózus félreolvasásra is. Az első zsidótörvény kapcsán azt írja Rigó Róbert, hogy „végrehajtásának Nagy István kutatásai szerint nem voltak jelentős hatásai Kecskeméten” (68.). Nagy István a jelzett helyen valóban úgy fogalmaz, hogy a „törvény végrehajtásának ekkor még nem voltak súlyos hatásai a városban”,¹³ ám korábban azt is megjegyzi, hogy Kecskemét vonatkozásában semmiféle adat nincs arra nézve, hogy hány embert érintett annak végrehajtása.¹⁴ (Hozzátenném, a jogszabály végrehajtására alig egy év állt rendelkezésre, amikor is újabb zsidótörvényt fogadtak el – már csak ezért sincs sok értelme az első törvény hatásait külön vizsgálni.) Rigó – megint csak Nagyra hivatkozva – azzal is alátámasztja állítását, hogy „számos helyi bank, biztosító és iparvállalat vezetésében jóval 20 százalék fölött maradt a zsidó vezetők aránya” (68.). Nagy István munkájában azonban erre vonatkozóan nem találunk adatot, ő ugyanis az 1937–38-as, tehát még a törvény elfogadása előtt összeállított kompaszok alapján azt nézte meg, melyek voltak a zsidókat foglalkoztató pénzintézetek és azok az ipari vállalatok, amelyek vezetésében többségben voltak a zsidók – tehát azok, amelyeket érinthetett a törvény.¹⁵

Úgy vélem, önmagában az a tény, hogy „a zsidók és a nem zsidók sem az iskolában, sem a társadalmi életben nem különültek el egymástól” (82.), még nem jelenti azt, hogy nem lett volna jelen az antiszemitizmus Kecskeméten.¹⁶ Ezt egyébként Rigó maga sem tagadja, ám úgy látja, hogy csupán a korszak legvégén volt számottevő, amiben a háborús nélkülözések, a fokozódó szociális feszültségek játszottak közre (82–83., 104.). Azt írja: „a lakosság egyre szélesebb tömege a helyben maradó zsidó javak megszerzésében látta a gyorsan romló anyagi helyzetének enyhítésének megoldását. Ebben a kiélezett időszakban az anyagi gyarapodás reményét csak kevesen kapcsolták össze a zsidók üldözésével, kifosztásával, deportálásával.” (83.) Vagyis a többségnek nem volt nyilvánvaló, hogy honnan kerültek elő ezek a vagyontárgyak? Csak úgy ott maradtak, a volt tulajdonosaik önként mondtak le róluk, vagy a nagy sietségben nem tudták magukkal vinni őket? Komolyan hiheti ezt bárki is?! Megértem, ha zavart okoz a szerző számára, hogy a szervesen fejlődött helyi társadalomban „komoly érdeklődés” mutatkozott az elhurcolt zsidók javai iránt, és ezért próbál indítékot keresni erre, ám magyarázkodása jól példázza, hogy a „szerves társadalom” mennyire alkalmatlan keret a történeti jelenségek tudományos (megértő, kritikai stb.) vizsgálatára.

Rigó Róbert szerint az a tény, hogy a népbírói eljárások során több zsidó tanú nem ment el a tárgyalásra, illetve a vádlottak mellett vallott, szintén „arra utal, hogy helyben nem voltak kibékíthetetlen ellentétek a zsidók és a nem zsidók között”, és egyébként sem „a korábban elszenvedett sérelmekért való bosszúállás jellemezte a helyi zsidóságot” (394.). A szerző talán észre sem veszi, hogy a zsidónak nyilvánított magyar emberek megalázását, megbélyegzését, összeírását, összegyűjtését, deportálását és meggyilkolását pusztán „sérelemnek” nevezi, amit én a reflektált nyelvhasználat hiányának tudok be. A másik kijelentésével pedig – munkája korábbi fejezetei alapján – mintha azt akarná mondani, hogy ott viszont, ahol kibékíthetetlen ellentétet volt „a zsidók” és a „nem zsidók” között, erős volt a zsidóellenesség – ez a modern antiszemitizmus teljes meg nem értéséről árulkodik. (Arról nem is beszélve, hogy ha a kölcsönös ellenszenvet tekinti az antiszemitizmus kiváltó okának, akkor végső soron az áldozatokat is felelőssé teszi a holokausztért.)

Ha már a reflektálatlan nyelvhasználatról szó esett, mindenképpen meg kell említeni, hogy a szerző teljesen magától értetődően beszél zsidókról, miközben legkésőbb a 19. század óta már nagyon sokféleképpen lehetett az valaki. Ennek a sokféleségnek csak egyetlen, intézményes formáját jelentette az ortodox, neológ és status quo ante hitközségek léte. Rigó munkájából még azt sem tudhatjuk meg, hogy Kecskeméten milyen hitközségek működtek. Nála a zsidó a zsidótörvények tárgyaként jelenik meg, nemcsak 1945 előtt, hanem, és ez a különösen problematikus, az azutáni időszakra vonatkozóan is. Mindenképpen elismerés illeti a szerzőt azért, hogy olyan, a történészek többsége számára kényes, tudományosan mind ez ideig alig tárgyalt témát is bevont a vizsgálatai körébe, mint a zsidó származásúak szerepvállalása az 1945 utáni politikai rendőrségen. Rigó egy visszaemlékezést idéz, amely szerint Bánó Mihály, a helyi rendőrség vezetője „*volt munkaszolgálatosokból és Budapestről elmenekült fiatalemberekből félelmetes politikai nyomozócsoporthoz állított össze*”, akik (legalábbis a többségük) a munkaszolgálat során szerzett tapasztalataik következtében „*nem tudtak szabadulni a bosszú érzésétől*”. Rigó interpretációjában a „*Budapestről elmenekült fiatalemberek*” – nem tudni, miért – „menekült zsidók” lettek, ám ennél is lényegesebb változtatást jelent, hogy amíg a visszaemlékezésben csupán a politikai gyanúsítottakkal szembeni kíméletlen bánásmódról van szó, nála a politikai nyomozók már az egész helyi lakossággal szemben brutális módszereket alkalmaztak (186.).

A rendőri brutalitásnak „zsidó”-„magyar” relációba helyezése véleményem szerint a „zsidó bosszúról” szóló mítoszt táplálja, anélkül hogy kellő alaposítással megvizsgálta volna a témát. Pedig rendelkezésére állt a kecskeméti főkapitányság politikai nyomozóinak 1945. áprilisi névsora, ám a 24 fő közül mindössze hathoz írt életrajzi adatokat. A listán nem szereplő nyomozóknak is csak a nevét sorolta fel, és mindössze két személyről szolgált ennél több információval (189–192.). A nyolc adatolt személy közül négy esetben jelezte, hogy munkaszolgálatosok voltak – amiből persze nem következik automatikusan, hogy zsidók voltak (lehetek például kommunistának minősített személyek is). A munkából kiderül, hogy a rendőrség személyi állományában nagy volt a fluktuáció (a legerőszakosabb nyomozók közül többen hamar elkerültek Kecskemétről [194.]), az újonnan belépők származásáról, hátteréről azonban semmit sem tudunk meg, azt sem, hogy ők mennyire voltak erőszakosak. A rendőrség 1946–47-es helyzetéről szóló fejezetben egy szót sem ír a rendőri önkényről (359–363.) – nem tudni, hogy azért-e, mert megszűnt a probléma, vagy azért, mert a zsidókérdésen túl már nem is érdekelte a dolog a szerzőt.

Rigó a kérdést általánosabb szintre is helyezi, és megjegyzi: „*A második világháború utáni hatalmi elitben, így az MKP vezetésében és a politikai rendőrségben a zsidók aránya kiemelkedően magas volt.*” (192.) Most tekintsünk el attól, hogy miként definiálja a korszak elitjét (kijelentése az elit fogalmának teljes félreértéséről árulkodik), és attól is, hogy mit jelenthet a „zsidó” Rákosi Mátyás, Gerő Ernő vagy Farkas Mihály esetében („zsidóságuk” mennyiben volt azonos mondjuk Teitelbaum Mózes, Lőw Lipót vagy Herzl Tivadar zsidóságával), és attól is, hogy mi lett volna a megfelelő arány. Inkább nézzük, a szerző mire alapozza állítását. Statisztikákra, névsorokra, összesítésekre? Nem, hanem Charles Gatitól és Kőbányai Jánostól vett idézetekre: előbbtől megtudhatjuk, hogy a kommunista főtítkárok Kuntól Gerőig zsidók voltak, és sok zsidót a vészkorszakban szerzett tapasztalataik sodortak a kommunistákhoz, utóbbtól pedig azt, hogy a sztálinista éveket „a zsidó garnitúra” vezényelte le (192.). Ezek a megállapítások leegyszerűsítő voltak miatt erősen megkérdőjelezhetőek, de legalábbis magyarázó erejük kétséges egy történeti munkában. Ráadásul nem is ugyanarra a dologra vonatkoznak: kétségtelen, hogy a Moszkvából hazatérő pártvezetésben túlnyomórészt, a legbelső körben pedig szinte kizárólag zsidó származásúak foglaltak helyet, ám őket nem a koncentrációs táborokban és a munkaszolgálatban szerzett tapasztalataik vezették a kommunizmushoz. A helyi szinten jó esély lett volna a kérdés alapos vizsgálatára (ha már a szerző úgy gondolta, hogy az elitvizsgálatok részét képezi), ami alapján tudományosan megalapozott magyarázatot adhatott volna (vagy legalábbis kísérletet tehetett volna) arra, hogy mi vezetett sok zsidó származású embert a kommunista

pártba és a politikai rendőrséghez. Ezt azonban a szerző elmulasztotta, és így a tárgyban tett megállapításai a klisék szintjén maradnak.

Rigó Róbert az 1945-tel kezdődő koalíciós időszak egészét (amelybe ezek szerint a földosztás vagy a demokratikus választás éppúgy beletartozik, mint a B-listázás vagy a kommunista térfoglalás) egy „*évszázadok óta nem tapasztalt társadalmi-gazdasági roncsolás*”-nak bélyegzi (394.). Az egész 1944 utáni korszak kriminalizálásában nagy szerep jut a helyi kommunisták ábrázolásának, akiket a szervesen fejlődő polgári Kecskemétre törő bűnözőkként jelenít meg. Az MKP helyi hatalmi pozícióba kerülő kádereit „*büntetett*” és „*kétes hírű*” embereknek titulálja (296., 393.), miközben előéletükről csak annyit tudhatunk meg, hogy „*korábban a baloldaliságuk miatt meghurcolt*” személyekről van szó (393.). (Vagy önmagában ezért számítanak kétes hírűnek a szerző szemében?) A kommunisták kezében lévő rendőrségről megállapítja, hogy az „*Kecskeméten is törvényen felül állt, szabadon internálhatott bárkit, és a rendőrök jövedelmét gyakran rablással egészítették ki*” (393.). Utóbbi nyilván törvénytelen volt, az internálás viszont távolról sem, hiszen a rendőrség az 1939: II. tc., illetve az e nyomán kiadott kormány- és belügyminiszteri rendeletek alapján internálhatott bárkit, úgy 1945 előtt, mint utána.¹⁷ Bánó Mihály és az általa vezetett rendőrség működése a kommunisták brutalitásának és hataloméhségének illusztrálását szolgálja, miközben kiderül, hogy a törvényhatósági bizottság kommunista tagjai is ellene szavaztak, hozzájárulva menesztéséhez a kaptányi posztból (217.), sőt az MKP ki is zárta a tagjai sorából (211.).

Azt, hogy a Bánó-féle „kétes hírű” figurákon kívül voltak másféle kommunisták is (nem „jobbak”, csak mások), mi sem bizonyítja jobban, mint Molnár Erik személye, aki polgári értelmiségi (sőt anyja révén úri) családból származott, jogi végzettséggel rendelkezett, ügyvédként működött a városban. 1944 végén Kecskemét alpolgármestere volt, a kommunista párt delegáltjaként lett Kecskemét képviselője az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormányba is bekerült. Neve gyakran felbukkan a könyvben, Rigó mégsem sorolta az elitbe, arra hivatkozva, hogy nem állt szoros kapcsolatban a várossal (290.).

3.

„*A kutatás a tények nélkül gyökértelen és meddő; a tények a történész nélkül nem kelnek életre, és nem kapnak jelentést*” – idézi Rigó Róbert Edward Carr jeles angol történészt¹⁸ (389.). Jelzés értékű, hogy az idézet lábjegyzetbe került, a jelek szerint ugyanis a szerző nem tartotta szem előtt a fenti kijelentést. A történészi tudatosság hiánya már a forrásként felhasznált szövegek kritikai megközelítésének elmaradásában is megnyilvánul, amiről a visszaemlékezések kapcsán már esett szó, ám ennél is hangsúlyosabban jelenik meg a források kritikai feldolgozásának, az elemzésnek az elmaradásában. Mint említettem, a különböző időszakok elitjeiről szóló fejezetek túlnyomó részét a tagokra vonatkozó adatok táblázatban történő ismertetése és néhány személy részletesebb bemutatása teszi ki. A népbíróági pereknek az elitváltásban betöltött szerepét tárgyaló két alfejezet is javarészt egy táblázatból, illetve néhány eset ismertetéséből áll. Az igazolási eljárások esetében is példák felsorolása váltja ki az elemzést, arra hivatkozva, hogy nem talált „összesített anyagot” (220.) – vajon miért nem végezte el az összesítést ő maga?

Rigó egy kétségtelenül gazdag adattárat nyújt az olvasóknak, ám ez önmagában nem helyettesítheti a szerző saját elemzését, azt, ami a történeti munkákat történeti munkákká teszi. Az adatokon túl csak néhány elnagyolt megállapítást tesz. A Horthy-kori elitről csak annyit tudunk meg, hogy többségében magas iskolai (elsősorban jogi) végzettséggel rendelkező értelmiségiből állt (52.), a többség a 19. század nyolcvanas–kilencvenes éveiben született, közös generációs élményük az első világháborús frontszolgálat volt, és a szinte a teljes személyi kör saját házzal és földdel rendelkező (57–58.). Az „*ideiglenesség korszakának*” elitjéről szólva is a születési évről és az iskolázottságról, továbbá a rendőrök és a zsidók számáról, illetve a párttagság szerinti

megoszlásról ír alig egy oldalon. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a rekrutációban „különösen sokat számított, ha valakit a Tanácsköztársaság alatti szerepéért hurcoltak meg” (290., ezt olyannyira fontos szempontnak tartja, hogy az összegzésben is megerősíti: 392.). Azt várnánk, hogy kijelentését az elittagok adatait tartalmazó táblázat (285–289.) alátámasztja, ám annak többszöri átnézése után is csak egyetlen olyan személyt találtam, aki megfelel a fenti kritériumnak, Safrankó Emánuel.

A szerző adatok és táblázatok mellett olykor másoktól vett hosszú idézetek mögé rejtőzik. Különösen kedveli Bibó Istvánt: a zsidókérdésről és a magyar demokrácia válságáról írott esszéiből majd minden vizsgált témához talál oda illő szövegrészeket. Ezek néhol segítenek megvilágítani a tárgyalt problémát, és az is lehet, hogy Rigó Róbert véleménye tökéletesen megegyezik Bibóéval, tehát a kecskeméti történésekből ugyanarra a következtetésre jut, mint a kortárs megfigyelő az egész országról. A Bibó szövegeit jellemző erős morális töltet azonban egy szaktudományos szövegben pusztán moralizálássá alakul, amely nem segíti elő, sőt, inkább gátolja a múltbeli szereplők indítékainak megértését. Arra alkalmasak csak, hogy erkölcsileg megbélyegezzék, elítéljék őket. A zsidók tulajdonaira szemet vetőre például valóban igaz lehet, hogy „hatalmi tébolyba” esett „embertelen és kegyetlen”, „aljas és alantás lelkű”, „rossz” (89.) – ám ha megelégszünk ennek rögzítésével, az vajon mennyire segíti elő a történetek „felelősségteljes értékelését” és „átgondolását”, ami a szerző szerint is szükséges ahhoz, hogy tanulhassunk az elkövetett hibákból? (395.) Szerintem semennyire. Rigó Róbert – szerintem helyesen – megállapítja, hogy bár a történész nem függetlenítheti magát teljesen saját értékpreferenciáitól, mégis törekednie kell az objektivitásra (389.). Ugy gondolom, ezzel a törekvéssel nehezen egyeztethető össze a túlzott moralizálás.

A szerző a munkájából végső soron egy erkölcsi jellegű következtetést von le: megállapítja, hogy az általa tárgyalt, „történetileg felfokozott” időszakban, amikor „jó” döntést kellett volna hozni, **19** csak kevesen döntöttek „a tradicionális európai értékek mentén”, kevesek cselekvése igazodott „az évezredes európai normákhoz” (395.). Miért, a „rosszul” döntő többséget nem a „tradicionális európai értékek” mozgatták? A nácik nem „Európát” és értékeit akarták megvédeni „Ázsiától”? Ezer év, hagyomány, kereszténység – nem ezek voltak az 1945-ig tartó korszak fő „hívószavai”? (A szerző a „kereszténységet” nem említi, csak én következtettem rá, remélem, nem tévedtem nagyot.) Akkor mégis milyen értékek és normák betartását hányja – utólag – a 20. század közepének szörnyűségeit megélt emberek szemére? Nem gondolom, hogy a morált ki lehet vagy ki szabad iktatni a történetírásból. Ám a tudományos diskurzusban az erkölcsi alapok sem kerülhetik el a kritikai vizsgálatot: a Rigó által említett, homályosan definiált alapok pedig nem alkalmasak arra, hogy elítélje történetének szereplőit (ha már ebben látja a történész fő feladatát).

A fenti moralizáló eszmefuttatást egy Bibó Istvántól vett hosszú idézet koronázza meg (395–396.) A szerző nyilván saját mondandóját kívánta alátámasztani ezzel, ami csak azért különös, mert Bibó véleménye legalább két ponton eltér Rigóétól. Egyrészt Bibó 1947-ben írott esszéjében (megjegyzem, Rigó Róbert elfelejtette pontosan jelezni, melyik munkáról is van szó) nem az utóbbi években, hanem „az utóbbi évtizedekben” megromlott és lezüllött magyar közéletéről beszélt, vagyis a Rigó által idealizált 1944 előtti időszakot is kritikusan szemlélte. Másrészt Bibó károsnak tartotta, hogy a németek „kitakarodása” nyomán bekövetkező jelentős fordulat politikai tartalma elsikkadt, és az egyéni érvényesülés különböző módozatai kerültek előtérbe. Nos, Rigó könyvében is elsikkad az 1944/1945-ös fordulat politikai tartalma, és a „kétes hírű” egyének visszaéléseire, önkényeskedéseire és haszonszerzésére helyeződik a hangsúly. Rigó Róbert az 1945-ös rendszerváltást és az azt követő éveket „roncsolásként” jeleníti meg, amely „erodálta”, „szétzilálta” a szervesen fejlődő paradicsomi állapotokat (394.). Bibó viszont – az én olvasatomban, kissé leegyszerűsítve – éppen azért kritizálta a korabeli közállapotokat, mert elmaradtak a valódi, mélyreható társadalmi változások, vagyis éppenséggel a roncsolás, az erodálás, a szétzilálás elmaradását kérte számon saját korán.

Az 1945 utáni időszak roncsolásként való ábrázolása persze azzal járt, hogy elsősorban a „roncsolókat”, azaz a kommunistákat (és részben a többi baloldali pártot) lehetett cselekvőként ábrázolni, bár az ő cselekvésük is javarészt a felsőbb akarat végrehajtását jelentette. Rigó értelmezésében ugyanis az ország sorsa 1944 őszén a szovjet vezetés kezébe került, „amelynek az akaratát a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon, a Vörös Hadseregen, a szovjet biztonsági és rendőri szerveken és a velük együttműködő magyar pártokon, hatalmi intézményeken keresztül tudta érvényesíteni” (389–390.). Helyi szinten tehát az elsődleges cselekvők a szovjetek kiszolgálói, a „baloldal”, amellyel szemben a „jobboldal” csak védekezhet, legfeljebb fékezheti a külső akarat érvényesülését. Ebben a viszonyrendszerben a Független Kisgazdapárt a jobboldalra került, noha bizonyos szinten ő is együttműködött a szovjetekkel (a kormánykoalíció vezető erejeként nem is tehetett másként), míg a baloldalt az MKP, az SZDP és az NPP alkotta. Ez a korszakkal foglalkozó szakirodalomban a bevett felosztás, a szerző hivatkozik is arra, hogy a nemzetgyűlési almanachban is használják ezt a megkülönböztetést (312–313.). Az már más kérdés, hogy mennyire lehet megkérdőjelezhetetlen autoritással felruházni egy történészek által készített összeállítást. (François Hartog egyik tanulmányának felütését²⁰ parafrázálva: az almanach használja így? Nem, Vida István használja így.) Nem Rigó tehát az egyetlen, aki reflektálatlanul hagyja a tényt, hogy a fenti felosztás a kommunista párt nézőpontját tükrözi, tudniillik az általuk kezdeményezett Baloldali Blokk pártjai alkotják a „baloldalt”, míg az ellenfelek a „jobboldalt”. Ez nem feltétlenül egyezett a pártok korabeli önmeghatározásával, a kisgazdák és sok más ellenzéki párt ugyanis sosem definiálta magát jobboldalinak.

Azt, hogy kizárólag a „jobboldal” szavazói voltak „a magántulajdon és a parlamentáris demokrácia” hívei (313., Romsics Ignáctól megállapítását idézve), akik „a demokrácia és a piacgazdaság mellett tették le a voksukat 1945-ben és 1947-ben is” (390.), leegyszerűsítőnek és megalapozatlannak tartom, e kijelentések ugyanis nem a választói magatartás vizsgálatán, de még csak nem is a korabeli politikai szövegek elemzésén alapulnak. A földosztással és bizonyos szintű államosítással valamennyi politikai erő egyetértett, pedig ezek igencsak sértették a magántulajdon „szentségét”, és a „piacgazdaság” szót is hiába keresnénk a programjaikban. (A kifejezés használata ebben a korszakban – amikor szerte Európában a „szabad” „verseny” megrendezése volt napirenden – anakronizmus, mai értelemben még a polgári pártok sem igen voltak „piacbarátok”.) A kommunisták sem a magántulajdon és a parlamentarizmus eltörlésével kampányoltak, sőt, a demokrácia fő védelmezőiként léptek fel. (Nota bene a hazai sztálinista diktatúrát is „népi demokráciának” nevezték.) A választójogi küzdelmet már az 20. század elején felvállaló (és ezzel az osztályharcot háttérbe szorító) szocdem pártot pedig végképp bajos volna a parlamentarizmus ellenségének tekinteni. Egyébként érdemes lenne elgondolkodni azon, mennyire volt parlamentáris az 1945 és 1948 közötti demokrácia, valóban a nemzetgyűlés volt-e a politikai élet centruma, vagy sokkal inkább a (koalíciós) pártok parlamenten kívüli küzdelmei és alkui határozták meg a közéletet – gondoljunk csak a pártközi értekezletekre.²¹ Véleményem szerint indokoltabb volna többpárti demokráciáról beszélni.

Amikor szóvá teszem, hogy a történész (a történészi tudatosság, reflexió stb.) hiányzik a munkából, természetesen nem állítom azt, hogy a szerző egyáltalán nem lenne jelen a könyvben. Az, hogy kutatóként mit gondol vizsgált tárgyáról, nem vagy csak áttételesen derül ki, ám értékpreferenciáinak minduntalan jelét adja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Rigó Róbert, a (konzervatív?) kecskeméti polgár jelen van a könyvben, Rigó Róbert, a történész már kevésbé, így munkája sok szempontból inkább az emlékezet, mint a történelem kontextusába helyezi témáját. Én igyekeztem tiszteletben tartani a szerző identitását, ám könyvét – a paratextus alapján – történeti munkaként olvastam és vontam kritikai vizsgálódás alá. Am hogy a recenzens se csak történészként mutakozzon meg, el kell mondanom: nem elsősorban kutatóként, sokkal inkább megátalkodott plebejusként akadtam fenn azon, hogy a könyvben a „középréteghez sorolható személyek” és az „átlagemberek” megkülönböztetéséről olvastam (393.).

¹ Nem annyira a saját, mint Szilágyi Zsolt védelmében meg kell jegyezni, hogy ő nem pusztán azért kérdőjelezte meg az általam használt elitfogalmamat, mert 1929-től a virilisek nem kerültek be automatikusan a képviselőtestületbe (17.). (Az általam vizsgált Nyíregyházára egyébként sem igaz ez.) Szilágyi ennél sokkal mélyrehatóbban gondolta át- illetve újra – többek között – az általam kidolgozott meghatározást. Lásd pl. Szilágyi, 2010; 2011.

² „A második világháború utáni hatalmi elitben, így az MKP vezetésében és a politikai rendőrségben a zsidók aránya kiemelkedően magas volt.” (192.) „Az elit tagjai közé több rendőr is bekerült, mint korábban már említettem[,] azért, mert 1945-ben jelentős hatalommal rendelkeztek.” (290.)

³ Lengyel, 1993: 8–9.

⁴ Halmos, 2003. Vö. Halmos, 2006.

⁵ Vörös, 1971; 1979.

⁶ Sarlós, 1976.

⁷ Lásd pl. Bartlett, 1985; Schachter, 1998; Baddeley, 2001.

⁸ Lásd pl. Gyáni, 2000; K. Horváth, 2002; Keszei, 2010; 2012.

⁹ Nagy, 2005: 44. (Letöltés dátuma: 2015. szeptember 14.)

¹⁰ Hubai, 2001: 597.

¹¹ Nagy, 2005: 19.

¹² Uo. 19, 20, 34.

¹³ Uo. 56.

¹⁴ Uo. 22.

¹⁵ Uo. 14–18.

¹⁶ Rigó szerint „egy Kecskemét méretű városban”, ahol „a felsőbb társadalmi rétegek tagjai személyesen is ismerték egymást”, nem alakulhatott ki olyan nagy előítélet, mint ott, ahol nem szereztek közvetlen tapasztalatokat egymásról (83.). Ez azonban megalapozatlan magyarázat, hiszen ilyen alapon csak Budapesten alakulhatott volna ki számottevő zsidóellenes hangulat, hiszen az ország településhálózatát gyakorlatilag a Kecskeméthez hasonló nagyságú és annál kisebb helységek alkották.

¹⁷ Kovács, 2012: 431–442.

¹⁸ Carr, 1993: 28.

¹⁹ Rigó szerint az ilyen kiélezett helyzetekben hozott döntések alapján válik el, „hogy kit milyen célok, érdekek és értékek mozgatnak” (395.). Egy szándékai szerint félig-meddig társadalomtörténeti megközelítésű könyv szerzőjétől furcsa ezt olvasni, hiszen a társadalomtörténet a mindennapokban meghozott döntéseknek, cselekvéseknek is jelentőséget tulajdonít.

²⁰ „A történelem mondja el? Nem, Alain Decaux mondja el.” Hartog, é. n.: 25.

²¹ Horváth–Szabó–Szűcs (szerk.), 2003.

Hivatkozott irodalom

Baddeley, 2001

Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet.* (Ford. Racsmány Mihály.) Budapest, Osiris Kiadó.

Bartlett, 1985

F. C. Bartlett: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány.* (Ford. Pléh Csaba.) Budapest, Gondolat Kiadó.

Carr, 1993

E. H. Carr: *Mi a történelem?* (Ford. Bérczes Tibor.) Budapest, Századvég Kiadó.

Gyáni, 2000

Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Halmos, 2003

Halmos Károly: A vagyon és a műveltség polgársága a dualizmus korában. In *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerkesztette: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, Hermész Kör – Osiris Kiadó, 19–40.

Halmos, 2006

Halmos Károly: Besitzbürgertum Magyarországon. (A virilizmus). In *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Kövér György. Budapest, Századvég Kiadó, 161–194.

Hartog, é. n.

François Hartog: A történeti elbeszélés művészete. (Ford. Sonkoly Gábor.) In *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Szerkesztette: Czoch Gábor és Sonkoly Gábor. Debrecen, Csokonai Kiadó, 25–32.

Horváth–Szabó–Szűcs (szerk.), 2003

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerkesztette: Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László. Budapest, Napvilág Kiadó.

Hubai, 2001

Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. III. kötet. *A magyarországi települések választási adatai*. Budapest, Napvilág Kiadó.

K. Horváth, 2002

K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma. In *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. Szerkesztette: Szekeres András. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Atelier, 81–102.

Keszei, 2010

Keszei András: Az emlékezet rétegei. *Korall*, 41. sz. 5–34.

Keszei, 2012

Keszei András: A felejtés tengerén. *Korall*, 50. sz. 138–160.

Kovács, 2012

Kovács Tamás: Az internálás mint rendészeti válasz állambiztonsági és államrendészeti kihívásokra 1919–1945 között. In *Tanulmányok „A biztonság rendészettudományi dimenziói – változások és hatások” című tudományos konferenciáról*. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XIII.) Szerkesztette: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, 431–442.

-
- Lengyel, 1993
Lengyel György: *A multipozícionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Nagy, 2005
Nagy István: *A zsidókérdés Kecskeméten 1938–1943 között*. Szakdolgozat, SZTE BTK.
http://emlekezem.hu/cikkek_elemzesek/zsidokerdes_kecskemeten.html
- Sarlós, 1976
Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Schacter, 1998
Daniel L. Schacter: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt*. (Ford. Dankó Zoltán.) Budapest, Háttér.
- Szilágyi, 2010
Szilágyi Zsolt: A helyi elit újragondolása. *Történeti Tanulmányok*, XVIII. Debrecen, Debreceni Egyetem, 23–44.
- Szilágyi, 2011
Szilágyi Zsolt: Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában. *Történeti Tanulmányok*, XIX. Debrecen, Debreceni Egyetem, 151–164.
- Vörös, 1971
Vörös Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In *Győr: Várostitörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László. Győr, Győr Megyei Város Tanácsa, 323–404.
- Vörös, 1979
Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

A Herendi Porcelángyár Rt. államosítása

Az 1948. március 26-án kihirdetett XXV. tc. értelmében államosítás hatálya alá kerültek a 100 főnél több személyt foglalkoztató magánvállalkozások.¹ Ezzel a korábban már államosított nagyvállalatok, pénzüzetek után a még magántulajdonban lévő, akár jelentős tőkével rendelkező gazdasági vállalatok is központi irányítás alá kerültek. Így történt ez a magyar iparművészet már több mint egy évszázada működő, nemzetközileg is ismert vállalkozásával, a Herendi Porcelángyár Rt.-vel is.

A kihirdetett törvény rendelkezései nem érték váratlanul a tulajdonosokat, hiszen már 1945-től voltak olyan direkt és indirekt előjelek, amelyek előrevetítették az államosítás bekövetkeztét. A következőkben a legfontosabb, közvetlenül a vállalatot, annak vezetőit és tulajdonosait érintő állami nyomásyakorlást és annak eszközeit kívánom bemutatni.

A háború utáni újrakezdés

A dunántúli harcok befejeztével, 1945. május 15-én újraindult a termelés a közel két hónapig szünetelő porcelángyárban. Mivel a vállalat központja Budapesten volt, a közlekedési és távközlési viszonyok bizonytalansága miatt a helyben lévő személyzet kezdett hozzá a károk felméréséhez. A műszaki igazgató, Gulden Rezső² 1945 áprilisában elhunyt, ezért az itt maradt néhány mérnök mellett a fizikai dolgozók közül kerültek ki a szervezők. Mindez az első napokban spontán módon, majd pár nap után már szervezett keretek között zajlott. Ebben nagy szerepe volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány által, a Magyar Kommunista Párt (MKP) indítványát alapul véve, már 1945. február 15-én kihirdetett rendelkezésnek, amelynek értelmében minden ötven főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásnak üzemi bizottságot kellett létrehoznia. A rendeletet június 5-től kiterjesztették a húsz főnél nagyobb cégekre is.³

Az üzemi bizottság tagjai – akik kezdetben a szociáldemokrata és a kommunista pártból, majd hamarosan szinte kizárólag az utóbbi tagjai közül kerültek ki – már 1945 nyarától a munkavállalók érdekvédelem mellett a magánvállalatok közvetett irányítására, kontrollálására törekedtek. Különösen akkor, ha a korábbi vállalatvezetők és tulajdonosok nem tartózkodtak az adott településen. Így gyakran előfordult, hogy bizonyos ideig ők tárgyaltak a cég – saját szóhasználatuk szerint: a munkásság – nevében.

Herenden az üzemi bizottság május első napjaiban alakult meg, azonban a munkát korábbi vezető beosztású alkalmazottakkal együtt végezték.

A vállalat többségi részvénytulajdonosa és ügyvezető igazgatója, Gulden Gyula⁴ 1944 decemberétől Svájcban tartózkodott. A többi részvényes és az igazgatótanács tagjai pedig a fővárosban igyekeztek összeköttetést találni a gyárral.

A részvénytársaság igazgatótanácsa 1945. június 1-jén tartotta a háború utáni első közgyűlését.⁵ Itt a vállalatvezetés és az üzemi bizottság ajánlását elfogadva, ettől a naptól kezdődően Gulden hazatértéig Hubay Cebrián Andort,⁶ a korábbi művészeti tanácsadót bízták meg az ügyvezetői feladatok ellátásával.⁷ Ezzel együtt Gulden hazatértéig az exportügyek intézésére is felhatalmazást kapott. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 1945 augusztusa és 1947 júliusa között heti többszöri levélváltásokkal tartották a kapcsolatot Genf, Budapest és Herend között.

Gulden Gyula – bár soha nem vállalt közvetlen politikai szerepet – üzleti és szakmai pozíciói révén a Horthy-korszak gazdasági életének, valamint portugál alkonzuli státusza és nyugati kapcsolatai miatt a diplomácia világa közismert szereplőjének számított.

A szovjet támogatással már 1945-től kiépülő kommunista vezetőség politikai rendőrség mindezek miatt gyanús tekintetű Svájcban élő, ám Magyarországgal továbbra is szoros kapcsolatban álló Guldenre. Itthoni barátai többször tudatták vele,⁸ hogy a belpolitikai változások miatt egyelőre várjon a hazatéréssel.⁹ Aggodalmaikat igazolta, hogy egy 1946 tavaszán, a *Népszavában* megjelent cikkben Guldent hazaárulónak és a nép ellenségének bélyegezték.¹⁰

Gulden az otthonról érkező negatív hírek ellenére 1946 végéig szeretett volna hazatérni, de míg 1945 őszéig a közlekedési nehézségek hátráltatták, utána már politikai okok miatt nem vállalkozott az útra. 1946 tavaszára hosszas előkészületek után, a külügy- és a belügyminisztérium vontatott döntése után sikerült ígéretet kapni, hogy augusztusban a vállalat ügyvezető igazgatója, Hubay Cebrián Andor üzleti útra Svájcba utazhasson.

Az utat hivatalosan a porcelángyár külkereskedelmi kapcsolatainak újjáélesztésére, a régi partnerekkel való kapcsolatfelvételre hivatkozva szervezték meg.

Svájc ezekben az években a nyugat-európai és tengerentúli üzletfelekkel való találkozások színhelyéül szolgált, a porcelángyár képviselője itt személyesen tárgyalhatott a beszerzési és értékesítési ügyekben. Hubay Cebriánt találkozóira elkísérte az exportértékesítéssel megbízott Gulden is, aki a zürichi székhelyű Artica Ltd.-en keresztül intézte az értékesítési ügyeket.

Svájc a háborút követően fontos szerepet kapott a magyar külkereskedelemben.¹¹ Az alpesi ország semlegessége felértékelődött a fokozatosan kétpólusúvá váló Európában, így a szovjet érdekszférába betagozódó Magyarország számára is lehetőségeket rejtett. A Gazdasági Főtanács 1947 szeptemberében találóan fogalmazta meg a helyzetet: *„A svájci nyitott kapu fenntartása a gazdasági feszültségek esetleges fokozódása esetén különösen nagy jelentőséggel bírna.”*¹²

A diktatúra kiépítésének folyamatában fontos szempont volt, hogy ezt a „nyitott kaput” az állam felügyelje és az egyre kevésbé önálló magánszektor esetleges kapcsolatait kontrollálja. Különösen igaz volt ez egy olyan világhírű vállalat esetében, amely jól ismert márkának és fontos devizaforrásnak számított.

Az export kontrollálása kezdetben a hivatalos ügyintézéseken keresztül zajlott. A háborút követően alapvetően továbbra is nemzetközi kereskedelmi egyezmények, kvóták határozták meg az értékesítési lehetőségeket. Ezek kiaknázása miatt a porcelángyár szinte napi kapcsolatban állt az ipar- és kereskedelemügyi mellett a pénzügyminisztériummal is. A valuta a Magyar Nemzeti Bankon (MNB) keresztül érkezett a vállalat számlájára, így a devizaügyletekre napi rálátásuk volt.

A bank kalkulációs osztálya először 1946 őszén kért indoklást és tételes beszámolót a svájci partnercéggel kapcsolatban.¹³ Fél évvel később a valutaügyek mellett állami kontroll alá került a termékek ármegállapítása is. Az Anyag- és Árhivatal 1947 elejétől elsősorban a típusedények (használati tárgyak) gyártását preferálta, drágább készítmények (étkezészetek, dísz tárgyak) esetében azok mennyiségéről és áráról egyeztetést írt elő.

Ez a döntés gyakorlatilag korlátozta a vállalatot abban, hogy a nemzetközi piaci árak alapján határozza meg termékei eladási értékét. Mindez annak fényében jelentett komoly korlátozást, hogy 1945 második felétől növekvő külföldi érdeklődés mutatkozott a herendi porcelántárgyak iránt. A kereskedelmi partnerek mellett az itt állomásozó diplomaták, katonai vezetők is egyre gyakrabban tértek be a Duna utca 1. szám alatti mintatárba.¹⁴ A vállalatnak hagyományosan jó kapcsolatai voltak Nyugat-Európával és az Egyesült Államokkal, 1945 nyarától a külföldi megrendelések is elsősorban innen érkeztek.

1947 első harmadára az üzemi bizottságok jelenléte, az MNB erősödő pénzügyi felügyelete, majd az árak kontrollálása mellett több olyan intézkedés is történt, amely komolyan sértette a magánvállalat függetlenségét.

1947. február 28-án az Elhagyott Javak Kormánybiztossága és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság küldöttsége járt a Duna utca 1. szám alatti irodában, hogy lefoglalják és átvegyék a háború előtt itt székelő Warnecke és Társa Rt. ingóságait.¹⁵ A hivatalos látogatás végén azonban minden mozdítható tárgyat elszállították az egykor irodának használt szobából.¹⁶ A vállalatvezetés a következő napokban több beadványban igyekezett bizonyítani, hogy az elszállított irodabútorok az ő tulajdonukat képezik, ám nem jártak sikerrel.

Egy hónappal később folytatódott a porcelángyár vezetősége elleni hatósági fellépés. Előbb hosszas kérvényezést követően sem sikerült utazási engedélyt szerezni a vállalat ügyvédjének, hogy a bécsi nemzetközi vásárra kiutazhasson, és ott osztrák és német partnerekkel személyesen tárgyalhasson. Néhány hét múlva, 1947. március 26-án a Gazdasági Rendőrség¹⁷ nyomozói rajtaütésszerű házkutatást tartottak Hubay Cebrián Andor lakásán. Ennek során lefoglalták többek között Gulden Gyulával és az Articával folytatott levelezéseit.¹⁸ Hubay felesége visszaemlékezésében részletesen ír erről az esetről, a házkutatásról, valamint a család által őrzött valuta sikeres elrejtéséről.¹⁹

A nyomozás komoly aggodalmat keltett az igazgatóságban, különösen azután, hogy Hubayt már másnapra beidézték, és erőszak alkalmazásával próbálták vallomásra bírni. Bár az ellene és a vállalat vezetésével szemben kreált vádak napokig nem ismertették, Hubay feltételezte, hogy Herend exportügyeivel kapcsolatban indulhatott a nyomozás.

A nyomozó hatóságok pár nappal később végül közölték a vádat, és valóban az export, elsősorban a svájci pénzügyek miatt indult vizsgálat a vállalatvezetés ellen. Konceptiójuk szerint Gulden vezérigazgató, mint szindikátusi tag, főrésztvényes, valamint 1945-től az exportrésztleg vezetője, a háború befejezése óta saját vagyonát menti ki az országból.²⁰

Ebben segítségére voltak az igazgatóság tagjai is azzal, hogy direkt alacsony áron értékesítettek a porcelántárgyakat. Ugyancsak feltételezték, hogy Gulden azokat magasabb áron közvetíti tovább, és az így keletkezett hasznot a saját számláján helyezi el.

Azt állították, hogy Gulden mindezzel közvetlenül a magyar államot károsította meg. Társtettesként azonban a vállalatvezetés többi tagjának felelősségét is vizsgálni kívánták, esetükben valutaüzérkedés volt a gyanú.

Az ügy komolynak tűnt, egyrészt a kiszabható ítéletek²¹ miatt, másrészt mert Hubay szerint a Gazdasági Rendőrség nagy súlyt fektetett Gulden Svájcban való hazahozatalára.²² Gulden Gabriella úgy emlékezett, hogy édesapja ezekben a hónapokban a vállalat ügyvédjétől több alkalommal is jelzést kapott, ne térjen haza Magyarországra.²³

Hubay beidézésének reggelén a herendi gyárban és a budapesti irodában is házkutatást tartottak, amelynek során levelezéseket, üzleti főkönyveket foglaltak le.

A Hubay elleni vizsgálattal és Gulden támadó cikkel közel egy időben egy újabb intézkedés nehezítette a vállalat működését. Bár a cég ügyvédjének kiutazási kérelmét megtagadták, a fél évvel korábban igényelt, harminc napra szóló svájci vízummal éppen ezekben a napokban indult volna a műszaki igazgató külföldre. Mivel a vállalat vezetői ellen közben vizsgálat indult, az eljárás végéig megtiltották, hogy bárki elhagyja közülük az országot.

A vállalatvezetés ellen indított ügyet végül több szálon keresztül a Magyar Nemzeti Bank valutaügyekkel foglalkozó csoportja kapta meg.²⁴

A Gazdasági Rendőrség vizsgálata bár rajtaütésszerűen történt, mégsem érte teljesen váratlanul a vállalatvezetést. Az iparügyi minisztérium egyre erősebb kontrollt jelentő szabályozásai mellett például 1946 novemberében a pénzügyminisztérium utasítására az MNB mellett az Ipari Jelzálogintézet kormánybiztosa is havonkénti revíziót rendelt el a vállalatnál. Információjuk szerint az exportbevételek, azaz a valutaelszámolások kapcsán gyanús esetekről kaptak bejelentést, amelyeket ki akartak vizsgálni.

A nem hivatalos vádak szerint az 1946 őszi Svájcba szállított porcelántárgyak között olyan

tételek is akadtak, amelyek nem szerepeltek a szállítólevélen. Emiatt a minisztérium valutával való visszaélés alapos gyanúja miatt indított vizsgálatot. Az eset kapcsán az igazgatótanács azt feltételezte, hogy a vizsgálatok háttérében olyan névtelen bejelentések álltak, amelyek belülről, véleményük szerint valamelyik üzemi bizottsági tagtól származhattak.

Hubay az 1947. április 1-jén tartott igazgatósági ülésen felsorolta a Gazdasági Rendőrség előtt tett érveit, amely szerint sem a valutaüzérkedés, sem az árdragítás vádja nem állja meg a helyét. Legfőképpen azért nem, mert éppen az adott év elejétől veszítették el önállóságukat az árképzés tekintetében, valamint az inflációt is belekalkulálva az utolsó háborús évhez képest az exportárak 20–30%-kal nőttek.²⁵

A Gazdasági Rendőrség vizsgálatai után a vállalatvezetés igyekezett még precízebben elszámolni a külföldi megrendeléseket, szállításokat és számlakiegyenlítéseket. Ezek az üzletek azonban gyakran a másik fél figyelmetlenségéből adódóan nem várt problémákat eredményezhettek. 1947 októberében például levélben fordultak a Magyar Nemzeti Bankhoz, hogy jelezzék, a New York-i Charles Hall és a lisszaboni Leitao&Irmaio cégek megrendelésük ellenére nem vették át az Artica által Svájcba kiszállított áruikat. Ennek következtében a ládák még mindig a bázeli vámszabad raktárban állnak.²⁶ Az alig fél évvel korábban tartott, erőszakkal járó vizsgálat után joggal tarthattak attól, hogy akár ez esetben is sikkasztással és valutaüzérkedéssel vádolhatják őket. A hétköznapiak során egyre több, koholt vádak alapján elítélt személyről lehetett hallani, a vállalatvezetés érthetően igyekezett elejét venni minden lehetséges támadásnak.

Hubay Cebrián Andor 1947 októberében hivatalos levelet küldött a részvénytársaság igazgatóságához, amelyben megszorított feladataira hivatkozva lemondott ügyvezetői megbízatásáról.²⁷ A porcelángyár irányítása valóban egész embert kívánt, Hubay azonban számtalan művészi és közéleti feladata mellett éppen ezekben a hetekben vállalta el Norvégia magyarországi konzuli képviseletét. Posztjáról való távozása után a vállalatvezetés továbbra is hozzájárult ahhoz, hogy konzuli hivatalát a Duna u. 1. szám alatt található herendi irodában nyithassa meg.

A korábbi hónapokban Hubay és a vállalatvezetés többi tagjával szemben folytatott koncepciós vizsgálatok mellett a részvénytársaság belügyeibe való egyre agresszívebb állami beavatkozás is közrejátszhatott lemondásában. A végső pont az lehetett, amikor a magyar kormány megbízására egy 345 darabos készletet kellett készíteni Sztálin számára. Ezek az alkotások végül 1947 októberére elkészültek; fontosságukat jelzi, hogy a csomagolásra váró alkotásokat személyesen Dinnyés Lajos miniszterelnök tekintette meg a gyárban.²⁸ A megrendelés nemcsak morálisan, hanem pénzügyi szempontból is problémát okozott, hiszen az ígéretekkel ellentétben a vállalat még november közepén sem kapta meg a készlet árát.²⁹

Az 1947-es, félelmet keltő nyomozás és az egyre erőteljesebb pénzügyi felügyelet után 1948 februárjában újabb vizsgálat indult a vállalatvezetéssel szemben. A vád ezúttal is valutával való visszaélés volt.

Mindez már egy olyan folyamat részeként történt, amikor a hazai pénzintézeteket, nagyobb ipari vállalkozásokat államosították, a különféle egyházi és társadalmi szervezeteket betiltották, és a kommunista hatalomátvételt segítő Államvédelmi Hatóság, valamint az igazságszolgáltatás koncepciózusan, politikai alapon hajtott végre akciókat, majd hozott ítéleteket.

A Herendi Porcelángyár Rt. vezetői ellen 1946-tól folytatott koncepciós ügyek mind-mind a vállalat államosításának előkészítését szolgálták.

Az államosítás folyamata

Egy hónappal a Hubayék ellen indított újabb vizsgálatok után, 1948. március 25-én kihirdették a 3500/1948. számú, államosítást elrendelő kormányrendeletet. Az államosítás előkészítése azonban már több hónappal korábban, konkrét lépésekkel megindult. Így már januárban

kijelölték és felkészítették azokat a megbízhatónak titulált személyeket, akik az államosított vállalatot a rendelet kihirdetése után vezették.³⁰

Március 25-ével a Herendi Porcelángyár Részvénytársaság is állami kezelésbe került. A törvény értelmében mint magánvállalat megszűnt, részvényesei elveszítették érdekeltségeiket, vezetői pedig minden jogalapjukat az irányításra. Helyettük az illetékes Iparügyi Minisztérium már az államosítás kihirdetése előtt kijelölte az új állami vállalat igazgatóját.

Másnap megérkezett Budapestről Pór Imre, a Gránit Porcellán és Kőedénygyár Rt. korábbi cégvezetője, aki ettől a naptól kezdve a Herendi Porcelángyár Nemzeti Vállalat igazgatásáért felelt. A minisztérium már a törvény elfogadása előtt körrendeletben utasította a kinevezendő vezetőket a legfontosabb lépésekre. Eszerint egyrészt gondoskodniuk kellett a folyamatos termelésről és a vállalat pénzügyi helyzetének rendezéséről, másrészt szükség esetén meg kellett akadályozniuk, hogy a korábbi tulajdonosok és velük szimpatizáló alkalmazottak bármilyen vagyontárgyat kimentsenek. Ennek érdekében több intézkedés bevezetését tették kötelezővé. *„Minden olyan jelenséget azonnal jelentsenek, ami arra mutat, hogy a vállalat tulajdonosa, annak csatlósai, vagy olyan elemek, akik az üzemet szabad prédának tekintik, a vállalatból értéket akar eltávolítani. Jelentsék azt is, ha a vállalat tulajdonosa megbízottja, vagy bárki más útján a vállalatvezetői kirendelést megelőző hetekben szokatlanul és feltűnően nagy értéket (árut, pénzt stb.) vitt el a vállalattól.”*³¹ Ez utóbbi vádpont már az előző években többször elhangzott Hubay Cebrián Andorral és a többi vállalatvezetővel szemben.

1948 februárjában folytatódott a Hubay és társai elleni ügy. Az 1947 tavaszán indult eljárás során az MNB valutaügyészsége vádat emelt Hubay és három társa ellen, amelynek a tárgyalását március 2-ára tűzték ki.³² Hubay beszámolója szerint a bíróság végül mindössze három olyan kisebb tételt talált, amelyek ügyiratait hiányosnak vélték. Jellemzően ezek 1942-es exportszállítások voltak.³³ Hiába védekeztek a vádlottak azzal, hogy még akkor elküldték bejelentőlapjukat az MNB-nek, valamint azzal, hogy mind a Nemzeti Bank, mind a porcelángyár irattára súlyos károkat szenvedett, az uzorabíróság nem fogadta el az érvelést.³⁴ Sőt, még ezen a napon az ügy kiegészítésként 24 órán belül bekérették a vállalat 1945. és 1946. évi könyvelési iratait is. Az ügyben született ítélet pontos szövegét sajnos nem ismerjük, mindenesetre a vádlottakat a valutaüzerkedés vádjára alól felmentették.

Március utolsó napjaiban az átadás-átvétel során az előírtak szerint minden munka- és pénzügyi összeírást elvégeztek. Ezek alapján április 1-jén 225 fizikai, valamint 41 kereskedelmi és 13 műszaki alkalmazottja volt a vállalatnak.³⁵ Ez a szám azonban, ahogy a korábbi évtizedekben, a háború után is folyamatosan változott. 1945 nyarától egyrészt a Nyugatról visszatértek, majd ezt követően kisebb részben a kitelepítettek jelentettek némi változást a létszámban.

Jól példázza ezt, hogy a részvénytársaság utolsó, a Győri Iparfelügyelőségnek küldött jelentése szerint 1948 februárjában még 373 fő dolgozott a vállalatnál. Beszámolójukban emellett azt is leírták, hogy a külföldi nyersanyaghiány miatt kénytelenek voltak heti 32 órás munkarendet bevezetni és sürgős megrendelés teljesítése esetében kölcsönmasszát vásárolni.³⁶

Az új igazgató, miután március 26-án megérkezett Herendre, azonnal üzemi értekezletet hívott össze. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint a korábbi vezetés sorsáról semmi sem hangzott el, Pór csupán az új jogköröket és az új vezetők nevét ismertette.³⁷ Mire a vállalatvezető megérkezett a faluba, az üzemi bizottsági tagok és szakszervezeti megbízottak már elkészítették azon személyek listáját, akik szerintük az előző vezetéshez feltétlenül lojálisak voltak. Ennek figyelembevételével a következő napon újrászabályozták a munkaköröket, különösen a megbízhatatlannak tituláltak esetében. Közülük Gulden két húgát, Post Henriknét³⁸ és Husserl Kittyt,³⁹ utóbbi férjét, Kovács Elemért,⁴⁰ valamint rajtuk kívül a korábbi kereskedelmi igazgatót, Kummer Lászlót egyértelműen az előző vezetés embereinek tartották.

Kummert és Kovácsot az üzemi bizottság azért is támadta, mert 1944 októberében Gulden Gyula egyik utolsó intézkedésével kereskedelmi és műszaki igazgatónak nevezte ki őket, amit az új üzemi bizottságban a nyilas rendszerrel való kollaborációnak tekintettek. Ez az állítás

azonban, ismerve a gyár akkori működését, a front átvonulásának eseményeit, teljesen alaptalan volt. Emellett az igazoló bizottság sem talált semmilyen terhelő adatot egyik tisztviselővel szemben sem.

Gulden két húga esetében elég volt pusztán a testvéri kötelék ahhoz, hogy gyanússá váljanak. Négyük közül mégis Kummer Lászlót tartották a legmegbízhatatlannak. Ezt jelzi az is, hogy az első értekezleten felvett jegyzőkönyv szerint külön kitértek személyére és feladataira. Kummer számára hamar világossá vált, hogy rövidesen eltávolítják a vállalatától, ám azt mind a két fél tudta, hogy olyan tudással, tapasztalattal és ismeretséggel rendelkezik, amelyet az új vezetés egy ideig kénytelen igénybe venni. A korábbi kereskedelmi igazgatóra kimondatlanul tehát csak addig volt szükség, amíg utódja kellő rutint nem szerez. Ennek érdekében beosztottak mellé egy olyan új üzemi tisztviselőt, aki a könyvelés és levelezés mellett az üzletfelekkel való tárgyalások során is mellette volt.

Az államosítás nem ment zökkenőmentesen. 1948. március 31-én kelt jelentésében Pór Imre ugyanis kénytelen volt megállapítani, hogy a volt vezérigazgató szakértelemmel rendelkező „emberei” nélkül egyelőre nincs esély a külkereskedelmi ügyek intézésére. Gulden két lánytestvére az export terén ugyanis olyan tudással rendelkezett, hogy munkakörüket egyelőre nem merték drasztikusan szabályozni. Gulden sógora, Kovács Elemér esetében megtartották ugyan korábbi munkakörét, azonban az eddigieknél odaadóbb és lojálisabb munkát vártak tőle.

Ugyanezen a napon Budapesten, a vállalat székhelyén hivatalos találkozóra került sor.⁴¹ A megbeszélésen Pór Imre és Hubay Cebrián Andor volt ügyvezető igazgató – ekkor mint norvég konzul – megállapodtak a konzulátus elköltöztetésében. A felek a kiköltöztetés előtt lajstromba vették a konzulátus tulajdonát képező tárgyakat.⁴²

Az államosítás folyamata a rendelet kihirdetésével nem ért véget. 1948. április 14-én Veszprém vármegye napilapja külön cikket szentelt a köztulajdonba vett Herendi Porcelángyárnak. A tudósítás nagyrészt az előző vezetést támadta. A Veszprém megyei *Népújság*, a *Népszavában* korábban megjelent cikkhez hasonlóan, szintén hazaárulással és sikkasztással vádolta Guldent és az igazgatóság több tagját.⁴³

A hivatalos propaganda szerint a munkások örömmel vették az államosítást és a korábbi vezetés elbocsátását. A valóságban azonban a kommunista funkcionáriusok mellett a munkavállalók körében is bizonytalanság uralkodott. Különösen a korábban vezető szerepet betöltő hivatalnokok és főmunkások esetében volt ez igaz. Az általános bizonytalanságot fokozta, hogy a folyamatos alapanyaghiány miatt előbb a munkaórák számát csökkentették, de szó esett jelentős elbocsátásokról is.

Herend a háborút követően különleges helyzetbe került. A világhírű magyar márka piacai több évtizede Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban voltak, amelyek azonban a második világháborút követően világpolitikai átrendeződések miatt ellenkező oldalra kerültek. Az ideológiai szembenállás okozta ellenséges viszony kézzelfogható következménye lett a deviza kérdése. Herend termékei révén hosszú évtizedek óta fontos devizaforrásnak számított, ami a háborút követő nehéz gazdasági helyzetben lévő magyar állam számára biztos bevételt jelenthetett volna. Az államosítással, a diktatúra kiépülésével azonban éppen a bevételt jelentő korábbi nyugat-európai és amerikai felvevőpiacok, nyersanyagforrások és kapcsolatok mentek veszendőbe.⁴⁴

Az államosított vállalat személyzeti politikájában sajátos kettősség volt megfigyelhető. Az alkalmazottak egy részét politikai szempontból megbízhatatlannak tartották, ugyanakkor ezeknek a személyeknek a szaktudása, tapasztalatai egyelőre nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy az állami vállalat működni tudjon. Pór Imre vállalatvezető Iparügyi Minisztériumba küldött jelentésében jól érzékeltette ezt az ellentmondásos helyzetet. *„Egymás után zárulnak be az eddigi piacok, így az utóbbi időben a skandináv piac, mely azelőtt a herendi gyár egyik legfelvevőképesebb piaca volt. Ettől függetlenül nem áll rendelkezésre a kellő exportszervezet sem, nincs meg a megbízható képviselői rendszer, mert a vállalat tulajdonosa, dr. Gulden Gyula intézte Svájcban a vállalat teljes exporttevékenységét. Nevezett úr az Artica Ltd. zürichi cég beltagja, mely cég általános képviselővel rendelkezik a legfontosabb export országok*

részére. Nem lehet számítani, hogy az államosítás után ez a vonal felhasználható lesz. Egyébként az exportot irányító tisztviselők Dr. Gulden rokonai vagy emberei, úgyhogy nem ajánlatos egyelőre az exportot forszírozni addig, ameddig új összeköttetéseket nem építettük ki.”⁴⁵

Az új vállalatvezető, aki több évtizedes szakmai tapasztalattal rendelkezett, valóban jól mérte fel, hogy export tekintetében az előző vezetés „távozásával” szinte kilátástalan helyzetbe került a vállalat. Ennek érdekében igyekezett munkaviszonyukat minél tovább fenntartani, ezzel azonban szembekerült az üzemi bizottság és a helyi MKP elhatározásával. A helyzet rendezése érdekében április 6-án, az államosítási törvényre hivatkozva felfüggesztette Kummer László munkaviszonyát, de elbocsátásáról nem rendelkezett.⁴⁶ Az üzemi bizottság ezzel nem elégedett meg, és a következő hetekben folyamatosan követelték Kummer munkaviszonyának megszüntetését.⁴⁷ Végül május 7-én közvetlenül az Iparügyi Minisztériumhoz fordultak, ahonnan a következő héten megérkezett a volt kereskedelmi igazgató munkaviszonyának megszüntetéséről szóló rendelkezés.

Kummer esete jó példázza, hogy a diktatúra kiépülésével együtt járó politikai kizárólagosság hogyan írt felül minden szakmai, adott esetben – kicsit túlzóan – akár nemzetgazdasági szempontot is.

Kummer elbocsátása után Gulden rokonai és egykori közeli munkatársai sem érezhették magukat biztonságban. Félelmük nem volt alaptalan, 1949. január 1-jével ugyanis megszüntették Gulden húgának és férjének munkaviszonyát. Gulden másik testvéréről, Jolánról annyit tudni, hogy 1953-ban még a gyárban dolgozott, azonban az évtized végén ő is távozott Herendről.

Az államosítás következményei

Bár Guldent 1946-tól folyamatosan igyekeztek negatív színben, a népi demokrácia ellenségeként feltüntetni, az államosítást megelőző hónapokban egykori alkalmazottainak többsége kiállt mellette. Sőt januárban, nem várt módon az üzemi bizottság is írt egyfajta igazoló dokumentumot a védelmében.⁴⁸ Ez a dokumentum egyben a Guldennel szemben felhozott vádakot is tisztázta.

Pór Imre április jelentésében hangsúlyozta, hogy az alapanyag valamint az exportlehetőségek hiánya miatt a vállalat súlyos anyagi helyzetbe került.⁴⁹ 1945 nyarától az előző vállalatvezetés is folyamatosan jelezte az Iparügyi Minisztérium felé a problémákat, azonban érdemi segítség nem érkezett. Herend pénzügyi helyzetével 1948 májusában a Gazdasági Főtanács is foglalkozott. A beszerzés és értékesítés biztosítása érdekében bizonyos bürokratikus könnyítésekről, valamint nemzetközi tárgyalások megkezdéséről határozott.⁵⁰ Ez ügyben a következő hónapokban érdemi változások mégsem történtek.

A politikai alapon kinevezett, ám az ágazatból érkező, szakmai tapasztalatokkal rendelkező Pór Imre nem sokáig vezethette a porcelángyárat, hiszen tíz hónappal később felmentették feladatai alól. Pór, aki kinevezésekor politikai szempontból kétségkívül megbízhatónak számított, munkáját igyekezett, amennyire lehetett, szakmai elvek szerint végezni. Pozícióját gyengítette, hogy a hazaárulónak bélyegzett Guldent nem ítélte el egyértelműen, és Kummer elbocsátását kezdetben ellenezte. Emellett kívülről érkezőként a helyi pártvezetéssel és az üzemi bizottság tagjaival is többször konfliktusba került. 1948 júliusában például a Magyar Kommunista Párt helyi titkárával, miután annak protezsáltját nem volt hajlandó alkalmazni. Egy ilyen döntés egy kis közösségen belül komoly indulatokat, ellenszenvet válthatott ki. Mindezek együttesen gyengíthették pozícióját.

Pór helyére 1948. december 3-án Simó Józsefet nevezték ki. Az új vállalatvezető még Gulden vezetése alatt tanoncként került a gyárba, és 1945 májusában, alig tizennyolc évesen már jelen volt a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetének megalapításánál.⁵¹ A kis létszámmal működő pártszervezetben a fiatal és ambiciózus Simó 1947 tavaszára titkárhelyettes lett, majd másfél év múlva már a porcelángyár igazgatója.

Guldent az államosítást követően igyekeztek kitörölni a gyár kollektív emlékezetéből. A következő esztendőekben alig bukkan fel neve a vállalat iratanyagaiban, vagy ha igen, akkor is semleges vagy negatív szövegkörnyezetben. Simó 1949 júniusában az ágazat felügyeletével megbízott Finomkerámiaipari Központnak azt jelentette, hogy az államosítást követően a svájci export csaknem teljes elapadásáért a vállalat korábbi vezetése, személy szerint elsősorban Gulden Gyula hibáztatható.⁵² Levelében többek között azzal vádolta Guldent, hogy pótkocsis teherautókat küldött Svájcba, majd azokat megrakodva, mindenféle kontroll nélkül vitték ki az országból a porcelánokat.

Az államosítást követően jelentősen visszaeső svájci export és Gulden azt megelőző tevékenysége közötti nehéz logikai összefüggést találni, különösen, ha tudjuk, hogy a volt vezérigazgató 1948 márciusában már elhagyta az alpesi országot.

Gulden Gyula a vállalat államosításával elveszítette pozícióját, részvényeit, valamint a gyárhoz tartozó ingó és ingatlan vagyonát. 1948 novemberében az Iparügyi Minisztérium jelentést kért arról, hogy az államosított vállalat ingatlanjai között van-e olyan, amely nem képezi tulajdonukat. A jelentés szerint az államosítás kihirdetését követően fél évvel 2652 négyszögöl (szántó, kert, udvar) még mindig Gulden tulajdona volt.⁵³ Ez azonban nem jelentett többé valódi tulajdonlást. Végül az 1949. évi 4. számú törvényerejű rendelet értelmében Gulden herendi ingatlanjait 1949. szeptember 6-ai hatállyal államosították.⁵⁴

Miután 1948. március 26-án a Herendi Porcelángyár Rt. állami kezelésbe került, az addigi igazgatósági tagok, részvényesek elvesztették tulajdonjogukat és pozícióikat. Ezzel együtt egy olyan, több évtizedes szakmai tudás és felbecsülhetetlen kapcsolati tőke is elveszett, amelyet nem lehetett pótolni. Egy átlagos, belföldön értékesítő vállalat esetében talán nem lett volna ezzel probléma, azonban a több mint egy évszázada Európa- és világszerte ismert porcelángyár alapvetően az exportértékesítésre épült. Ez pedig, ahogy már említettük, komoly valutabevételt jelenthetett volna az újjá- és átalakuló ország számára. Mindezek miatt ambivalens maradt a magyar politikai vezetés viszonya Herendhez az államosítást megelőző és követő néhány esztendőben is.

¹ Világhy–György, 1948.

² Gulden Rezső (1879, Budapest – 1945, Veszprém). Tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Az első világháborúban többször megsebesült, és majd csak 1921-ben tért haza a szibériai hadifogságból. Ezután Bécsben, majd Budapesten dolgozott különböző ipari vállalatoknál, mígnem 1936-ban a Herendi Porcelángyár Rt. műszaki igazgatója lett.

³ 55 000/1945. Iparügyi Minisztérium rendelete, 1945. június 5. az üzemi bizottságok tárgyában. A következő években ezek az üzemi bizottságok fontos szerephez jutottak a magánszektorban, hiszen olyan jogköröket kaptak, amelyek a magánvállalatok működési mechanizmusában addig nem léteztek. Szimbolikusan talán a legfontosabb, hogy a magánvállalatok igazgatósági ülésein részt vehettek, sőt betekintheztek a vállalat üzleti könyveibe is. Mindez legtöbb esetben nem passzív jelenlétet, hanem politikai alapú érdekérvényesítést jelentett. Ennek elsődleges oka az volt, hogy az üzemi bizottságok tagjait a szakszervezetek választották, így abba szociáldemokraták mellett nagy részben kommunista munkavállalók kerültek. Az 1945 júniusában kihirdetett rendelet új jogkörökkel ruházta fel ezeket a bizottságokat. Így beleszólhattak a munkavégzéssel kapcsolatos valamennyi kérdésbe, például a munkabérről, a munka- és szabadságidőről kapcsolatos ügyekbe. Emellett a cégvezetésnek tájékoztatni kellett őket a munkavállalók közös gazdasági és jóléti ügyeiről, például családvédelmi, balesetmegelőzési, valamint fegyelmi esetekről is.

⁴ Gulden Gyula (1898, Budapest – 1979, Syracuse, USA). Német apától és angol anyától született, iskoláit Budapesten végezte. 1923-ban került a Herendi Porcelángyár Rt.-hez, 1926-ban ügyvezető igazgató lett, és az 1930-as évek közepére többségi részvénytulajdonos. Számátalan szakmai tisztsége mellett 1938-tól tiszteletbeli portugál alkonzul lett, 1944. október 29. és december 8. között pedig ő vezette a budapesti portugál követséget. 1944. december 9-én távozott Magyarországról, 1948-ig Svájcban, utána pedig az Amerikai Egyesült Államokban élt családjával.

⁵ MNL VML XI.46.c.aa.I. tétel.

⁶ Hubay Cebrián Andor (1898, Budapest – 1971, Estoril). Hubay Jenő zeneszerző, hegedűművész és gróf Cebrián Róza gyermeke volt. Művészeti tanulmányait Budapesten, Münchenben, Párizsban és Rómában végezte. 1932-ben a Nemzeti Szalon igazgatója lett, emellett pedig számos művészeti és társadalmi társaság tagja. 1936-tól a Herendi Porcelángyár Rt. művészeti vezetője, 1945 tavaszától pedig ügyvezető igazgatója.

⁷ Hubay megbízását 1945. május 29-én a herendi gyár vezetése és alkalmazottai is messzemenőig támogatták.

⁸ „Tisztában vagyok azzal, hogy Vezérigazgató Úr sokkal többet tud tenni mindnyájunk érdekében ott, mintha energiáját itt pazarolná el a még ki nem alakult rendszerek miatti kicsinyeskedésekben. Ezt már régóta hangoztatom itt Herenden.” MNL VML XI.46.c.ff.37. tétel.

⁹ „Egyelőre azonban hazatérésünket a hazai hivatalos körök nem szorgalmazzák, az ottani nehéz helyzetre tekintettel a munkát illetően őszintén szólva, nem tudom, nem-e végzek itt most hasznosabb tevékenységet a gyár jövője szempontjából, az export előkészítésével, mint amit otthon tudnék megtenni. Így tehát egyelőre még várni kell; ezen idő alatt is azonban dolgozom annyit, mint amennyit otthon szoktam rendesen. Csak az a baj, nem a megszokott munkakörben és a megszokott munkatársakkal. Ami bizony már roppantul hiányzik nekem.” MNL VML XI.46.c.ff.37. tétel. 1946. január 28.

¹⁰ *Népszava*, 1946: 2.

¹¹ Tréfás, 2013: 74.

¹² Idézi: Tréfás, 2013: 74.

¹³ Az MNB az Artica szerződésben megállapított haszonkulcsát firtatta. Hubay Cebrián Andor 1947. január 9-én küldött válaszelevelében mindezt az Artica által intézett szállítási és vámköltségekkel indokolta, amelyek különösen jelentősek voltak a tengerentúli üzletek esetében. MNL VML XI.46.c.aa.37. tétel.

¹⁴ 1945 augusztusában Herendről kértek angol nyelvű brosúrákat, mert a brit és amerikai misszió komolyan érdeklődött a porcelántárgyak iránt. 1945 novemberében Schoenfeld amerikai követ és George Kovach alezredes mellett Gascoigne követ neje is több ezer pengő értékben szeretett volna rendelni. MNL VML XI.46.c.aa.37. tétel.

¹⁵ A hamburgi porcelánkereskedő és áruház-tulajdonos, August Warnecke 1937-től lett Herend németországi hivatalos képviselője, majd a növekvő német export miatt 1941-ben Budapesten közös céget alapítottak. A németországi Warnecke cég intézte a második világháború kitöréséig a tengerentúli szállítás egy jelentős részét is, majd annak megszűnése után a német birodalmi szállítmányozás lett a fő profilja. BFL VII.2.3. Cg.46369.

¹⁶ MNL VML XI.46.c.aa.28. tétel.

¹⁷ 1945. szeptember 16-én kezdte meg működését a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága alá tartozó Gazdasági Rendőrség. Ez a szervezet már a kezdetektől szinte korlátlan függetlenséget élvezett, hiszen beszámolói kötelezettsége kizárólag az 1945 ősztől a Magyar Kommunista Párt által jelölt belügyminiszter felé volt. Molnár, 2010: 46–64.

¹⁸ MNL VML XI.46.c.aa.I.1. tétel. 1947. április 1-jén tartott igazgatósági ülésen számolt be Hubay Cebrián Andor az előző héten lezajlott házkutatásról.

¹⁹ Astrup-Hubay, 2007: 165.

²⁰ Sajnos sem az eljárás, sem a bírósági ügy aktája nincs meg a Budapest Főváros Levéltárában, így csak szekunder forrásokból, elsősorban Hubay Cebrián Andor igazgatósági ülésen elhangzott beszámolójából tudjuk összerakni az ügy egyes részleteit.

²¹ 1944 végén már az Ideiglenes Nemzeti Kormány is hozott rendelkezéseket az árdragítókkal szemben. Békeidőszakban az 1945. augusztus 19. napján kihirdetett és hatályba lépett 6730/1945. ME. számú rendelet rendelkezett az árdragításról, legsúlyosabb büntetési tételként akár a halálbüntetés kiszabását is lehetővé téve. 1945. október 19. napján hirdették ki és lépett hatályba a 9480/1945. ME. számú rendelet, amely a közszükségleti cikkek engedély nélküli kivitelére vonatkozott. Az uzorabíróságok hatáskörébe utalta ezeket az ügyeket, és büntetési tételként, példastatuálás okán a halálbüntetés kiszabására is lehetőséget adott. Papp, 2012: 151–152.

²² MNL VML XI.46.c.aa.I.1. tétel. 1947. április 1.

²³ Interjú Gulden Gabriellával, 2014. december 27. Kézirat, a szerző birtokában.

²⁴ Sajnos a vállalat vezetői ellen indított gazdasági rendőrségi eljárásnak aktái egyelőre egyik közgyűjtemény raktárából sem kerültek elő, így csak a porcelángyár iratanyagában található források alapján vannak információink az ügyről.

²⁵ MNL VML XI.46.c.aa.1. tétel. 1947. április 1.

²⁶ MNL VML XI.46.c. ee.30. tétel.

²⁷ MNL VML XI.46.c.aa.I.1. tétel. 1947. október 28.

²⁸ *Pápai Néplap*, 1947: 1.

²⁹ MNL VML XXIX.50. I.17. tétel.

³⁰ „1948-ban januárjában már behívtak a kerületi pártbizottságra és megkérdezték, mennyi idő alatt tudnám átvenni egy üzem vezetését. Azt feleltem, hogy talán pár hónap alatt: elég lesz ahhoz pár nap is – válaszolták.” Bakos Zsigmond 1948-ban mindössze 24 éves volt, amikor a kispesti Első Magyar Kártszalaggyár vezetését rábízták. Cserhalmi, 1983: 9.

³¹ A 3500/1948. számú kormányrendelethez készült vállalatvezetői utasítást az Iparügyi Minisztérium adta ki.

³² A Budapesti Uzorabíróság a B.3615/1948. szám alatt tárgyalta az ügyet, amelynek aktái sajnos nincsenek meg Budapest Főváros Levéltárában.

³³ MNL VML XXIX.50. I. 1. tétel. 1948. március 6.

³⁴ Uo.

³⁵ MNL VML XI.46.c.aa.III.6. tétel.

³⁶ MNL VML XI.46.c.gg.29. tétel.

³⁷ MNL VML XXIX.50. I. 1. tétel. 1948. március 26.

³⁸ Gulden Jolán 1893-ban született Budapesten, iskoláit a magyar fővárosban végezte. Házasságkötése után Prágába

költöztek, ahol a Böhmische Escomptebank & Creditanstaltnál dolgozott. Perfektül írt és beszélt németül, csehül, franciául és angolul. Özvegyként 1942-ben költözött Herendre, ahol nemzetközi levelező lett.

³⁹ Husserl Kitty 1907-ben született Budapesten, házassága után Csehszlovákiába költöztek, 1928 és 1931 között a prágai amerikai konzulátus kivándorlási osztályán dolgozott, mint tolmács. 1938-ban került a vállalathoz.

⁴⁰ Kovács Elemér 1914-ben született Budapesten, felsőkereskedelmi iskolát végzett, és 1936-ban került a vállalathoz.

⁴¹ MNL VML XI.46.c.aa.VII.7. tétel.

⁴² A jelenlévők megállapították, hogy a Norvég Főkonzulátus és Hubay Cebrián Andor a következő tárgyakat hagyta elszállításig az irodában: 1 darab, öt részletből álló biedermeier garnitúra, 2 darab berámázott, norvég tájat ábrázoló festmény, 1 üres blondell képráma, 2 rézkarc bekeretezve, 1 zászlórúd és zászlótartó.

⁴³ *Veszprémmegyei Népujság*, 1948: 1.

⁴⁴ „A beszerzés német vonala, minthogy a szóban forgó gyárak az angolszász övezetben fekszenek, szintén majdnem járhatatlan.” MNL VML XXIX.50. a. 8. tétel. Pór Imre vállalatvezető jelentése az Iparügyi Minisztériumnak, 1948. március 31.

⁴⁵ MNL VML XXIX.50. a. 8. tétel.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ „Már több ízben tudtára adtuk Önnek, hogy ebben a kérdésben nem változtatunk.” MNL VML XXIX.50.a. 14. tétel. Kummer László peres ügyének iratai.

⁴⁸ „A Herendi Porcellángyár Rt. dolgozói és a gyár üzemi bizottságának a legjobb tudomása szerint dr. Gulden Gyula, aki 1944 decemberéig évtizedeken át működött, mint ezen gyárnak az igazgatója, a munkásokkal szemben mindenkor a legnagyobb megértéssel és humánusan viselkedett és a törvény előírta juttatásokon kívül gondoskodott arról, hogy a rászorulóknak megfelelő külön támogatásban is részesüljenek. Munkásjóléti és testedző intézmények létesítése iránt is intézkedett. A németajkú Herend vidékén következetesen szembeszállt minden hitlerista agitációval és azt a Herendi Porcellángyár területén teljesen és végleg kizárta. Fasisztaellenes beállítottságának bizonyosságát adta azzal, hogy mint portugál konzul az embertelenül üldözötteknek védeltséget nyújtott és ezzel saját életének kockáztatásával számos embertársának életét mentette. A munkásokkal szemben tanúsított ezen eljárásával minden becsületes dolgozó legteljesebb elismerését érdemelte ki.” 1948. január 12. MNL VML XI.46.c.aa.VIII. 4.

⁴⁹ MNL VML XXIX.50. a. 8. tétel.

⁵⁰ *Népszava*, 1948: 7.

⁵¹ MNL VML XXXV.30. 29.1. 13. mappa.

⁵² MNL VML XXIX.50. a. 10. tétel. Simó József vállalatvezető iratai. 1949. június 2.

⁵³ MNL VML XXIX.50. Herendi Porcellángyár irata, Finomkerámiaipari Központtal folytatott levelezés, 1948. november 11.

⁵⁴ Az 1949. szeptember 6-án kihirdetett 1949. évi 4. tvr. az egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről szóló 1948. évi XXV. törvény cikk módosításával és kiegészítésével foglalkozott. Leglényegesebb pontja, hogy az állami tulajdonba vett vállalattal együtt – az 1948: XXV. tc. 11. §-ának korlátai között – állami tulajdonba kerül a kizárólagosan vagy túljomó részben a vállalat céljára rendelt ingatlan is, tekintet nélkül arra, hogy a vállalat volt tulajdonosának vagy harmadik személynek tulajdonában áll-e. Ha az üzemi célt szolgáló ingatlanrész az ingatlan egyéb részétől természetben elválasztható, az illetékes miniszter az ingatlant megoszthatja.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VML)

XI.46.c.	A Herendi Porcellángyár Rt. iratai
XXIX.50.	A Herendi Porcellángyár iratai
XXXV.30.	A Magyar Dolgozók Pártja Veszprém Megyei Szervezetének iratai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.2.3. Cg.46369	Cégbírósi iratok, Warnecke és Társai Rt. iratai
-------------------	---

Sajtó

Népszava, 1946

Üzemi örjárat. (A szerző nincs feltüntetve.) *Népszava*, 1946. március 5.

Népszava, 1948

Elővásárlási jog illeti meg az államot az ingatlanoknál (A szerző nincs feltüntetve.)
Népszava, 1948. május 14.

Pápai Néplap, 1947

Herendi étkezéslet ajándék Sztalinnak. (A szerző nincs feltüntetve.)
Pápai Néplap, 1947. október 26.

Veszprémmegyei Népiújság, 1948

N. L.: Államosított gyáraink. *Veszprémmegyei Népiújság*, 1948. március 14.

Hivatkozott irodalom

Astrup-Hubay, 2007

Edle Astrup-Hubay: *Töretlen akarattal*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Cserhalmi, 1983

Cserhalmi Imre. *Történelmi kulcsátvétel. Interjúk államosító igazgatókkal*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Molnár, 2010

Molnár János: Razziák a fővárosban. A gazdasági rendőrség tevékenysége 1945–1948 között. *Múltunk*, 4. sz. 46–64.

Papp, 2012

Papp Attila: Uzsorabíróságok Magyarországon. *Jura*, 2. sz. 148–159.

Tréfás, 2013

Tréfás Dávid: „Illúzió, hogy ismerjük egymást.” *Svájci–magyar kapcsolatok 1944–1945 és 1956 között*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.

Világhy–György, 1948

Világhy Miklós – György Ernő: *Az iparvállalatok államosítása*. Budapest, felelős kiadó: Dr. György Ernő.

„Jelentem továbbá...”

Kuláksors az 1950. évi tagosítás idején a Pest megyei ÁVH-s hangulatjelentések tükrében

„Hatósági területemen általánosságban tapasztalható, hogy a lakosság körében felfigyelnek arra, hogy a községekben rendőrök tartózkodnak.”¹

A tagosítás, amely a szétaprózott birtoktestek egy tagban való tömörítését jelentette, lényegében a mezőgazdasági termelés ésszerűsítését, növelését, gazdaságosabbá tételét volt hivatott elősegíteni. A tulajdonosok a tagosítás alá vont földjük helyett, szerződésben rögzített módon, csereingatlant kaptak, szem előtt tartva, hogy az az eredetivel megegyező nagyságú és minőségű legyen. Maga a tagosítás a magyar agrártörténetet tekintve nem előzmények nélküli. Ám az az intenzitás, az igénybe vett módszerek és nem utolsósorban az a cél, amelynek elérése érdekében a kommunista államhatalom ezt az eljárást alkalmazta, példa nélkülivé teszi az 1949–1956 között lezajlott tagosításokat.

Az 1945-ös földreformot követően különösen jellemzővé vált kis területű parcellák akadályát képezték a szocialista alapokon nyugvó nagyüzemi gazdálkodás megvalósításának. Ezért az államhatalom rendkívül fontos feladatnak tekintette ezeknek a parcelláknak az egy tagba történő összevonását. Az első ízben 1949 őszén véghezvitt tagosítás előkészítése már tavasszal megkezdődött. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkársága a Központi Vezetőség (KV) Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottsága által készített tervezetet május 25-ei ülésén tárgyalta. A javaslat középpontjában az állt, hogy az állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) fejlődését gátolja a használatukban lévő földterületek szétaprózottsága, illetve mindez lehetetlenné teszi a korszerű mezőgazdasági gépek alkalmazását is. A Titkárság a javaslatot elfogadta és határozati szintre emelte, ám a döntést teljes titoktartás övezte. A titkársági határozat értelmében a KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályának a megyei pártbizottságokkal együtt kellett kiválasztania azt a 400-500 községet, ahol a tagosítást végre fogják hajtani. A pártszervek által kidolgozott és elfogadott elképzelések alapján 1949. augusztus 29-én adták ki a mező- és erdőgazdasági ingatlanok részleges tagosításáról szóló 3. számú törvényerejű rendeletet, egy nappal később, augusztus 30-án pedig az ennek végrehajtásáról szóló földművelésügyi miniszteri rendeletet.²

Az 1949. szeptember 2. és 25. között – három hét alatt – véghezvitt tagosítás eredményeit a Politikai Bizottság összegezte. Eszerint a meghatározott időre 320 településen zajlott le a tagosítás, és összesen 270 000 kataszteri hold (kh) földterület összevonására került sor, 386-ról 423-ra nőtt a tszcs-k száma, és mintegy 9000 fővel gyarapodott a tagság létszáma, amely így elérte a 14 830-at.

A tagosítások az állami és a szövetkezeti földterület növelése mellett egyértelműen a gazdagparasztok ellehetetlenítését, meggyengítését is szolgálták. Ezt bizonyítja az alkalmazott eljárásrend is, miszerint minden esetben a táblák kialakításánál először az úri birtokosok és a kulákok földjét kellett igénybe venni, a kis- és középparasztok földjeit csak elkerülhetetlen esetekben vonták tagosítás alá. A parasztok részéről érkező tiltakozásokkal mit sem törődve 1950 őszén tovább folytatódtak a tagosítások, sőt az

előző évhez képest még nagyobb intenzitással, hiszen még nagyobb területeket érintve, és mindezt még rövidebb idő – két hét – alatt kellett végrehajtani.

A tagosításokra, azoknak menetére, végeredményére vonatkozóan a megyei levéltárakban számos forrás található, mindenekelőtt a tanácsi és a pártiratok között. Előbbi esetén főként a tanácsülési, végrehajtó bizottsági, illetve a mezőgazdasági osztály irataira kell gondolnunk. Az utóbbinál a vezető testületi iratok – elsősorban a pártbizottsági (párt végrehajtó-bizottsági) ülések jegyzőkönyvei – mellett szintén fontosak a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának dokumentumai. Összesítő adatokat és kimutatásokat kevésbé tartalmaz ugyan, de igen hasznos adalékul szolgáltak a megyei pártbizottság számára az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) megyei osztályai által készített hangulatjelentések.

Az MDP Államvédelmi Bizottsága Kádár János előterjesztését tárgyalva 1949. december 24-i ülésén hozta meg az ÁVH átszervezésével kapcsolatos határozatát. Ez a határozat kitért az ÁVH vidéki szerveinek átalakítására is. Az 1950. január 1-től létrejött új megyerendszerhez igazodva megszűnt a korábbi nyolc vidéki államvédelmi osztály, és egyúttal létrejött a budapesti és a 19 megyei osztály. Az ÁVH Pest Megyei Osztálya (előtte ÁVH Budakörnyéki Osztálya) megalakulásakor Komlós János áv. százados került a szervezet élére, majd rövid idő után, 1950. február 17-től Dobróka János³ áv. százados váltotta fel.⁴

Az ÁVH-s hangulatjelentések rendszeresen – akár napi szinten – informálták arról a pártbizottságot, hogy mi történik a megye egyes településein, a közvélekedést milyen megnyilvánulások uralják, hogyan reagálnak a helyi társadalom egyes csoportjai bizonyos eseményekre. Így a jelentések hírt adtak arról, hogy miként fogadta a lakosság Rákosi beszédeit, hányan vettek részt egy-egy állami ünnepségen vagy egyházi ünnepen, illetve hogy ezek alkalmával történt-e valami kirívó eset. Rendszeresen tudósítottak a megye fontosabb üzemének életéről, az ottani megnyilvánulásokról, például a normarendezést érintően, de elmaradhatatlan volt a gyárakban folyó munkaversenyekről való beszámoló is.

Még nagyobb súllyal esnek ugyanakkor latba azok a jelentések, amelyek az államhatalom kiemelt politikai céljainak megvalósítása kapcsán keletkeztek. Ilyennek tekinthető a békekölcsönjegyzés, a beszolgáltatás, az aratás, cséplés, illetve egyéb mezőgazdasági munkálatok állása, valamint a tagosítás és ezzel együtt, ezzel összhangban a tszcs-szervezés. Ennek megfelelően a megyei ÁVH-osztályok napi jelentések formájában számoltak be a mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatos témákban is a pártbizottságoknak. Ilyen napi hangulatjelentések keletkeztek, illetve maradtak fenn az 1950. évi tagosításról is, amelyek a jelen tanulmány alapjául, fő forrásbázisul szolgáltak. Ezeknek a dokumentumoknak köszönhetően igen árnyalt képet kaphatunk arról, hogy miként is zajlottak Pest megyében a tagosítási munkálatok, hogyan fogadta a parasztság a birtokrendezés címszó alatt végrehajtott újbóli birtokelvételeket. Természetesen ennél a forrástípusnál kiemelt figyelmet kell szentelnünk a forráskritikának. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a jelentések írójának milyen motivációi voltak, lehettek, mennyiben akart megfelelni a politikai elvárásoknak, azaz a jelentésekben szereplő egyes társadalmi csoportokhoz tartozó személyek megszólalásai mennyire tükrözik a valóságot. Ebből fakadóan fontos kérdésként merül fel, hogy sok esetben a ténylegesen elhangzottakon túl vajon nem csupán az egyes emberek szájába adott szavak lettek-e papírra vetve. Éppen ezért a jelentésekben rögzítettek elemzésénél a kritikai megközelítésnek megkülönböztetett szerepet kell szánni. Mindennek tudatában törekedni kell a jelentésekből kihámozható objektív elemek megragadására és az elemzések ezek mentén történő kifejtésére.

A konkrét események vizsgálata előtt érdemes néhány szót szólni a jelentések felépítéséről, hiszen ezek az írások mind-mind meghatározott sémán alapulnak, ugyanazon szervező elv, struktúra mentén építkeznek, ugyanazon szerkezeti elemekből

állnak. A tagosításról szóló hangulatjelentéseket ennek megfelelően hét részre tagolhatjuk. Az első minden esetben egy rövid összefoglalás a tagosítás menetéről, az általános hangulatról, a tagosítás kapcsán esetlegesen fellépő főbb problémákról, illetve rövid beszámoló a megalakuló tszcs-k és a belépő tagok számának alakulásáról. Ezt követően a párt parasztpolitikájának megfelelően, a lenini elvekhez igazodva, a kisparasztságnak mint a munkásosztály legfőbb szövetségesének tekintett paraszti csoportnak az általános hangulatáról számolnak be. Az ezután található egyéni megnyilvánulások természetesen szinte kivétel nélkül a kommunista párt politikájának alátámasztásául szolgálnak, annak helyességét igazolják. A negyedik rész a párt politikájával szemben már ingadozást mutató középparasztság viselkedését foglalta össze, amit szintén az egyes személyek véleményeinek közlése követ. Végül az ellenségnek bélyegzett, kuláknak minősített gazdáknak a tagosításhoz való viszonyulása kerül górcső alá, amit itt is az egyes személyekhez kötődő megnyilvánulások zárnak. Összességében az általános helyzetjelentéseket követő egyéni megnyilvánulások egyfajta dinamizmust kölcsönöznek a meghatározott forgatókönyv szerint készülő jelentéseknek.

A forrás jellegzetességeinek áttekintése után a jelentések első szerkezeti egységét elemezve feltárhatjuk a tagosítás menetének főbb csomópontjait, illetve konkrét esetünkben annak Pest megyei vonatkozásait.

Amint arról már az 1949. évi tagosítást érintően szó esett, az előkészítési munkálatokat szigorú titoktartás övezte. Arra, hogy meglepetésszerűen történjen a tagosítás bejelentése, és csak az utolsó pillanatban derüljön fény a birtokrendezés megvalósítására, a hatalom nagyon tudatosan ügyelt. Oka egyértelműen abban keresendő, tartottak attól, hogy a parasztság, amint tudomást szerez a tagosításról, a birtoka elvesztésétől tartva már nem fogja a földjét olyan gondossággal művelni – nem végzik el a szükséges mezőgazdasági munkákat, a talajművelést, a megfelelő talajerő-utánpótlást –, ennek hiánya pedig kevesebb vagy rosszabb minőségű termést eredményezhetett volna. Ez a félelem igen erősen élt – hozzátehetjük, nem alaptalanul – a politikai vezetésben, így érthető, hogy a tagosítás megkezdésekor, minden bizonnyal központi utasításnak eleget téve, a községi előljárásságok felhívták a lakosság figyelmét, hogy *„a tagosítás ideje alatt mindenki pontosan végezze a mezőgazdasági munkálatokat”*.⁵

A tagosításról szóló miniszteri rendelet⁶ részletekbe menően meghatározta, hogy kik kérhetik a részleges tagosítást. Ez alapján az állami gazdaságoknak, a tszcs-k-nek írásban kellett a tagosításra vonatkozó kérelmet a földművelésügyi miniszterhez eljuttatni. Kérelmet nyújthattak be továbbá olyan gazdák, akik tszcs létrehozását kezdeményezték, ilyen esetben legalább 35 szövetkezni szándékozó gazdának kellett összeállnia.⁷ A rendelet által megkívánt forgatókönyvnek megfelelően a tagosítások valóban alulról jövő kezdeményezésnek hatottak, legalábbis a hatalom annak próbálta feltüntetni. A tagosításról szóló rendelet 1950. augusztus 22-ei keltezésű. Ezt megelőzően egy nappal valóban össze is hívták a tszcs-k tagságát, ahol szavazására bocsátották a kérdést. Erről tanúskodik a szintén augusztus 22-ére datált hangulatjelentés is: *„A tegnapi nap folyamán megtartott tszcs gyűlések általánosságban mindenütt lelkes hangulatban zajlottak le és több tszcs. mint az alsógödi Vörös Csillag és a kosdi Szabadság Tszcs táviratilag kérte a részleges tagosítást.”*⁸ A taggyűlések összehívása azonban csak szimplán formaság volt, hiszen a miniszteri rendelet megyénként és településenként konkrétan felsorolta azokaz a helységeket, ahol 1950 őszére a részleges tagosítást engedélyezték. Ez számszerűleg 749 – vagyis az előző évihez képest dupla annyi – települést érintett, és az ország minden megyéjére kiterjedt.⁹ Mindez természetesen azt jelentette, hogy a legfelsőbb állami és pártszervek a megyei pártvezetőkkel karöltve előre meghatározták, hogy mely települések fognak tagosítás alá esni.¹⁰

Azt, hogy a lakosság előtt mennyire sikerült mindezt valóban titkokban tartani, jelzi a következő, augusztus 24-ei hangulatjelentésből vett idézet: *„Általánosságban a lakosság a mai napon szerzett tudomást a tagosításról, részben az MDP helyi szervezetei által*

megtartott gyűléseken, amelyeken a tagosítási rendeletet ismertették”, részben pedig az a már említett felhívás, amelyet a községi előljáráóságok küldtek ki mezőgazdasági munkálatok tagosítás alatti folyamatos végzésére vonatkozóan. A jelentést készítő a leírtakhoz hozzátette: „A tagosítási rendeleteket ismertető gyűléseken a hangulat általában lelkes volt.”¹¹

A „lelkes” hangulathoz hozzájárulhatott a megnövekedett rendőri jelenlét (amint arra a mottóban szereplő idézet már utalt), de fokozhatta az is, hogy a kuláknak bélyegzett gazdákat már előzetesen beidéztek a község házára, ahol közölték velük, *„hogy ha bárminemű rendellenesség lesz a faluban, a felelősség őket terheli”*. Az augusztus 23-ai jelentés szerint a legtöbb helyen már megtörtént vagy éppen folyamatban volt a kulákok beidézése.¹² Az Államvédelmi Hatóság emberei a helyi közigazgatás szereplőivel karöltve gondoskodtak tehát arról, hogy a meghatározott településeken a tagosítás jelentősebb társadalmi ellenállás nélkül megtörténhessen.

Erre a napra, augusztus 23-ra már a tagosító bizottságok is megalakultak, sőt az esküt is letették. A bizottságok összetétele a következőképpen alakult: az előljáráóság és a DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) egy-egy tagja, valamint a helyi tszcs, illetve a legközelebbi állami gazdaság egy-egy kiküldöttje vett részt a munkában. A bizottságok vezetőit a párt határozata alapján a megyei földhivatalok nevezték ki, továbbá szintén a földhivatalokból küldtek ki egy-egy műszaki képzettséggel rendelkező személyt.¹³

Pest megyében összesen 70 tagosító bizottság alakult. Már az indulásnál fontos szempontként merült fel, hogy a bizottságba valóban minden szempontból megfelelő, politikailag megbízható, rendszerhű személyek kerüljenek. Pest megyében már az első lépésben hárman is fennakadtak a rostán, akiknek leváltásáról a pártszerveknek intézkedni kellett. Egyik legfőbb bűnük természetesen az volt, hogy kulákokkal álltak valamilyen rokoni kapcsolatban: *„Jelentem továbbá, hogy a dunavarsányi tagosító bizottság kataszteri szakértőjévé K. I. taksonyi adóhivatali tiszt lett beállítva. Nevezett a tagosítandó területen földdel rendelkezik, ezen kívül több rokonának – kulákok – azon a területen van földje, ahol a tagosítás végre lesz hajtva.”* Illetve: *„A bugyi tagosító bizottságban F. S. községi jegyző volt jelölve, aki horthysta hadnagy volt és egy 40 holdas kulák veje.”* Míg a fenti két tag menesztéséről a járási pártbizottságok gondoskodtak, addig a harmadik személy leváltása ügyében a jelentéseket aláíró Dobróka János áv. százados egyenesen a megyei pártbizottsághoz fordult.¹⁴ A szóban forgó harmadik személy, B. I., a tököli tagosító bizottságba szintén, mint adóhivatali tisztviselő, kataszteri szakértőként került be. Vele szemben az merült fel kifogásként, hogy *„a felszabadulás után az SZDP tagja volt, az egyesüléskor jobboldali magatartása miatt kizárták”*.¹⁵

Amint arról korábban szó esett, a jelentések első részei foglalkoznak a tagosítás kapcsán esetlegesen fellépő főbb problémákkal. Turán a tagosító bizottság azzal szembesült, hogy nem tudják, pontosan hány kulák is van a faluban. Ennek oka az volt, hogy a *„jegyzőség 3, az adóhivatal pedig 5-ös szorzószámot használ a szőlőterületek számításánál és így előadódik az, hogy az adóhivatalban 13 kulák, ugyanakkor a jegyzőségen 36 kulák van nyilván tartva”*.¹⁶ Hogy miért is állhatott elő ez a helyzet, arra a következő kézenfekvő magyarázat adhat választ. Itt a hivatalnokok valójában az ún. felszorzást kellett hogy alkalmazzák. Ez azt jelentette, hogy egységnyi területű kert, gyümölcsös vagy szőlőbirtok nem ugyanazzal az értékkel bírt, mint a szántóterület. Ezért amikor egy-egy gazda földterületének nagyságát akarták meghatározni, az előbb említett művelési ágak esetén szorzószámokat használtak. Ezt a gyakorlatot már a mezőgazdaság-fejlesztési járulék 1949. évi kivetésénél is alkalmazták, amikor is a kertet és a szőlőt háromszoros területként kellett számba venni.¹⁷ A felszorzás azonban lényegében arra szolgált, hogy a középparasztság egyes rétegeit is kulákká lehessen minősíteni és ezáltal magasabb kötelezettségekkel terhelni. Egy 1950 májusában megjelent minisztertanácsi rendelet az imént ismertetett szorzószámokat azonban módosította, mégpedig úgy, hogy a kert és a

gyümölcsös már négyszeres, a szőlőbirtok pedig ötszörös szorzóval számított. Ezzel az intézkedéssel a hatalom tömegesen tett kulákká olyan kis- és középparasztokat, akik egyébként az eredetileg meghatározott „kulákhatar” alatt voltak, vagyis kisebb, mint 25 kh földterülettel, illetve kevesebb, mint 350 aranykorona jövedelemmel rendelkeztek.¹⁸

Ismerve a kor hivatalnokainak képzettségét, felkészültségét, és tudva azt, hogy ezeknek a sokszor pár elemivel rendelkező, ideológiai megbízhatóság és pártpolitikai szempontok alapján hatalomba kerülő embereknek napi szinten kellett a felettes szervektől érkező rendeletek, utasítások áradatával megküzdeniük, a jegyzőségen dolgozók a gyakorlati alkalmazás során nagy valószínűséggel elsiklottak e módosítás felett. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a forrásban megadott szorzószámok, a fent vázoltak tudatában, nem lehetnek helytállóak, mert ha az adóhivatal ötszörös szorzóval számolt, akkor az ő nyilvántartásuk szerint lehetett Turán 36 kulák. Ez a momentum tehát nem csupán arra ad jó példát, hogy a korabeli hivatalnokok hanyagsága vagy tudatlansága milyen szinten befolyásolhatta az emberi sorsok alakulását, hanem arra is rávilágít, hogy az elemzés alá vont forrástípusnál a kritikai megközelítést több szempontból is érvényre kell juttatni.

Hozzá kell tennünk, hogy a szorzószámok változása, illetve azok nem megfelelő alkalmazása nemcsak a hivatali munkában okozott zavarokat és vezetett súlyos hibákhoz, hanem a parasztság körében is bizonytalanságot idézett elő. Ezt igazolja K. M. acsai kulák nyilatkozata is: *„Nem tudom megérteni, hogy engem miért nyilvánítottak kuláknak, amikor 1950 tavaszán még középparaszt voltam. Úgy látom, itt lassan mindenki kulák lesz, akinek földje van, és aki nem lép be a tszcs-be.”*¹⁹ Tehát maguk a gazdák is értetlenkedve álltak az előtt, hogy ők egyszeriben miért is, mi alapján lettek kuláknak nyilvánítva.

A tagosítást szigorú rend szerint, kötelező érvénnyel magadott ütemterv alapján kellett végrehajtani, amely a tagosításról kiadott rendelet függelékét képezte.²⁰ A hangulatjelentések rendszerint rögzítik, hogy a tagosítási bizottságok a kiadott ütemterv alapján hol tartanak, mennyire képesek a kijelölt határidőket tartani. Az ütemterv szerint a bizottságok megalakítása után az első feladat a tagosítási javaslat elkészítése volt, amihez számba kellett venni azokat a földterületeket, amelyeket tagosítás alá akartak vonni.²¹

Mivel elsősorban a kulákok földjeit vették igénybe a táblák kialakítása során – ezért is volt fontos többek között a Turán előállt probléma tisztázása –, igyekeztek a parasztság többi részét megnyugtatni, *„hogy földjük csak akkor lesz tagosítva, ha azt másképpen megoldani nem lehet”*.²² A kis- és középparasztok sok helyen valóban ebben reménykedtek, mint ahogyan ezt az augusztus 25-ei jelentés egy részlete is érzékelteti: *„A lakosság minden községben nagy érdeklődéssel van a tagosítással kapcsolatban, mely a napokban jutott tudomásukra, egyes helyeken gyűlések keretében, vagy pedig dobolás útján. Találgatják, hogy vajon földjük belesik-e a tagosításba. Egyes helyeken a kis- és középparasztság azt hangoztatja, hogy földjük valószínű nem esik tagosítás alá, mivel van elég kulák birtok, melyből tudnak tagosítani.”*²³

Amennyiben azonban egy meglévő vagy éppen egy megalakítandó tszcs érdeke úgy kívánta, természetesen a kis- és középparaszti birtokokat is tagosították. Alberti községben is ilyen problémába ütköztek a tagosító bizottság tagjai. A tagosítandó földek közé igen sok kisparaszt földje esett bele, ezért még a munkákat is felfüggesztették, nem tudták ugyanis, mitévők legyenek. A bizottság tagjai végül *„a megyei MDP-től kiküldött elvtárssal együtt megtekintették a táblákat és a helyszínen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy jobb megoldást nem tudnak eszközölni, és a tagosítás helyét jóváhagyták.”*²⁴ Sokan világosan látták azt is, hogy a hatalmi gépezet nem fog megállni a kulákok földjének elvételénél, hanem előbb-utóbb a kisebb földterülettel rendelkező gazdákat is eléri és maga alá gyűri a folyamat: *„A kommunisták megint a kulákokat zavarják, és azok földjét veszik el, de nem tudom, ha nem lesz kulák, akkor kinek a*

földjét veszik el. Akkor meg következnek majd a középparasztok.” (U. M., 57 holdas acsai kulák.)²⁵

Az ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulások színteréül gyakran a községek fontos közösségi helyszínének számító kocsmák szolgáltak. Galgahévízen egy kuláknak bélyegzett kocsmatulajdonostól az iparendedélyét is megvonták arra való hivatkozással, hogy a *„korcsmája találkozóhelye a kulákoknak”*. A jelentésben az eset közlése mellett a következő, tintával írt megjegyzés található: *„Szemmel kell kísérni, hogy az engedély megvonás megtörtént-e?”* Az engedély megvonását azzal is indokolták, hogy a kocsmáros nemcsak helyet biztosított a rendszer ellenségeinek, hanem ő maga is rendszerellenes kijelentéseket tett, így a helyi szövetkezet ellen lázított, valamint a nála megjelenő fiatalokat igyekezett lebeszélni arról, hogy részt vegyenek a DISZ gyűlésein.²⁶

A földterületek számbavétele augusztus 29-ére befejeződött a megyében, és ezzel együtt megkezdődött az állami gazdaságok és a tszcs-k részére a táblák kijelölése. Miután kiderült, hogy egy-egy gazda földje beleesett-e a kijelölt területbe, az őket érdeklő legfontosabb kérdés természetesen az volt, hogy hol kapnak, illetve hogy kapnak-e a betagosított parcelláikkal egyenértékű csereföldet. A csereföldek főként azokból a birtokokból lettek kialakítva, amelyeknek egykori tulajdonosai már beléptek a tszcs-be. Ezt követően kezdődhetett meg a birtokbaadás, amelyet ún. cseretárgyalások előztek meg. Meglehetősen álságosnak mondható ezt a procedúrát tárgyalásnak nevezni, hiszen itt alapvetően arról volt szó, hogy a gazdákat behívták a község házára, ahol közölték velük, hogy az elvett földterület helyett hol fognak újat kapni. A tárgyalásokat illetően a gazdáknak annyi mozgásterük maradt, hogy eldönthették, bemennek-e a község házára, vagy nem, továbbá ha bemennek, akkor elfogadják-e a számukra kijelölt földterületet, vagy sem. A többség bement ugyan, és sokan el is fogadták a felkínált csereingatlant, de kérdés, hogy mindez milyen hangulatban, milyen körülmények között vagy milyen kényszerítő körülmények hatására történt meg.²⁷

A hangulatjelentésekben a fentiekre vonatkozóan számos adalékul szolgáló megnyilvánulás található. Ezek többnyire természetesen a párt parasztpolitikáját alátámasztandó, annak helyességét igazolandó megnyilvánulások. Már maguk a jelentések is, illetve azok szerkezete, felépítése is a pártideológiának való megfelelés jegyében fogant. Mint az már korábban szóba került, a parasztság megnyilvánulásai jól elkülöníthető szerkezeti egységeket alkotnak, amelyeket egy rövidebb összefoglaló rész előz meg. Elsőként mindig a párt legfőbb szövetségeseinek tekintett kisparaszti, szinte kivétel nélkül rendszerhű megszólalások szerepelnek, amelyhez a hatásos felütést már az említett rövid összefoglaló rész megadja. A cseretárgyalások kapcsán például így szólt: *„A kisparasztság körében a hangulat jónak mondható és a legnagyobb meglepetéssel távoznak a cseretárgyalásokról, miután sokkal jobb minőségű földet kaptak, mint a sajátjuk volt. Elvértve tapasztalható ellenséges hangulat a kisparasztág körében, főleg azoknál, akik nem kaptak megfelelő minőségű földet.”²⁸* Ennél is tovább menve: *„Azokon a helyeken, ahol a bizottság már kijelölte a táblákat, az érdekelt kisparasztok körében nagyon jó a hangulat és hangoztatják, hogy ők csak jól jártak a tagosítással.”²⁹* Ezt támasztják alá általában az egyéni megszólalások is, amelyek közül egy vámosmikolai kisparaszt asszony a saját helyzetüket így jellemzi: *„Nagyon jó cserét csináltunk, mert könnyen megközelíthetjük földünket és sokkal jobb minőségű, mint eddig volt.”³⁰* Milyen jól jellemzi a politikai hatalom alig leplezett szándékát, hogy a jelentéseket elemző pártbizottsági ügyintézés során a jelentés szélére kézírással írt megjegyzésben ez szerepelt: *„Fel kell használni a sajtóban.”*

Bár ettől ideáltipikusabb idézetet választani sem lehetett volna, mégis nagyon jól érzékelteti már ez a rövid, egymondatos részlet is, hogy a kisparaszti megnyilvánulások valóban mennyire a rendszer önigazolásául szolgáltak. Kétségkívül nem állt be valamennyi kisparaszt a sorba, de mint fő szövetségest, őket meg kellett védeni vagy legalábbis fel kellett menteni az aktuális politikai álláspont szerint. Ezért ha egy

kisparaszt nem a kívánalmaknak megfelelően nyilvánult meg, az főként az ellenségnek kikiáltott társadalmi csoportok hatása miatt lehetett: „Az eddigi megállapításunk az, hogy a megegyezés el nem fogadására a dolgozó parasztságot a helyi papok és a kulákok biztatják.”³¹ Az ilyen esetek nem maradhattak további intézkedés nélkül, ezért a jelentést készítő ÁVH-s tiszt a következőképpen folytatja: „Megállapítjuk azt, hogy ki az konkrétan, aki a dolgozó parasztokat a megegyezés ellen hangolja. A megegyezés elősegítésére egy-két hangoskodónak (kulák) kiemelésére javaslatot teszünk.”³²

A kis-, esetleg középparasztok részéről szórványosan tapasztalható ellenséges megnyilvánulások okaként egy másik helyen három fő tényezőt határoztak meg: részben a népnevelő munka hiányosságával, részben a parasztság magántulajdonhoz való ragaszkodásával és a kulákság rémhírterjesztéseivel magyarázták.³³ Ez az ideológiai felmentési szándék látens módon természetesen tovább erősítette a valódi belső ellenségnek tekintett társadalmi rétegek koncepciózus kirekesztését, megbélyegzését.

Az MDP a középparasztságot ekkor még a kisparasztokhoz képest távolabb állónak, de – a lenini jelszóhoz igazodva – megnyerhető szövetségesének tekintette. Így a középparasztoktól származó megnyilvánulások is általában a párt politikáját igenlő, sok esetben a kisparasztokhoz hasonló támogató nyilatkozatok formájában tűntek fel a jelentésekben: „Én nem helytelenítem a tagosítást, nem haragszom, kicserélték a földemet, mert tudom, hogy mit jelent, ha a földek széjjel vannak, mert volt idő, amikor nekem is sok darabban volt a földem. Elég jó földet kaptam, nem jártam rosszul, ha látom, hogy a csoport jól működik, magam is be fogok lépni.”³⁴ Hozzátehetjük azonban, hogy a sok tagadószó használata egy kisparashti megszólaláshoz képest – igaz csak halványan –, de tartalmaz, jelez egyfajta kritikai attitűdöt is. Ezek a felhangok több hozzászólásban még inkább dominánssá válnak. Bár sok esetben már a kisparasztokat is illették azzal, hogy „ingadozó magatartást” tanúsítanak, de a középparasztokat még inkább, igaz a legtöbbször azt is hozzáteszik, hogy mindez a kulákok hatásának rovására írható: „A középparasztság körében elvétve tapasztalható ellenséges megnyilvánulás, mely leginkább kulák befolyásnak tudható be.”³⁵ A konkrét esetek ismertetésénél is szinte mindig feltűnik egy kulák rokon, akinek hatására a középparaszt nem az elvárt módon cselekszik: „G. L. bernecebaráti középparaszt, többszöri hívására sem jelent meg a tagosító bizottság előtt, hanem kijelentette: Én nem megyek be a tagosító bizottsághoz, nem tárgyalok senkivel, csak a saját földemen fogok tovább gazdálkodni. Ezen kijelentését K. M. kulák sógora befolyására tette.” Különösen indokolttá az teszi ennek a megszólalásnak a beemelését, hogy a szöveg mellett tintával írt széljegyzetben a következő olvasható: „Külön beszélni kell vele.”³⁶

Mindenképpen érdemes szólni arról, hogy ez a fajta megjegyzés, közlés, egyben utasítási mód, teljesen bevett gyakorlat volt. A már említett széljegyzetek mellett vagy alatt többször előfordul egy monogram, egy kézzel írt nagy N. betű, amely nagy valószínűséggel a Pest megyei párttitkár, Nagy János³⁷ szignója lehet, vagyis az ÁVH Pest Megyei Osztálya által a megyei pártbizottság számára készített jelentéseket elsőként maga a megyei párttitkár vehette kézbe, és adhatott utasításokat azokkal kapcsolatban.

Bár már a kis- és középparaszti megnyilvánulások elemzése során lépten-nyomon szó esett a kulákoknak bélyegzett gazdákról, helyzetük behatóbb megismeréshez csak az általuk elmondottakból rögzítettek áttekintése által juthatunk közelebb. A korábban már idézett, illetve elemzett megszólalásokban egyértelműen tetten érhető, hogy a hangulatjelentések valójában azt az üzenetet közvetítették, miszerint a kis- és középparasztság meglehetősen belenyugvással fogadta a tagosítást, ahol pedig mégis ellenállás mutatkozott, az szinte kivétel nélkül mindig a kulákok befolyásának, negatív hatásának, rémhírterjesztésének tudható be. Ennek megfelelően minden jelentésben állandó formulaként köszön vissza, hogy a „kulákság ellenséges megnyilvánulásai egyre fokozódnak úgy a tszcs-vel, mint a tagosítással szemben”.³⁸

A kulákság ellen felhozott vádak közül azonban még nagyobb súllyal estek latba és még komolyabb következményekkel jártak a tagosítás előrehaladtával egyre gyakoribbá váló rendszerellenes, rendszerkritikus kijelentések. A koreai háború hatására egyre többen reménykedtek abban, hogy az amerikaiak Magyarországra is megérkeznek, ami egyúttal majd a kommunista rezsim végét is magával hozza. Cegléden például az augusztus 31-ei jelentés szerint a következő híresztelések kaptak szárnyra: *„Várjunk a tagosítással, mert nemsokára bejönnek az amerikaiak. [...] Nagy Ferenc rádión azt üzenté, hogy nemsokára itt lesznek az amerikaiak.”*³⁹ Egy nagykátai kulák is hasonlóban reménykedett: *„Nem számít a tagosítás, addig kibírom, amíg az amerikaiak bejönnek, 1 hónap múlva már úgy is itt lesznek, és azt hiszem, segítenek a szüretben, nem a piszkos orosz pocskéolja el.”* Ez utóbbi esetben a szóban forgó kulák gazda tovább tetézte a meglévő bűnét, hiszen nemcsak a rendszert, de az oroszokat is szidta. Neve mellett így nem meglepő módon a következő, géppel írt megjegyzés szerepelt: *„konkretizáljuk, ellene eljárást indítunk”.*⁴⁰ Hasonlóan járt Ny. F. kókai kulák, aki *„Rákosi elvtársra gyalázó kijelentéseket tett azzal kapcsolatban, hogy a földjét tagosították. (jegyzőkönyvezzük és ellene az eljárást megindítjuk)”.*⁴¹ A rendszerellenes megnyilatkozásoknál minden esetben vagy a fenti megjegyzések szerepeltek, vagy a korábban említett N. monogramos, kézzel írt széljegyzet, ami jól mutatja, hogy a pártállam egy kritikai megnyilvánulást sem hagyott figyelmen kívül, és valamiképpen fellépett az azt hangoztatókkal szemben.

Ekkor még többen bíztak abban, hogy hamarosan vége lesz ennek a rendszernek, és *„majd jön egy másik rendszer, az majd visszaadja a földet, amit most elvesznek tőlünk”* (M. P., 40 holdas abonyi kulák).⁴² A földek elvételével kapcsolatban rögzített megnyilvánulásokból egy elég összetett kép bontakozik ki arra vonatkozóan, hogy mindezt a parasztság hogyan élte meg. Itt több kérdés is felmerül: egyrészt mivel, amint arra már többször történt utalás, a hangulatjelentések megszabott séma szerint készültek, az is elképzelhető, hogy nem csupán a jelentések szerkezetére vonatkozóan kaptak utasítást az ÁVH-s tisztek, hanem a tartalmat illetően is megfogalmazódhattak bizonyos elvárások. Másrészt a jelentés írója is feltételezhetően szelektálhatott a beérkezett információkból, és egy szintig ez is meghatározhatta, hogy milyen tartalmú megszólalások milyen számban, arányban kaphattak helyet a jelentésekben. Ezt szem előtt tartva talán annyira nem is meglepő, hogy – akad ugyan, de – viszonylag kevés azoknak a megnyilvánulásoknak a közlése, amelyekben a gazdák az évek verejtékes munkájával megszerzett földjük elvesztése miatt keseregnek. *„A tagosítással mindenkit megfosztottak a vagyonától, amit hosszú éveken keresztül megszerzett”*⁴³ típusú mondatokkal valójában a rendszer nem igazán tudott mit kezdeni, nem volt meg benne az az információtartalom, amire a jelentést készítőőknek szüksége lett volna. Bár minden kétséget kizáróan számtalan fájdalommal teli mondat hangozhatott el, a hatalom számára ezek irrelevánsnak minősültek.

Markánsabban jelennek meg ugyanakkor azok a típusú megnyilvánulások, amelyekben a gazdák annak adnak hangot, hogy a földjeik elvétele miként hat majd beszolgáltatási kötelezettségeik és adójuk alakulására. A keserűséget, kétségbeesettséget sugárzó mondatok egyértelműen arról árulkodnak, hogy a terhek már ekkor is teljesíthetetlen méreteket öltöttek. Sokan ezért abban reménykedtek, hogy ha földjük területe kisebb lesz, akkor csökkennek azzal párhuzamosan majd a kirótt kötelezettségek is. Mindemellett a kulákoknak bélyegzett gazdák azt is várták, hogy ha már el is veszik a földjüket, legalább a rájuk aggatott kulákbélyegtől megszabadulhatnak: *„Észlelhető olyan megnyilvánulás is, hogy felajánlják a földjeiket inkább, csak ne nevezzék már őket kuláknak.”*⁴⁴ Természetesen ez nem így lett, hiszen akit egyszer kuláknak nyilvánítottak, az ettől a bélyegtől többé nem szabadulhatott. Az anyagi terhek enyhülése mellett abban is bíztak, hogy megszűnnek az állandósuló zaklatások. Jól összegzi mindezt B. J. ráckevei és S. Gy. váci kulák gazdák kifakadása: *„Szívesen odaadnám az egész vagyonomat, csak ne bántsanak. Jobb lenne, ha az egész földemet elvennék, úgy sem bírom az adót és a beszolgáltatást.”*⁴⁵ *„Ha a földemet elveszik a tagosítás alkalmával, én nem fogadok el érte semmilyen sem, inkább maradok föld nélkül, legalább akkor nem fognak üldözni.”*⁴⁶

A tagosítás Pest megyében 1950. szeptember 9-ére befejeződött. A hatalom szempontjából eredményesen: ünnepélyes keretek között megalakul tszcs-k, újonnan belépő tagok. Mindeközben az 1948-ban kuláklístára tett, földterülettel rendelkező gazdák száma 66 000-ról 1950-re 50 000-re csökkent...

¹ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 23.

² 15 010/1949. (VIII. 30.) FM sz. rendelet.

³ Részletesebben: https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:1762013431572678::NO::P5_PRS_ID:1045350 (letöltés dátuma: 2015. október 9.).

⁴ Cserényi-Zsitnyányi, 2009. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi#_edn125 (letöltés dátuma: 2015. október 9.). Az ÁVH vidéki szerveire vonatkozóan különösen: Boreczky, 1999: 107–108.

⁵ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 24.

⁶ 16 100/1950. (VIII. 23.) FM sz. rendelet.

⁷ Részletesebben: Nagy, 2009: 147.

⁸ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 22.

⁹ Nagy, 2009: 147.

¹⁰ Bíró-Für, 2013: 367.

¹¹ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 24.

¹² Uo. 1950. augusztus 23.

¹³ Nagy, 2009: 143.

¹⁴ „A megye bizottság tudomására hozom, javaslom nevezett leváltását.” MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 23.

¹⁵ Uo. 1950. augusztus 23. A jelentésnek a fent szereplő személyekről szóló része mellett piros ceruzával húzott vonal található, mellette pedig széljegyzetként az alábbi szöveg: „Ezeket le kell váltani.” A nevek tintával is alá vannak húzva.

¹⁶ Uo. 1950. augusztus 25.

¹⁷ Estók-Fehér-Gunst-Varga, 2008: 288.

¹⁸ Nagy, 2009: 177.

¹⁹ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. szeptember 3.

²⁰ Nagy, 2009: 145.

²¹ „Hatósági területünkön a tagosító bizottságok munkájukat minden községben az ütemterv szerint folyamatosan végzik. Az ingatlanok számbavétele csaknem minden községben megtörtént és a holnapi nap folyamán már a tábla kijelölésén fognak dolgozni.” MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 25.

²² Bíró-Für, 2014: 231.

²³ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 25.

²⁴ Uo. 1950. augusztus 31.

²⁵ Uo. 1950. augusztus 24.

²⁶ Uo.

²⁷ Bíró-Für, 2013: 368.

²⁸ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. szeptember 4.

²⁹ Uo. 1950. augusztus 30.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 1950. szeptember 4.

³² Uo.

³³ Uo. 1950. augusztus 24.

³⁴ Uo. 1950. szeptember 5.

³⁵ Uo. 1950. szeptember 4.

³⁶ Uo.

³⁷ Nagy János 1950. május 25. és 1955. szeptember (?) között volt az MDP Pest Megyei Pártbizottságának titkára.

³⁸ MNL PML XXXV. 1. 1/62. ö. e. 1950. augusztus 25.

³⁹ Uo. 1950. augusztus 31.

⁴⁰ Uo. 1950. szeptember 1.

⁴¹ Uo. 1950. szeptember 7.

⁴² Uo. 1950. augusztus 26.

⁴³ Uo. 1950. szeptember 1.

⁴⁴ Uo. 1950. augusztus 30.

⁴⁵ Uo. 1950. augusztus 29.

⁴⁶ Uo. 1950. augusztus 31.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNP PML)

XXXV. 1. Magyar Dolgozók Pártja Pest Megyei Bizottságának iratai (1948–1956)

Hivatkozott irodalom

Bíró–Für, 2013

Bíró Friderika – Für Lajos: *Búcsú a parasztságtól*, I. Budapest, Kairosz–Skanzen.

Bíró–Für, 2014

Bíró Friderika – Für Lajos: *Búcsú a parasztságtól*, III. Budapest, Kairosz–Skanzen.

Boreczky, 1999

Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 91–114.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz.

Estók–Fehér–Gunst–Varga, 2008

Agrárvilág Magyarországon 1848–2004. Szerkesztette: Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna. Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

Nagy, 2009

Nagy József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956*. /Politikatörténeti Füzetek, XXX./ Budapest, Napvilág Kiadó.

Adalékok az egyházak államvédelmi megfigyeléséhez Somogyban (1948–1956)

A második világháború lezárását követő megváltozott politikai viszonyok a magyarországi egyházak életében gyökeres változásokat eredményeztek. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1948. júniusi egyesülésével létrejött állampárt, az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) célja *„az állami és társadalmi életből kiszorítani minden más erőt, amely az egyeduralomra veszélyt jelentett ideológiai, gazdasági vagy politikai tekintetben”*.¹ A kommunista vezetés – igazodva a marxista-leninista materialista világkép ateizmusához – *„első számú ellenfelének tartotta a rendszer hivatalos ideológiájával szembenálló, ugyanakkor legális keretek között működő, jelentős társadalmi befolyással és saját intézményi háttérrel rendelkező történelmi egyházakat”*.² 1948-ra a vallás és az egyház a Párt legfőbb politikai és ideológiai ellenfelévé vált.³ A kommunista vezetés kiemelt feladatának tekintette az egyházak mozgásterének visszaszorítását, melynek *„elvi alapját a klerikális reakció elleni harc adta meg”*.⁴ A Magyar Dolgozók Pártjának 1948. június 13–14-ei programnyilatkozatában szintén megjelenik a reakciónak bélyegzett irányzatokkal szembeni fellépés követelménye.⁵

Az egyházak szabadságát felszámoló politikai gyakorlat Magyarországon a szovjet mintát követte. Az egyházakat rendkívül hátrányosan érintette az 1945-ös földreformhoz társuló kapkodás, ellentmondásos jogi szabályozás és az ésszerű gazdasági érvek háttérbe szorítása.⁶ A korlátozó intézkedések következő szintjét az egyházak közéleti és politikai tevékenységének csorbítása jelentette. Ennek jelentős lépése 1946 nyarán a katolikus közéletben jelentős szerepet játszó katolikus egyletek és egyesületek (KALÁSZ⁷, KIOE⁸ stb.) felszámolása volt. A protestáns egyesületek elleni fellépés csak 1950-ben következett be.⁹ Az iskolák 1948 júniusában történő államosítását követően az iskolai vallásoktatás területén is korlátozások léptek életbe: 1949. szeptember 5-én eltörölték a kötelező vallásoktatást, melynek következtében a hitoktatás fakultatívvá vált. A hitoktatáshoz ezek után is ragaszkodó szülők sorozatos zaklatásnak, lelki presszióknak voltak kitéve. 1950. június 1-jén határozat született a „klerikális reakció” elleni harcról. A pártvezetés fontosnak tartotta *„az egyháznak a Népköztársasághoz őszintén közeledő és a dolgozó néppel becsületesen együttműködni kész elemeinek”* támogatását.¹⁰ Példaként megemlíthetjük a katolikus papok békemozgalmát, melyben a párt az alsópapság főpapsággal való szembeállításának eszközét látta. A Katolikus Papok Országos Békebizottsága 1950. augusztus 1-jén alakult meg. A kommunista párt a fontosabb egyházi pozíciókat betöltő egyházi személyek ellen is támadást intézett, melynek eredményeképpen *„1949 végéig a lényegesebb egyházi posztokon őrségváltás következett be”*.¹¹ Ezt a legkülönbébb eszközökkel (letartóztatások, áthelyezése, internálások stb.) érték el.¹² A megüresedett helyeket választható világi, a kommunista vezetéshez hű, megbízható tisztviselők foglalhatták el, akik egyezményeket kötöttek az állammal.

Az egyházak irányításának állami szerve az 1951 májusában felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) lett. Az ÁEH feladata volt a kommunista vezetés által kialakított egyházpolitikai döntések végrehajtása, illetve végrehajtatása. Az állam egyházellenes rendelkezéseinek betartatásáról, az egyházi személyek ellenőrzéséről a megyei tanácsokhoz küldött egyházügyi főelőadók, valamint a püspöki székhelyekre kirendelt egyházügyi megbízottak gondoskodtak.¹³ A kommunista vezetés egyházpolitikai célkitűzései az ÁEH és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) együttműködésével valósultak meg. A kommunista vezetés az egyházak még szorosabb függésének megteremtése

érdekében igényt tartott „a katolikus egyházzal kapcsolatban a főkegyúri jog, illetve a többi egyház és felekezet felett gyakorolt főfelügyeleti jog fenntartására is”.¹⁴ A gyakorlatban ez az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásának szükségességét jelentette az egyház tisztségek betöltéséhez. Az egyházak kiadásainak fedezésére 1951 szeptemberében létrehozták a Vallásfelekezeti Alapot.¹⁵

Az egyházakkal szembeni korlátozások enyhítésére Sztálin 1953. márciusi halála után kerülhetett volna sor. Nagy Imre 1953. július 4-ei miniszterelnöki expozéjában vallási kérdésekben a türelem fontosságát hangsúlyozta, az adminisztratív eszközök alkalmazását megengedhetetlennek tartotta.¹⁶ Az egyházakkal szembeni megváltozott bánásmódot bizonyítják az 1953 nyarán megtartott hittan-pótbeíratások, és sor került a hittankönyvek újbóli kiadására is. Fontos leszögezni, hogy a kommunista vezetés továbbra is beavatkozott az egyházak életébe, és „a vallást ellenséges ideológiának tekintette”.¹⁷ Az egyházakat korlátozó rendelkezéseket nem törölték el, jellemzőek maradtak a megszorítások. Nagy Imre „új szakasza” nem volt hosszú életű: az MDP Központi vezetősége 1955. márciusi határozata „túlzottnak és jobboldalinak minősítette Nagy Imre egyházpolitikáját”, valamint határozatot hozott az egyházak ellenállását visszaszorító adminisztratív intézkedések kidolgozására és végrehajtására.¹⁸

Jelen forrásközlés Somogy megye egyházainak államvédelmi megfigyeléséhez szolgál adalékkul. A dokumentumok betekintést nyújtanak a „klerikális reakció” 1948 és 1956 közötti Somogy megyei tevékenységébe, annak megnyilvánulási formáiba. A tárgyalt időszakban Somogy római katolikus többségű megye, ennek ellenére a jelentések alapján nem állapítható meg, hogy a legnagyobb társadalom befolyással a római katolikus egyház rendelkezett-e. A dokumentumok segítségével feltárhatók Somogy korabeli vallási viszonyai, betekintést nyerünk, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának határozatai milyen mértékű és jellegű változást eredményeztek a megye vallási helyzetében (pl. hittanbeíratások számának alakulása). A jelentések tanulsága szerint az egyházak befolyása főként a falusi parasztság, valamint az ipari munkásság (pl. Kaposvári Cukorgyár dolgozói) körében érvényesült. Az egyházakkal szembeni fellépés a megyében összekapcsolódott a tehetősebb paraszti gazdálkodók elleni harccal, amire a közölt forrásokban is láthatunk utalást. A források érintik a megyei vezetésnek az egyházakkal szembeni fellépés során elkövetett hibáit, hiányosságait.

Somogy megyében 1948 és 1956 között az egyházakhoz kötődő ellenállás tevékenységében a legjelentősebb változás a szervezkedések formájában, lebonyolítási módozataiban figyelhető meg. A szentgáloskéri „pártnapról” közölt jelentésben a helyi pap által szervezett, nyílt tömegmegmozdulás eseményeiről kaphatunk képet, melynek háttérében az iskolák államosítása és a hitélet ellehetetlenítése elleni tiltakozás áll. A későbbi években született (1951, 1952) jelentésekben továbbra is megjelenik a párt egyházpolitikájával szemben tanúsított nyílt ellenállás, emellett kirajzolódik egy burkoltabb, kevésbé radikális rezisztencia képe is. Az 1953 utáni időszakban az egyházi személyek tevékenysége főként a hittanbeíratások előmozdítására irányult. Egy 1954 nyarán íródott jelentés a Nagy Imre miniszterelnöki programjának köszönhető türelmesebb légkörben a somogyi hittanbeíratásokról szolgáltat adatokat. Az adminisztratív intézkedések korlátozása ellenére továbbra is kiemelt cél az egyház tevékenységének visszaszorítása, változás a megvalósítás módozataiban látszik. A megyei pártvezetés a meggyőzés, agitáció eszközeit, az aktív népnevelő munkát igyekszik előtérbe helyezni. Egy 1956. februári jelentés jól mutatja, hogy Nagy Imre menesztését követően erősödött az egyházakkal szembeni fokozottabb fellépés.

A dokumentumokat szöveghűen, teljes terjedelmükben, az eredeti helyesírási és gépelési hibákat, valamint a központozási hiányosságokat kijavítva közlöm. A források szerkezetén, megfogalmazásán nem változtattam. A településnevek a leggyakrabban használt és értelemszerűen kiegészített (Szt.gáloskér vagyis Szentgáloskér) névformákban szerepelnek. A közölt dokumentumok csupán egy szeletét mutatják be az

egyház és állam közötti kapcsolatok 1948 és 1956 közötti történetének, így a rendelkezésre álló sokkal kiterjedtebb forrásanyag a jövőben további forrásközlések bázisát képezheti.

Dokumentumok

1. Az igali járási pártbizottság beszámolója a szentgáloskéri pártnapon történekről, 1948. június 10.

Magyar Dolgozók Pártja Járási Titkársága Igal
Telefon: 44.

Jelentés
Igal, 1948. június 10-én.

Folyó hó 9-én Szentgáloskén a következők történtek Kovács József titkár elvtárssal.

Folyó hó 9-ére Szentgáloskérre a Magyar Dolgozók Pártja pártnapot hirdetett a községháza udvarára este 8 órára, melynek előadója Kovács József elvtárs volt. Odaérkezésem alkalmából feltűnően szokatlan volt az, hogy Szentgáloskér utcáján az asszonyok ünneplőruhában csoportosultak, úgyszintén a férfiak is csoportba verődve tárgyaltak valamit.

Pártvezető elvtársakat megkérdeztem, hogy mi ez a szokatlan csoportosulás, talán ünnep van Szentgáloskén? Az elvtársak azt a választ adták, hogy délelőtt mikor a gyűlésünket dobolták, utána a tisztelendő házról házra járva az ő fullajtárjaival, azzal, hogy a mai esti gyűlésünkön minden asszony és férfi jelenjen meg, hogy a gyűlést meg tudják zavarni, ha az iskolák államosításáról is lesz szó. Ami sikerült is nekik, amit a következőkben leírnak:

A gyűlést 8 óra 30 perckor kezdtem el Szentgáloskér községháza udvarán, ahova a pappal az élen az asszonyok és a férfiak felvonultak, c[irca] 400-an. A gyűlésem elkezdésén csendben hallgattak addig, amíg reá nem értem az iskolák államosítására és a fekete reakció demokráciaellenes uszításaira. Ekkor a tömeg, mint egy gombnyomásra, ordítva kiabálta, hogy nekünk a hit, a vallás és a pap kell, és nem hagyjuk eltörölni a vallásunkat, és nem akarjuk az iskolák államosítását, mert elvették a kenyerünket, és most a vallásunkat akarják elvenni. Én kezdtem megmagyarázni, hogy nem a vallás és a hit ellen, a papság ellen vagyunk, hanem azok ellen a reakciós elemek ellen, akik az egyház mögé bújva akarják a demokratikus rendszerünket a nép megtévesztésével felborítani (itt utaltam a Pocspetri esetre és magyaráztam, hogy ki akar békét és ki akar békétlenséget). Erre a jelen lévő pap gúnyos mosollyal nézett reám és a népre, akkor még nagyobb zendülés tört ki azokkal a kijelentésekkel, le az asztalról piszkos kommunisták, mert a vallásunkat akarjátok elvenni, hiába hazudoztok nekünk, mert úgyis megtudjuk, hogy ezt akarjátok. A zendülés olyan erős lett, hogy a gyűlést is be kellett fejeznem, mert a kiabálástól hangot nem lehetett hallani. Talán tettlegességre is került volna a sor, ha két rendőr járőr meg [nem] jelenik a helyszínen, és a Nemzeti Bizottság és képviselőtestület tagjai az asztalomt megvédésekre körül nem fogják.

A gyűlés után a helybeli kisbíró felszólította a tömeget, hogy hagyja el a községház udvarát. Visszakiabálták, hogy nem hagyjuk el, mert [a] mi papunk itt lakik, és azt meg akarjuk védeni. 10 órakor megkondult a harang, és akkor litániára mentek el, és csak az utcán tudtuk megtartani a képviselőtestület és a Nemzeti Bizottság együttes ülését az iskolák államosításával kapcsolatban. A N[emzeti] B[izottság] és képviselőtestület

tagjainak félórás előadásban ismertettem, miért is akarjuk az iskolákat államosítani. Előadásom után mindkét népi szerv legmesszemenőbben helyeselte, és kijelentették azt, hogy igen helyes a kormánynak ez az intézkedése, de ne kívánjam azt tőlük, hogy az államosítás mellett szóló ívet aláírják, mert a felbőszített asszonytömeg másnap őket szétszedi.

Ezek, amik Szentgáloskéren megtörténtek, a papnak a suttogó propagandájának köszönhető, és annak a következménye volt. Egyébként az Államvédelmi Osztálynak ezekről jelentést tettünk, és megtettük a lépéseket az ügyben, amelyben már a mai nappal kiszálltak kivizsgálás végett.

Szabadság!
Kovács József
titkár

[MNL SML XXXV.33. 111. ő. e. Kovács József aláírásával ellátott, géppel írt tisztázat.]

2. A Somogy megyei pártbizottság jelentése a Titkárság 1950. szeptember 23-i „Az egyházi reakció elleni harc feladatairól” szóló határozat végrehajtásáról

Jelentés
a Titkárság 1950. szeptember 23-i „Az egyházi reakció elleni harc feladatairól” szóló határozat végrehajtásáról

Kaposvár, 1951. április 21.

Pártunk Központi Vezetőségének Titkársága 1950. szeptember 23-án határozatot hozott a klerikális reakció elleni harccal kapcsolatos feladatokról.

A határozat megemlíti az e téren elért eredményeket, felveti a munkában mutatkozó hiányosságokat, s megszabja azokat a feladatokat, amelyeket Pártbizottságainknak és alapszervezeteinknek kell megvalósítani.

A határozat többek között kiemeli, s ezeket mondja: „Be kell vinni a köztudatba azt is, hogy az egyházi reakció az egyezmény aláírásával nem tette le a fegyvert. Az egyezmény gyakorlati végrehajtása nem megy harc nélkül... A fő feladat: azt az egyezményt, melyet nem őszintén kötött a püspöki kar, helyi munkánkban valóságos tartalommal megtölteni.”

Somogy megyében, ahol a klerikális reakció befolyása különösen elmaradott parasztok, sőt ipari munkások körében (Cukorgyár, Nagyatádi Fonalgár) még ma is igen jelentős, az elmúlt hónapok folyamán értünk el bizonyos eredményeket. Azonban a Párt tömegbefolyásának megnövekedésével párhuzamosan nem kielégítően csökkent a klérus befolyása, nem eléggé szigeteltük el, lepleztük le a klerikális reakciót és ügynökeit.

Az alapvető hiba, hogy az Agit[ációs és] Prop[aganda] Osztály elmulasztotta a Titkárság határozata nyomán kidolgozni, munkájában beilleszteni, azokat az intézkedéseket, melyekkel biztosítottuk volna, hogy e téren tervszerűen, szívós és állandó munka folyt volna. Ebből következik, hogy a klerikális reakció elleni harc a papokkal való foglalkozás kampányszerű, időnként eredményes, máskor igen gyenge volt.

Elért eredményeink kezdetiek voltak, mint pl.: aláírások gyűjtése valamely kérdésben való állásfoglalásra, nyilatkozatok, békegyűléseken való felszólalások György Lajos hetesi

pap, Langmár s[omogy]sámsoni, gyengén, de néha a Somogyi Néplap kipellengérezett egyes papokat, Tóth igali, Szeizser sávolyi, Rengli Ráfail törökkoppányi, Lakmai stb.

A megye papságának többségét azonban rászorítani arra, hogy az egyezmény szellemében kiálljanak, állást foglaljanak, nem sikerült. Megyénk békebizottságaiban tudomásunk szerint mindössze 17 pap van, melyből 6 katolikus, 9 református és 2 evangélikus. Holott a megye területén kb. 150 katolikus pap van.

A Veszprémi Püspökség a béke, a népi demokrácia melletti kiállást könyörtelen terrorral torolta meg. Pl. Vértés Andor esete, aki megyénk legszilárdabb papja a kiállítás szempontjából. Vértés példája mindenesetre nem kismértékben oka annak, hogy a megye papsága a kíméletlen terror láttán, nem mert bátran kiállni még a béke ügye mellett sem, mert félnek a következményektől. A terror érvényesítésében nem kis szerepe van [nevezett személy]nek.

A klerikális reakció aknamunkájára az jellemző, hogy burkoltan ugyan, de állandóan végzi munkáját, s igyekszik a különböző kérdésekben (ellenséges) hangulatot teremteni. Pl. Ádám Árpád kaposvári lelkész január hó folyamán prédikált, s mondta: mi nem olyan embert vártunk karácsonyra, akit az utcán éltetnek és dicsőítenek, hanem akiért a lélek ujjong. Nem olyat vár az emberiség, akit gyűléseken és összejövetelekkor vég nélkül tapsolnak. ... Vagy pl. Babics ápr[ilis] hó folyamán kijelentette az esti misén: „hogy meg van elégedve a hívekkel, mert adót ugyan nem vethet ki, de nincs is rá szükség, mert könnyebb önkéntes adakozást várni, mert tudvalevő, hogy adót a magyar ember soha nem szeretett fizetni...” A böhönyei pap házalni jár és szentképeket árul, a Kaposvári Sztálin úti templomban kb. 2 hete este a gyerekeknek meseestet rendeztek stb.

Hogy a papok között milyen hangulat és szellem uralkodik, arra legjellemzőbben a megyei papi békebizottsági ülésen elhangzott felszólalásaik [utalnak], s ebből következtetni is lehet.

A megyei papi békebizottságot e hó 12-én 15 taggal megalakítottuk, melyhez azóta 5 pap írásban csatlakozott.

A megyei papi békebizottság megalakulása komoly eredménynek számítható, mert azt jelenti, hogy a klérus sorait, egységét, ha kismértékben is, de sikerült megbontani, s kellő segítséggel, támogatással komoly eszköz lehet kezünkben a klérus további megbontására, a reakciós kulák és fasiszta papok, s maga Babics elszigetelésére és leleplezésére is.

Pártszervezeteink és a Járási Bizottságaink hibája, hogy tudomást szerezve egyes papok magatartásáról, kijelentéseiről, nem leplezik le, nem vetik fel bátran a falu dolgozói előtt egyes papok népellenes magatartását, múltban viselt dolgait. Így a klerikális reakció elleni támadás nem nagy, igen gyengén folyik. Ez helyett már szólamná válik a kulák és a klerikális reakció leleplezésének szükségessége, azonban ez a leleplezés a valóságban konkrétan a gyakorlatban nem folyik.

Amik vannak azok inkább adminisztratív, állami vonalon tett intézkedések (begyűjtés, adó, stb.), mely alól a papok igyekeznek kibújni (Buzsák, Igal stb.).

Most a klérus minden igyekezete arra irányul, hogy a gyermekek hitoktatásán keresztül a szülőkhöz jussanak el. Az idei tanévben a megye területén a hittant tanulók száma jelentősen csökkent. Ez évben a megyében a tanulók 52%-a iratkozott be hitoktatásra. Azonban ez a szám azóta csökkent, s jelenleg 35% jár csak. (Pl. a Kaposvári Leánygimnáziumban, ahol 37-en jelentkeztek, ma már 1 hónapja nem tartanak hitoktatást, mert nem jelennek meg. Ugyanez a helyzet Somogysimonyiban, Hódosháton, Magyaratádon stb.)

Azonban ebbe a klérus nem nyugodott bele. Igyekszik illegális hitoktatást szervezni a templomba[n], mint Igalon, Kaposváron meseestet rendeztek a templomba[n], igyekeznek illegálisan esketni, keresztelni stb. Mindezekre pártszervezeteink nem reagálnak kellően, mert pl. Igalban a párttagok is mentek az igazgatóhoz követelni, hogy legyen hitoktatás, vagy a Cukorgyárból párttagok is nagyszámban járnak állandóan misére. És éppen itt a Cukorgyárban volt a legtöbb hiba a természettudományos előadásokkal is, amelyre igen kevesen jöttek össze, s maga a párttitkár sem tulajdonít ennek jelentőséget.

Pártoktatásunk viszonylagos kielégítő eredményeinek hatása falvainkban meglátszik. Igen sok községben a papok igen szívós és kitartó agitációja ellenére sem tudják régi vitathatatlan tekintélyüket visszaszerezni.

Megyénk területén a Titkárság határozatát tehát csak részben sikerült végrehajtani. Kétségtelen vannak eredményeink e téren, azonban ezek még csak kezdeti eredmények. Még nem sikerült a papság zömét az egyezmény szellemében a konkrét feladatok támogatására rábírnunk. Ebből kiindulva a feladatok végrehajtásában, a papok aktivizálásában a mi oldalunkon állandóan jól átgondolt, tervszerű munkát kell végezni, most már számolva és bekapcsolva a papok megyei békebizottságát is.

További munkánk érdekében a következő intézkedéseket javasoljuk:

1. A Megyei Pártbizottságnak a papi békebizottság területén munkáját fokozni kell, s támogatását kell adni a békebizottságnak. Ezért a Megyei Tanács apparátusából 6-8 elvtársat kiválasztva az Agit[ációs] és Prop[aganda] titkár mellé egy kis bizottságot kell szervezni, mely havonként értékeli munkáját, s megszabja az új feladatokat, segítséget nyújt a papok látogatásán keresztül a papi békebizottság jelenlegi 15-ös létszámának emeléséhez. Az első megbeszélést május 5-ig meg kell tartani.
Felelős: Nagy Lajos elvtárs.
2. A [J]árásai Pártbizottságok a járási tanácsokon keresztül kezdjék meg a papokkal az egyéni foglalkozást, nyújtsanak segítséget ők is a megyei papi békebizottság számának növeléséhez. A Járási Bizottságok május első felében tízzék napirendre ülésükön és tárgyalják meg a klerikális reakció elleni harc kérdését járásuk területén, s vessék fel ezt a kérdést a községi titkárok fel[é] is. Ki kell zökkenteni alapszervezeti titkárainkat a jelenlegi helyzetből, hogy a papi reakció működésével szemben közömbösek legyenek falun vagy üzemben, megmagyarázva, hogy a közömbösség vagy engedékenység a klérus befolyását segíti növelni.
Felelős: Nagy Lajos elvtárs.
3. A falusi békebizottságokban igen kevés pap van. Mindössze 19 vesz részt, mivel a megyei békeiroda sem fordított bevonásukra gondot. A megyei békeiroda éppen ezért a közeljövőben a békebizottságokon keresztül érje el, hogy május végéig legalább 30-35 pap legyen a békebizottságokba[n]. Ügyeljen azonban arra, hogy ott ne a pap vigye a fő szerepet, hanem a békebizottság használja fel a papot, foglaljon állást a községekben a különböző kérdésekben
Felelős: Szántó elvtárs.
4. A tömegszervezetek (DISZ, MNDSZ, DÉFOSZ, MSZT19) megyei bizottságai május 15-ig tízzék ülésükön napirendre és vizsgálják meg, milyen intézkedéseket tettek a klerikális reakció befolyásának csökkentésére. Folyamatosan a járási bizottságaikon keresztül (összekapcsolva a többi munkával) vizsgálják meg alapszervezeti vezetőségeiket, s a klerikális befolyás alatt lévőköt váltsák le.

Június 15-ig adjanak jelentést a M[egyei] [Párt]B[izottság]-nak, hogy milyen intézkedéseket tettek.

Felelős: Nagy Lajos elvtárs.

5. A Somogyi Néplap többet foglalkozzon ezzel a kérdéssel, leplezze le a népellenes, fasiszta, uszító papokat, pellengérezze ki, vizsgálják meg múltban viselt dolgaikat, s írják meg. Elsősorban le kell leplezni Homonnai böhönyei papot, a szentgáloskérít, aki nem írta alá a békeívet stb.

Felelős: Bognár Ilona elvtársnő.

6. Pártoktatásunk vonalán e kérdést sokkal élesebben és konkrétan kell felvetni. A propagandista szemináriumon az előadók erre az ellenség elleni harc kérdésénél külön térjenek ki, majd a propagandisták a politikai iskolákon, s megállapításaikat helyileg támasszák alá.

A természettudományos előadásokat pedig tovább kell folytatni, különösen üzemekben.

Felelős: Kisdéák elvtárs.

7. A Megyei Pártbizottság július hónapban a klerikális reakció elleni harc kérdését újra tűzze napirendre és tárgyalja meg.

Kaposvár, 1951. április 21.

MDP Somogy Megyei Bizottság
Agit[ációs] és [P]rop[aganda] Osztály

[MNL SML XXXV.33. 114. ő. e. Aláírás nélküli, géppel írt tisztázat.]

3. A Somogy megyei pártbizottság jelentése a „klerikális reakció” elleni harcról, 1952. május 7.

Jelentés a klerikális reakció elleni harcról, Somogy megyében

Kaposvár, 1952. május 7.

Pártunk Központi Vezetősége 1951. május 31-én hozott határozatot a klerikális reakció elleni harcról.

A határozat meghozatala óta Somogy megyében a klerikális reakció elleni küzdelem és a klerikális reakció aknamunkája a következőkben mutatkozik meg:

1. *Az állam és az egyház között történt megegyezés után a klerikális reakció támadásai nem szűntek meg – ellenkezőleg fokozódtak.* [Itt és később kiemelés az eredeti szövegben.] A legaktívabb aknamunkát az 1949/1950. évben a teológiáról kikerült fiatal papok fejtik ki. A klérus az egyezmény megkötése óta sokkal burkoltabb, de aktívabb munkát fejt ki. A klérus mesterkedése sok helyütt megtéveszti a Tanács, sőt pártszervezet vezetőit is képmutatásával, s ezzel tompítja az éberséget, a klérus elleni harcot. Pl. [...] káplán Attala községben, a tagosítás ellen hívei között agitációt fejtett ki, aminek hatására a megtévesztett dolgozó parasztok kihúzták a mezsgyecövekeket. Több befolyása alatt lévő tag kilépett a tszcs-ből. Általában a papok 90–95%-a az állam által kiadott rendelkezéseket nem vagy meghamisítva hajtják végre. A templomban a körlevelek felolvasásánál a begyűjtésre vonatkozó részeket kihagyják, vagy elferdítve olvassák fel.

Vannak papok, akik igyekeznek eleget tenni az állammal szembeni kötelezettségüknek.

Pl. Kutason Gelencsér János r[ómai] kat[olikus] pap minden alkalommal kiprédikálja, hogy a begyűjtés „istennek tetsző” dolog. Ugyanez megmutatkozik György Lajos hetesi papnál is, aki a békekölcsön-jegyzés alkalmával is élen járt jegyzésével. Vagy a kastélyosdombói ref[ormátus] pap az egyházi szertartásokat úgy tartja, hogy ne akadályozza a gyűléseket.

2. *A klerikális reakció igen változatos módszereket alkalmaz a népi demokrácia elleni támadásban.* Felhasználja erre a célra a szószéket, rózsafüzéreket, a kivetkőzött apácákat, dicsőség- és szégyentáblákat is alkalmaz, valamint a temetési szertartásokat is.

Pl. Dégli Pál somogysámsoni káplán a szószékből agitál a Népi Demokrácia sajtója és könyvei ellen. Azokat erkölcstelen kiadványoknak nevezi, és felhívja a szülők figyelmét, hogy óvják gyermekeiket tőle. A természettudományos előadások ellen is agitál. Mindazokat, akik ilyen előadást tartanak vagy hallgatnak, hitetleneknek nevezett [sic!], és többek között azt mondotta: „hogy azok nyakára malomkövet kellene kötni és tengerbe dobni őket”.

Látrányban Meggyesi József esperes plébános a kivetkőzött apácák számára a rózsafüzéresekkkel gyűjtet. Ilyen alkalommal házi agitációt fejtenek ki és igyekeznek a dolgozó parasztokat meggyőzni, hogy kötelezzék magukat havi 3 Ft fizetésére az apácák számára. A parasztok egy része fizeti is a 3 Ft-ot.

Igalban a kivetkőzött apácák beülnek az asszonyok közé a templomba, és rábírnak őket, hogy gyermekeiket délutánonként szívgárda-összejövetelekre engedjék el, ahol a gyermekeket demokráciaellenes szellemben nevelik. Elvonják őket a tanulástól, arra biztatják őket, hogy „ne tanuljanak, úgysem lesz jó, amit most tanulnak, ha megváltozik ez a világ”.

Kercseligeten a katolikus pap a plébánia falára dicsőség- és szégyentáblát szegezett ki, melyen feltünteti azokat a dolgozó parasztokat, akik rendszeresen eljárnak a templomba gyónni-áldozni, feltünteti azokat, akik nem mennek, és ezáltal „elszakadnak az Istentől”. Feltünteti azt is, hogy rendezti az egyházi adóját.

Csökölyben Bécsi Krizsák József ref[ormátus] pap Szána Lajosné kulákasszony temetését lázításra használta fel Népi Demokráciánk, államhatalmunk ellen. (Ennek a kulákasszonynak a fia fegyverrejtegetésért le van tartóztatva, a házából kitelepítették, és egy munkáscsalád lakik bent, vagyona el lett kobozva, mert a termelést szabotálta.) Ez a pap temetési beszédét a kulákok védelmére használta fel. Pl. a következőket mondotta: „Hol a fia, miért nem láthatta az anyját? Az anya, mint egy fájdalmas szűzanya fekszik a koporsóba, kit a fia nem láthatott.” „Hol a vagyon, miért gürcölt?” „Bízzatok az Úrba[n], visszajön a régi, ami volt.” stb.

Ezen a temetésen kb. 400 fő vett részt. Azokat a temetéseket, melyeket ez a pap tart, mindig előre megszervezik, melyen 300-400 fő vesz részt rendszeresen.

3. *A klerikális reakció tevékenysége minden rétegnél érezhető.* Bár befolyásuk általában csökkenést mutat, ennek ellenére úgy a városban, mint a falun minden rétegnél megtalálható. Az ipari munkásságra sokkal kisebb befolyása van a klérusnak, mint a többi rétegekre, de tevékenységük az ipari munkásság között is érezhető.

Kaposváron a Cukorgyárban sztahanovisták, élmunkások vannak, akik rendszeresen járnak templomba. A MÁV Fűtőháznál Morócz László motorlakatos, párttag, nyíltan kijelentette taggyűlésen, hogy „ő továbbra is el fog járni a paphoz és a misékre is”.

A fonodában is mutatkoznak hasonló jelenségek. Nagypénteken és nagyszombaton a délutáni műszakokban nem akartak dolgozni, 6-7 munkás nem is ment munkába. Csak népnevelő munkával sikerült a dolgozókat meggyőzni, hogy a délutáni műszakokon jelenjenek meg. A fiatalságra komoly befolyása van a klerikális reakciónak. Ezt igazolja, hogy a fonoda párttitkárának jelentése szerint kb. 100 fő vett részt a feltámadáson.

Kaposváron a klérusnak legnagyobb befolyása a régi értelmiségre és így elsősorban a Megyei Tanács dolgozóinál tapasztalható. Jellemző a klérus aknamunkájára, hogy a befolyása elsősorban azoknál a deklasszált elemeknél érvényesül, akik a múlt rendszerben egyáltalán nem jártak templomba.

A klerikális reakció munkájának fő iránya különösen a falura irányul. Ennek ellenére a befolyásuk itt is csökkent, amit igazol többek közt, hogy pl. a szentborbási pap befolyásolni igyekezett a dolgozó parasztokat, hogy ne lépjenek be a tszcs-be. Gyorsvasútnak nevezte a csoportokat, amin előbb jutnak a pokolba. Ennek ellenére a dolgozó parasztok kivétel nélkül valamennyien beléptek a III. típusú tszcs-be, s mindjobban magukévá teszik a Párt- és a kormányhatározatokat. Eredménye az, hogy a község félévi begyűjtési tervét május 1-e előtt teljesítette, és elnyerte a járási versenyzászlót.

Kőkövön húsvét hetében a természettudományos előadás idejére tette a plébános az ájtatosságokat, de a lakosság a helyi népnevelőkre hallgatott, és a kultúrotthonba mentek a templom helyett. A kultúrotthon tele volt, a templomban pedig mindössze 3 idősebb asszony hallgatta meg a pap beszédét.

Megállapítható, hogy általában a klerikális reakció befolyása csökkenő tendenciát mutat, de a parasztság körében, különösen az asszonyoknál, még jelentős befolyása van. Buzsákon az asszonyok nem nyugodtak bele, hogy a feltámadási körmenetet nem lehet megtartani, hanem kb. 400 asszony felvonult a tanács elé, és követelték, hogy a régi szokásaiknak megfelelően engedjék meg a feltámadási körmenet megtartását.

Az iskolai hitoktatás területén a klerikális reakció növelte aktivitását, s a befolyása a tavalyihoz viszonyítva ezen a területen ez évben jobban érvényre jutott. Míg az 1950/51-es oktatási évben az iskolai tanulók 56,4%-a vett részt hitoktatásban, addig az 1951/52-es oktatási évben a hittanra beiratkozottak száma 61,7%-ra növekedett. 1950/51 tanévben 25 600 volt a hittanra járó, az 1951/52-es tanévben a beiratkozottak száma 27 664 fő. Ennek okai:

1. A Megyei Tanács [O]ktatási [O]sztálya a beiratkozások idején a pedagógusok előtt nem vetette fel élesen ezt a kérdést, nem készítette fel őket tervszerű lemorzsolódásra.
2. Nagy számban mutattak opportunistá visszavonulást a pedagógusok egyes községekben a hitoktatás kérdésében, sőt a legtöbb pedagógus gyermeke hittanra jár. Pl. Kányában Cene József tanító gyermekei. Mutatja az is, hogy [az] április 27-én megtartott járási pedagógusértekezleten nagyon kevés [volt a] hozzászólás – helyenként egyáltalán nem is foglalkoztak a klerikális reakció kérdésével.
3. Az iskolai beíratások megkezdése előtt püspöki körlevelet olvastak fel a papok a templomban, amiben a hittanra való beíratást prédikálták.
4. A Megyei Tanács az idén több plébánosnak adott ki hitoktatási engedélyt, mint az 1950/51. oktatási évben. Ezt leginkább a békepapok kapták meg. Az 1951/52. tanévben a hittanra beiratkozottak száma megnövekedett, a lemorzsolódás kb. 2500 fő.

4. *A klerikális reakció tevékenysége a hittanítás tekintetében sok helyen tapasztalható a helyi Tanácsok közömbössége – sőt helyenként a klérus befolyása [sic!]. Szentjakabon egyes tanácsstagok kérték a Megyei Tanácsot, hogy a pap kimehessen az iskolában [sic!] vasárnaponként misét tartani. Nagyatádon a tanácselnök és a tanácsitkár gyermek[e]i is járnak hittanra.*

5. *A papi békebizottság megalakulása óta megyénkben igen kis fejlődésen ment keresztül. A múlt évben mutatkozó fellendülése után visszaesés tapasztalható. A papi békebizottság 45 tagja közül 4-5-re tehető azoknak a száma, akik komolyan tevékenykednek az egyezmény végrehajtásáért.*

A békemozgalomhoz tartozó többi pap a kormányhatározatokat többnyire formálisan támogatja. A szószékről való nyílt kiállítás a vallásos tömegek békeharcra való konkrét mozgósítását általában kerülik [sic!]. Ez megmutatkozik pl. balatonberényi esperes Gosztolya János, a megyei papi békebizottság alelnöke példáján keresztül is, aki színleg békepapnak tünteti fel magát, és élvez minden ezzel járó előnyt, de a saját falujában erőteljes mesterkedésein keresztül sokat árt. A természettudományos előadásokra provokátorokat küld, hogy zavarja azt. Amikor az ember származása és az élet keletkezése című előadást sokan meghallgatták, utána a templomban ő tartott előadást, a paradicsomi első emberpárról. Egyik békegyűlés alkalmával, ahol ő is jelen volt, s a békebizottság titkára tartott beszámolót, felszólította, hogy hagyja abban a beszámolót, mert harangoznak. A titkár megállt és Gosztolya János esperes vette át a szót: „Harangoznak, kedves híveim, imádkozzunk.” Az egész gyűlés a párttitkárral és tanácselnökkel Gosztolya János esperes példáját követve elmondták a Miatyánkot.

A papi békebizottság tekintélye, befolyása az alsóbb papságra csekély, és szavának nincs megfelelő súlya.

6. *[Sem] a M[egyei] [Párt]b[izottság], sem a J[árási] B[izottság]ok nem használják fel kellőképpen a P[olitikai] B[izottság] határozatát a klerikális reakció elleni harcban. J[árási] B[izottság]-ink nem ismerik eléggé, gyakorlatban nem tudják kellőképpen irányítani a helyi pártszervezeteket, tömegszervezeteket ebben a harcban. Ez nyilvánult meg a pol[itikai] iskola foglalkozásain is, ahol a propagandisták bizonyos fokú opportunizmussal adták elő és tárgyalják meg a klerikális reakcióra vonatkozó anyagot.*

Libickozmán az anyag tárgyalásánál nem tárgyalták bátran azt a részt, hogy a vallás állami szempontból magánügy, de a Párt szempontjából nem. Sok helyen ki is hagyták ezt a részt, hivatkozva arra, hogy az Alkotmány biztosítja a teljes vallásszabadságot.

Több helyen tapasztaltuk, hogy a megye területén nagypénteken nem tartották meg a pol[itikai] iskolákat, vagy a legrosszabb esetekben teljesen le is morzsolódtak, pl. Somogyzsitván. Több helyen előfordult az is, hogy a párttitkár, a pártvezetőségi tagok maguk sem mentek a pol[itikai] iskolára. Szőlősgyörökön nem tartották meg a pol[itikai] iskolát, és a párttitkár gyerekei a keresztet vitték a körmeneten, a párttagok pedig az umbellát. Attalában a tszcs párttitkára kijelentette, hogy ha húsvétkor nem lesz körmenet, akkor május 1-én sem lesz felvonulás.

A szocialista szektorok pártfunkcionáriusainak is tapasztalható [sic!], hogy nem mentesek a klerikális reakció befolyásától. Több helyen járatják hittanra gyermekeiket, a papok tevékenysége mögött nem látják a Népi Demokráciánk ellen irányuló mesterkedéseiket. A kutasi állami gazdaság párttitkárának gyermeke hittanra jár.

7. *Nem folyik megfelelő harc a klérus aknamunkája, támadásai ellen, befolyásának csökkentésére, párt- és állami szerveinek részéről.*

Pártszervezeteink, népnevelőink, tanácsaink, de pedagógusaink sem lépnek fel kellően a klérus ellen. A megegyezés[re], vallásszabadság[ra], békepapságra való hivatkozással az ellenség elleni harc e területe az egyik leghanyagoltabb terület. Ehhez járul, hogy a klérus csökkenő befolyása láttán, különösen a politikai iskolákon való napirendre kerülése óta, nagymértékben aktivizálódott, és a legváltozatosabb módszerekkel igyekszik befolyását növelni. Tömegszervezeteink, a sajtó munkája közel sem kielégítő ezen a vonalon.

Ahol komolyan felismerik a klérus munkáját, felveszik ellene a harcot, ott a klérus befolyása nagymértékben csökkent. Ahol különböző szerveink közömbösen nézik, ott a klérus befolyása nőtt.

A klerikális reakció elleni harc munkájának eredményesebbé tételére a következőket javasoljuk:

1. A J[árási] B[izottság]ok és helyi pártszervezeteink nagyobb mértékben vegyenek irányt a klérus elleni harc vitelére, tanulmányozzák a K[özponti] V[ezetőség] erre vonatkozó határozatát, a M[egyei] [Párt]b[izottság] adjon elvi és módszerbeni [sic!] segítséget ehhez a munkájukhoz.
2. A helyi pártszervezetek népnevelőit mozgósítani kell a klerikális reakció helyben tapasztalható konkrét mesterkedéseinek leleplezésére, és a Somogyi Népnevelőben és Néplapban rendszeresen kell ehhez szükséges segédanyagot és néhány természettudományos kérdést az agitációjukhoz biztosítani.
3. A Megyei Tanács oktatási osztálya vesse fel a Megyei Tanács, a Járási Tanácsok és a helyi Tanácsok függetlenített funkcionáriusai felé a klerikális reakció elleni harc fontossága [sic!], és követeljék meg nagyobb harciasságot ezen a területen.
4. A Megyei Tanács oktatási osztálya foglalkozzon a megye pedagógusaival, és vesse fel a klerikális reakció elleni harc szükségességét, mozgósítson a klerikális reakció elleni harcra.

Az úttörőmozgalom vezetését a megfelelően kiválókat pedagógusok kezében [sic!] adják, fordítsanak nagyobb gondot az úttörőmozgalomban megfelelő nevelési módszerekre.

5. A természettudományos előadások mutatkozó eredményeinek növelése érdekében a J[árási] B[izottság]ok[nak] és a helyi pártszervezeteknek nagyobb támogatást kell biztosítani a természettudományos propagandamunka kiszélesítésére.
6. A pártiskolákon rendszeresen iktassák be az élet keletkezése és a vallás keletkezése c. előadást.
7. A hitoktatásban való beíratások idején a népnevelők felvilágosító munkáját fokozni és [a] megfelelő segédanyagot biztosítani kell számukra. A súlypont[i] helyeken „A tudomány harcra a klerikális reakció ellen” c. előadást kell megszervezni.

Kaposvár, 1952. május 7.

Somogy [M]egyei Pártbizottság
Agit[ációs] és [P]rop[aganda] Osztály

4. Tájékoztató az 1954-1955. évi hittanbeíratásokról, 1954. június 18.

Tájékoztató az 1954/1955. évi hittanbeíratásokról

Kaposvár, 1954. június 18.

Az 1953. évi júniusi KV20 határozat lehetőséget adott arra, hogy az általános és középiskolákban a szülők gyermekeiket pótlólag beírassák hitoktatásra. Ennek következtében a júniusban beíratott tanulók aránya a tanulók összlétszámához viszonyítva [az] augusztus 24-i pótbéíratásnál megyei viszonylatban 23%-ról 43%-ra nőtt. Ez az arányszám reális volt. A korábban helytelenül alkalmazott adminisztratív rendszabályokat sikerült kiküszöbölni. A túlkapások megszüntetése sokat javított a szülők és a nevelők kapcsolatán, helytelen volt azonban az, hogy pártbizottságaink az adminisztratív módszerekkel együtt lemondtak magáról a világnézeti felvilágosító munkáról. Pártbizottságaink, állami és tömegszervezeteink, pedagógusaink a K[özponti] V[ezetőség] határozatát és a kormányprogramot úgy értelmezték, hogy a vallás kérdését nem szabad feszegetni, főleg védekező taktikát folytattak. Helyenként elvi, eszmei bizonytalanság ütötte fel a fejét. Nehezítette a helyzete az is, hogy ebben az évben sem a sajtó, sem a film nem foglalkozott a klérus elleni harccal.

A klérus felismerte a bizonytalanságot, és igyekezett felhasználni a lehetőségeket mind az iskolán belül, mind iskolán kívül. A püspök külön körlevélben hívta fel a papok figyelmét a katekézis-félórák és a bibliaórák megszervezésére, és ezt kötelezővé is tette, ami azt jelenti, hogy a papoknak a tanulók nagy többségét sikerült a hitoktatásba bekapcsolni. Ez mellett a hitoktatásra nem jelentkező tanulókat is igyekezett a klérus a hitoktatással, bérmálással, elsőáldozással kapcsolatos előkészületekkel megbízni.

A papok valótlan hírek terjesztésétől sem riadnak vissza. Így ismét olyan dolgokat terjesztenek, hogy a vallás ismét kötelező. Terjesztik, hogy most következő hittanbeíratásoknál már nem lesznek akadályok, és nagyobb lehetőség lesz a vallás oktatására.

A párt, állami és tömegszervezetek munkájában megmutatkozó hiányok hozzájárultak a pedagógusok bizonytalanságához. A tanítók sem foglalkoztak rendszeresen a szülőkkel, és nem tudtak oda hatni pedagógiai programjukkal, hogy erősödjön a tanulóink materialista szemlélete, és ennek megfelelően csökkenjen a hittanra járók száma. Nem egy helyen eltűrték, hogy a be nem íratkozott tanulók is részt vegyenek a hittanórákon. Az iskolákban visszaesett az úttörőmunka, vasárnapi foglalkoztatás. A harcok nevelők egy része passzív lett, a klérus befolyása alatt állók aktívabbakká váltak, és igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni az iskola egész munkájára és az iskolavezetésre is. A papság az egész ifjúság megnyerésére törekszik. Különösen ebben az évben („Mária-év”) dolgozik nagy erővel és váltakozó eszközökkel. Pártbizottságainknak és alapszervezeteinknek tudni kell, hogy egy pillanatig sem gyengülhet a klerikális reakció elleni harc, csak az eddig sok helyen helytelenül alkalmazott módszereket kell megváltoztatni. A durva, a lakosság jogérzetét sértő és legtöbbször ellenkező hatást kiváltó adminisztratív eszközök helyett jobb módszerrel végzett politikai felvilágosító munkára van szükség.

A hittanbeíratások előtt a következő feladatokat kell végrehajtani:

1. El kell érni, hogy a pártszervezetek funkcionáriusai ne írássák be hittanra gyermekeiket. Minden párttagnak szem előtt kell tartani a Központi Vezetőség 1950.

júniusi határozatát (párton belül a vallás nem magánügy). Támaszkodni kell az egyéni példamutatásra. El kell érni, hogy a legtekintélyesebb párttag és pártonkívüli szülők ne írassák be hittanra gyermekeiket.

2. A pártvezetőségi ülésen a párttitkár külön napirendi pontként foglalkozzon a hittanbeíratással, és érje el, hogy a pártvezetőségi tagok, tömegszervezeti vezetők hittanra ne írassák be gyermekeiket. Ismertetni kell a párttagok ilyen irányú feladatát.

3. Következő héten a legjobb népnevelők részére népnevelő értekezletet kell tartani. A népnevelői munka irányuljon azok felé, akik az elmúlt éven már nem írták be hittanra gyermekeiket, és érjük el, hogy ezek a szülők az idén se írassák be, valamint azok felé a szülők felé, akik az elmúlt évben még beírták gyermekeiket, mutassanak rá a népnevelők arra, hogy az egész iskolai oktatói-nevelő munkával összeférhetetlen a hitoktatás. Végezzenek összehasonlításokat a népnevelőink, [hogya] pl. mennyivel jobb tanuló az a gyerek, aki nem jár hittanra, mennyivel jobban megállja a helyét a középiskolákban is. Mondják el népnevelőink, hogy a gyermek egyenleges fejlődését akadályozza az a szülők, aki hittanra járattja gyermekét. Hangsúlyozzák ki a népnevelők munkájukban az iskola nyújtotta tudományos ismeretek és a hittanórák tudománytalan anyagának éles ellentétét. Használják fel agitációjukban a klérus kártevő munkáját.

Feltétlenül szükséges, hogy a J[árási] B[izottság] tagja s munkatársai, instruktorai kiszállásaik alkalmával foglalkozzanak ezzel a munkával. A június 29-én tartandó hittanbeíratásoknál pártbizottságainknak, pártszervezeteinknek komoly segítséget kell adniuk, hogy az elmúlt évi meglehetősen magas százaléku arányszámot leszűkítsük megyénkben.

Kaposvár, 1954. június 18.

[MNL SML XXXV.33. 112. ő. e. Aláírás nélküli, géppel írt tisztázat.]

5. A Somogy megyei pártbizottság jelentése a megyei „klerikális reakció” tevékenységéről, 1956. február 14.

Jelentés megyénkben a klerikális reakció tevékenységéről

Kaposvár, 1956. február 14.

A megye területén 1953 júniusa után a jobboldali elhajlás következtében fokozódott a klerikális reakció tevékenysége. A klerikális tevékenység fokozódásával egyidejűleg jellemző még új módszereik elterjedése, sok helyen bátrabb a tevékenységük. Nem csökken kellő mértékben a párttagság, valamint [a] gazdasági és állami beosztásban lévők egyházi rendezvényekben való részvétele és gyermekeik hittanbeíratása.

Hittanbeíratás: általában csökkent a beíratások száma. Pl.: a [M]arcali járásban 4650 tanulóból 1526 jár hittanra, ez a tanulóifjúság 23 százaléka. Ez bizonyos mérvű javulás az előző évek 40-en felüli százalékaival szemben. A [M]arcali járásban 40 párttag íratta be gyermekét hittanra. Gadányban Hajdu János párttitkár leányát beíratta hittanra. A hittanbeíratások idején Járási Bizottságaink és pártszervezeteink is folytattak nevelő-felvilágosító munkát, azonban jelenleg már kevésbé foglalkoznak a hitoktatás helyzetével. Több helyen – így Marcaliban is és Kaposváron a [D]onnerban – illegálisan szerveztek hitoktatást, azonban még ezideig [sic!] nem sikerült megállapítani, pontosan hol. Feltételezhető, hogy vezető beosztásban lévők gyermekei járnak így hittanra.

Több helyen a pedagógusok részéről felületesség tapasztalható a hittanórák ellenőrzésénél, így fordulhat elő Igalban, hogy azok a felső tagozatos tanulók, akik Ráksiból járnak be, amíg az autóbusz indul, még azok is, akik nincsenek beíratva hittanra, részt vesznek a hitoktatáson. Vannak olyan munkaterületek is, mint például a MÁV a [M]arcali járás területén, kevés kivétellel, minden dolgozónak a gyermeke hittanra jár.

A papok különböző módszerekkel igyekeznek a gyermekeket befolyásuk alá vonni. Somogysámsonban a téli szünet ideje alatt a pap a reggeli mise után mesével igyekezett a gyermekek bizalmába férkőzni.

A klerikális reakció igyekszik befolyását az ifjúságra kiterjeszteni, különböző módszereket alkalmaznak. Lábodon a DISZ nem működött, amíg a pap befolyása alól nem sikerült kivonni az ifjúságot.

Sávolyon a plébános a templomból felszentelt keresztet kölcsönzött a színjátszó fiataloknak, ezzel igyekezett befolyását növelni. Kutason a pap betlehemes játékot tanított be, majd a gyermekek bevételéből 150 Ft-ot elkért.

Különösen a nők körében igyekeznek minél nagyobb befolyásra szert tenni. Erre a célra használják fel az úgynevezett Mária-lányokat, mint Kéthely, Marcali, Nemesdéd és Somogysámson községekben. Működnek az oltáregylet, rózsafüzér elnevezéssel is papi irányítás alatt álló női szervek. Ezeken a papi befolyás alatt álló szerveken keresztül igyekszik a klérus fokozni a hitéletet, és akadályozni a községekben, főleg a tsz-mozgalomban fejlődését [sic!] és egyéb feladatok végrehajtását. Nagymértékben ezen keresztül érik el, és ennek a következménye, hogy sok helyen azokban a begyűjtési cikkekben van lemaradás, mellyel főleg a nők foglalkoznak, tojás, baromfi, tej. A nőknél keresztül igyekszik a papság a férfiakat is befolyásolni. Ezt a célt szolgálja a családi szentolvasó, melynek az a lényege, hogy az egész család a szentolvasóból naponta egy tizedet mondjon el. Így fokozódik a család hitélete.

A papság felhasználja a különböző eszközöket arra, hogy minél többet tudjon foglalkozni, és látogassa a családokat. Nagy Ferenc lakócsai plébános házszentelés során azt mondta többek között, hogy azért szenteli fel a házakat és azért imádkozik, mert így a háború esetén a bentlakókat veszély nem éri.

Több esetben, tekintve, hogy a helyi szervek nem kísérik figyelemmel a pap tevékenységét, az megtevesztő. Jellemző példa erre a bönyöneyei plébános, aki mint tanácsstag is dolgozik, rendszeresen lelátogatja körzetének lakóit. Ezen keresztül fokozza a hitéletet. A gyermekeket behívja magához, emlékkönyvbe ír nekik különböző hitbuzdító szavakat.

Tanácsszerveink, de pártszervezeteink is sok esetben helytelen [sic!] úgy foglalnak állást: vannak jó és rossz papok. Nem találják meg a helyes módszert a papok tömegbefolyásának felhasználására, de ugyanakkor a klérus elleni harc szempontjából [sic!].

Nemrégiben a Siófoki J[árasi] B[izottság] a balatonszabadi plébánosnak olyan igazolást adott ki, hogy az megbízható. A nevezett pap ezen írás birtokában egyideig [sic!] jogtalanul és meg nem engedett módon előnyöket élvezett. Ugyanez a pap ezt az írást felhasználta a hitélet fejlesztésére is. A [balaton]kiliti plébánosnak, aki ugyan elősegítette a tsz szervezését, úgy akarták bemutatni a tsz-t, mint ahogy azt vezetőin[kn]ek szokták, nagy tömegek részvételével. Kétségtelen, hogy ez a hitélet fejlesztését segítette volna elő. Vannak olyan esetek is, mint a szentbalázsi V[égrehajtó] B[izottsági] elnök, aki személyesen jár el a paphoz, ahelyett, [hogy] amennyiben szükséges, a papot hívatná be a tanácsházára.

Párt-, állami és gazdasági vezetők jelentős része egyházi rendezvényeken is részt vesz, így természetesen nem is foglalkoznak a klérus elleni harccal. Karácsonykor, újévkor különösen több párttitkár, tanácselnök és titkár vett részt a miséken. Pl. a kassói párttitkár, V[égrehajtó] B[izottsági] elnök, látrányi V[égrehajtó] B[izottsági] elnök és titkár. Előfordult olyan eset is, mint pl. Marcaliban Márkus Ferenc postafőnök, párttag Mesztergyőre jár el templomba, mert Marcaliban ismerik. A marcali tanácstitkár, Mártai elvtárs marxistának vallja magát, lakásán egy akkora Mária-képet akasztott az ágya fölé, hogy még az utca túloldalára is kilátszik.

A klérus tsz-ellenes tevékenysége: Mesztergyőn különösen azok az asszonyok ellenezték felháborodottan a tsz-mozgalmat, akik papi befolyás alatt állnak. Nemesdédén a tsz-szervezés során komoly akadályt jelentett a papok magatartása. A parasztság felé azt hirdették, hogy az egyháznak az a véleménye, hogy az embernek joga van az igazságosan megszerzett magántulajdonhoz, és az államnak, az embernek ezt az alapvető természeti jogát tiszteletben kell tartani. Sávolyon a plébános azzal akadályozta meg a tsz-szervezést, hogy különbséget tett az orosz és magyar paraszt között munkához való viszonyában, mely természetesen rágalom volt. Kihangsúlyozta, hogy a magyar paraszt sokkal jobb dolgozó, jobb dolgos, és egyéni tulajdonának megművelésével is el tud érni magas életszínvonalat.

A hitélet alakulásával kapcsolatban megállapítható, hogy általában véve a templomba járók száma lényegében nem emelkedett, de a múlt év hasonló időszakához viszonyítva pl. a gyónók száma lényegesen emelkedett. A barcsi esperesi kerületben kb. 3 ezerrel többen gyóntak idén karácsonykor, mint a múlt év hasonló időszakában.

Több katolikus pap, így a nemesdédi plébános is, túlságosan fejleszteni akarja a hitéletet. Így az elmúlt héten tartották meg egy 1950-es püspöki körlevél alapján az úgynevezett rózsafüzér-esteket.

Ezideig [sic!] még nincsenek konkrét adatok, azonban vannak olyan értesüléseink, melyek szerint volt szerzetesek, apácák kórházakban, napközi otthonokban, óvodákban alkalmazásban vannak. Ez az értesülés pontosan leellenőrizve nincs.

Kaposvár, 1956. február 14.

M[egyei] [Párt]B[izottság]
[A]git[ációs és] [P]rop[aganda] [O]sztály

[MNL SML XXXV.33. 114. ő. e. Aláírás nélküli, géppel írt tisztázat.]

¹ Köbel, 2005: 115.

² Völgyesi, 2011: 25.

³ „Az egyházellenesség alapja a marxista-leninista materialista világnézet és a szovjet példa mellett az is volt, hogy az egyházak – jellemzően a protestánsok – ebben a régióban, így Magyarországon is nemzeti alapon szerveződtek. A római katolikus »világegyház«, de annak püspökeit külföldi hatalom nevezi ki, abba tehát az államhatalom nem tudott beleszólni.” Balogh, 2008.

⁴ Köbel, 2005: 113.

⁵ A MDP programnyilatkozatában „sikrassz áll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és nagytőkés renddel való szakításra, a népi demokrácia vívmányainak elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy erélyesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát.” Izsák (főszerk.), 1998: 29.

⁶ A földreform „kártalanítást csak ígérvé, de nem adva, 1945. március 15-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte a 100 kh-on felüli birtokok, köztük az egyházi birtokok kisajátítását és kiosztását”. Balogh, 2008. A földreform eredményeiről bővebben: Szabó, 2000: 21.

⁷ Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége.

⁸ Keresztény Munkásifjú Mozgalom.

⁹ Balogh, 2008.

¹⁰ Az MDP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervezőbizottságának fontosabb határozatai. Idézi Köbel, 2005: 119.

¹¹ Balogh, 2008.

¹² Az egyházi személyekkel szemben elkövetett visszaélésekre számos példát ismerünk. Példaként említhetjük Ravasz László református püspök lemondatását. Talán legjelentősebb a Mindszenty József esztergomi érsek elleni fellépés, akit 1948. december 26-án letartóztattak és életfogytig tartó fegyházra ítélték.

¹³ Vörös, 2010: 281.

¹⁴ Völgyesi, 2011: 26.

¹⁵ Balogh, 2008.

¹⁶ „A kormány ebben a kérdésben a türelmesség alapján áll, melynek a felvilágosítás és a meggyőzés az eszköze. Adminisztratív vagy más kényszerítő eszköz alkalmazását a kormány elítéli és nem fogja tűrni.” Dér, 1989.

¹⁷ Völgyesi, 2011: 26.

¹⁸ Balogh, 2008.

¹⁹ DISZ: Dolgozó Ifjúság Szövetsége. MNDSZ: Magyar Nők Demokratikus Szövetsége – a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére 1945. február 18-án megalakult társadalmi szervezet, melynek célja – a férfiakkal való egyenjogúsítás céljából – a nők helyzetének törvényes szabályozása. DÉFOSZ: Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége – a parasztság érdekvédelmi szervezeteként 1948 decemberében jött létre. MSZT: Magyar–Szovjet Társaság – 1945 januárjában a magyar–szovjet barátság elmélyítése céljából megalakult szervezet. 1945 és 1948 között Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, 1948 és 1956 között Magyar–Szovjet Társaság, majd 1957-től Magyar–Szovjet Baráti Társaság néven működött.

²⁰ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML)

XXXV. 33.	MDP Somogy Megyei Bizottságának iratai	
	33. fond. II. állag. 111. ő. e.	Az egyházak és egyházi vezető személyek munkájával kapcsolatos iratok (Jelentések, összefoglalók)
	33. fond. II. állag. 112. ő. e.	Az egyházügyi előadó jelentései a hitoktatás alakulásáról
	33. fond. II. állag. 114. ő. e.	A klerikális reakció tevékenységével kapcsolatos iratok

Nyomtatásban megjelent források

Izsák (főszerk.), 1998

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Főszerkesztő: Izsák Lajos.
Budapest, Napvilág Kiadó.

Dér, 1989

Nagy Imre: Miniszterelnöki expozé 1953. július 4. In *A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás.* Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Dér Ferenc.
Budapest, Reform, 248–267.
<http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/meexp4s.htm>
(Letöltés ideje: 2015. szeptember 24.)

Hivatkozott irodalom

Balogh, 2008

Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). A demokratizálódás kudarc(a) (1945–1956). In *Magyarország a XX. században.* II. kötet. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/260.html> (letöltés ideje: 2015. szeptember 1.).

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Budapest, Rejtjel Kiadó.

Szabó, 2000

Egyházügyi Hangulat-Jelentések 1951, 1953. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára.

Völgyesi, 2011

Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. *Mediárium*, 5. sz. 26–34.
http://epa.oszk.hu/01500/01515/00010/pdf/EPA01515_mediarium_2011_4_25-34.pdf (letöltés ideje: 2015. szeptember 24.).

Vörös, 2010

Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Szerkesztette: Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 281–333.

Az ÁVH jelentései a Somogy megyei termelőszövetkezetek helyzetéről (1953–1956)

Jelen dolgozat célja, hogy bemutassa az ÁVH Somogy megyei szervezetének az 1953 októbere és 1956 márciusa közötti időszakból fennmaradt mezőgazdasági jelentései alapján azt, hogy a jelzett időszakban milyen, az államvédelem szempontjából akkor fontosnak tekintett körülmények között került sor a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok (újjá)szervezésére, fejlesztésére. A Somogy megyei tsz-ek történetét összefoglalta és feldolgozta már Benke József és Király István Szabolcs is, Géger László pedig az 1950–1953 közötti időszakról közölt két tanulmányt a *Somogy megye múltjából* című évkönyvsorozat egy-egy kötetében.¹ Benke és Király könyveikben kvázi sikertörténetként írták le a téjeszesítés történetét, bár az előbb említett szerző kritikával illette az ötvenes évek első felének termelőszövetkezet-szervezési módszereit, az önkéntesség megsértését, az erőszakos beléptetéseket. Géger az általa vizsgált három esztendő történéseinek, körülményeinek realisabb képét vázolta fel a korabeli források, főként tanácsi iratok alapján. Egyik fennebb megemlített mű sem tárgyalja, sok esetben meg sem említi a téjeszesítés erőszakos módszereit, a bekényszerítéseket, ezekkel kapcsolatban rövid említés szintjén Gyarmati György foglalkozik a 2011-ben megjelent monográfiájában,² valamint részletes, országos szintű elemzését adja a jelzett folyamatoknak Ó. Kovács József 2012-es könyvében.³

Az általam bemutatandó forráscsoport, az ÁVH jelentései a korszellemhez igazodva reális, ám sok esetben paranoid képet festenek az 1950-es évek közepén végbemenő somogyi folyamatokról a tsz-ek (újjá)szervezése, (vissza)fejlődése kapcsán. Az alább bemutatandó forráscsoport kijelentései, megfogalmazásai kritikával kezelendők, hiszen az ÁVH, „a Párt ökle” a kommunista diktatúra erőszakos szervezete volt, így a jelentések szerzői nem élhettek bírálattal a korszak történéseivel kapcsolatban, következtetéseik, az általuk szolgáltatott információik az ötvenes évek egyik legnagyobb, a magyar parasztságot érintő traumája, a téjeszesítés okozta problémáknak, főként az erőszakos tsz-szervezésnek csak a felületét érintik. Mindezek ellenére a jelentések hozzájárulnak ahhoz, hogy árnyaltabb képet kaphassunk a jelzett esztendő somogyi termelőszövetkezeteiről. Ezen iratok a jelentenivalókat nem szelektálták, a tsz-ekkel kapcsolatos pozitív és negatív véleményeket, eseményeket is leírták, s részletesen kitérnek a kulákkérdésre is. Terjedelmi okoknál fogva nem adjuk közre az 1953. október 2. és 1956. március 30. között keletkezett jelentések teljes szövegét, csak a téma szempontjából releváns és érdekes részleteket közöljük.

A jelentések részletesen kitérnek a mezőgazdasági munkák állására, folyamatára, az egyes járások százalékos teljesítményére, a mezőgazdasági termelést érintő egyéb szakkérdésekre, valamint az „osztályellenség” mezőgazdaságot érintő tevékenységére is. Ezen részeket elhagytuk a közölt forrásokból, csak azon részletekre koncentráltunk, melyek a tsz-ek szervezéséről, ki- és belépő tagokról, valamint a különböző „ellenséges elemek”, „kulákok” tsz-ellenes tevékenységéről tájékoztatnak.

A források közlése és elemzése előtt szükségesnek látszik néhány általános megállapítást tennünk a somogyi téjeszesítés folyamatáról. Géger László 1989-ben megjelent dolgozatában az 1945 és 1956 közötti időszakot az agrárviszonyok fejlődése szempontjából két korszakra osztja: 1945 és 1948 között számítja az agrárviszonyok

demokratikus, 1948 és 1956 között pedig szocialista átalakítását.⁴ Az utóbbi további két periódusra bontja: az elsőt 1948-tól 1953 júniusáig számolja, a másodikat pedig 1953 júniusától az 1956-os forradalomig. A két időszak közötti határt az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 28-án kiadott határozatában állapítja meg a szerző.

Az 1945–1948 közötti szakasz egyik legfontosabb eseménye a földosztás volt. Géger a második periódus kezdetének a nagybérletek felszámolásáról intézkedő 9000/1948. F. M. sz. rendeletet tekinti, mely után megindult a tsz-ek szervezése. *„Kezdetben a fejlődés igen gyors, a tagok száma meghaladta a 36 ezer főt. A tagság szociális összetétele egyoldalú, a túlnyomó többség földnélküli vagy 0-7 kh. birtokkal rendelkezett, termelési tapasztalatai, saját termelőeszköze kevés, és a nagybérletekkel használatukba került földek minősége rossz.”*⁵ Az 1950-es évek elején a fejlődés egyenletesnek írható le, hirtelen felfutás 1951 – 1952 fordulóján következett be: ekkor a taglétszám fél év leforgása alatt az 1950-es számadat tízszeresére emelkedett. A már említett 1953-as határozat hatására néhány hét alatt tízezrek léptek ki a közös gazdálkodásból. Ez a határozat többek között megállapította, hogy *„a termelőszövetkezetek sem gazdaságilag, sem politikailag eléggé alá nem támasztott túl gyors fejlesztése a parasztság gazdálkodását bizonytalanná tette, a mezőgazdaság fejlődése megakadt, s az utóbbi években lényegében egy helyben állt.”*⁶

A határozat lehetővé tette, hogy aki ki akar lépni a szövetkezetből, az megtehesse ezt, valamint előírta olyan szövetkezetek felosztását, ahol a tagság ezt kívánta. A KV idézett határozatáról az ország népe Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti beszédéből értesült, melyben a korábban elkövetett hibák kijavítására hívta fel a figyelmet, nem a rendszer megváltoztatásáról beszélt. A tömeges kilépések hatására 1953 végére nyolcvan Somogy megyei tsz felbomlott. Az 1953-as év igen magas termés- és termeléseredményeket hozott, sok tsz vezetőségét lecserélték, megindult a szövetkezetek tervszerű fejlesztése, s mindezek hatására megnőtt a be- vagy visszalépni szándékozók száma. Mindezek ellenére 1955-ben visszanyúltak a korábbi, rossz emlékű módszerekhez: az MDP Somogy Megyei Pártbizottsága 1955. évi mezőgazdaság- és tsz-fejlesztési tervében ismét előírták, hogy hány családot kell beszervezni a tsz-ekbe, s hogy hány tsz-t kell megszervezni az év folyamán. Ezek a folyamatok jellemezték az 1956-os év tavaszát is. Az 1956. tavaszi fejlesztés révén, melyet Géger hibásnak nevez, az 1954. évi adathoz viszonyítva kétszeresére nőtt a tsz-tagok létszáma, azonban fél évvel később a bekényszerítettek ezrei léptek ki ismét a tsz-ekből. Mindezek következtében 1956. december 31-én a somogyi tsz-ek taglétszáma 119 300 főt tett ki, míg 1951. december 31-én a létszám 119 500 fő volt.⁷ Benke művében olvasható, hogy a somogyi termelőszövetkezetek tagságának 94,2%-a lépett ki 1956 szeptembere és decembere között.⁸ A Király István Szabolcs által közölt adatok szerint 1956 folyamán a somogyi tsz-ek 87,4%-a bomlott fel, s területük 91,4%-át veszítették el.⁹

A fentiekhez hozzá kell tenni Gyarmati György azon megállapítását, mely szerint az 1950-es éveknek az agráriumban lezajlott folyamatai a mezőgazdaság és a falusi társadalom kapcsán két messze ható következménnyel jártak: *„Az egyik, hogy maximálisan sikerült aláásni a személyi és tulajdonbiztonságot, a munkájából tisztességgel megélni remélő, annak értelmét és hasznát látó ember gondos munkáját. A másik a társadalom tradicionális hierarchiájának a feje tetejére állítása volt.”*¹⁰ Mindezek hatására a falvak népe hangulatának változását a korabeli jelentések is rögzítették, szóljanak akár a mezőgazdaságról, akár más területről. A korabeli frazeológiát idézi Gyarmati is, amely tömegesen felbukkan az alábbi forrásokban is: a beszámolók szerint *„a társadalom egyre növekvő hányada került úgymond »az osztályellenség aknamunkájának hatása alá« vagy éppen »a kulákság és a klerikális reakció uszályába«.”*¹¹

A fennebb vázolt, 1953–1956 között lezajlott folyamatokról hű képet festenek az alább közlendő ÁVH-s jelentések. Géger László 1990-ben megjelent tanulmányában foglalta

össze a somogyi tsz-ek helyzetét az 1953-as KV-határozatban foglaltak nyilvánosságra hozatalától 1956-ig. Az alatt közölt források is a Géger által felrajzolthoz hasonló képet festenek. A tsz-ekből való *„kilépés mellett szóló legfőbb érv kétségtől az volt, hogy a tagok megélhetése nem volt biztosított. Lényegesen alacsonyabb jövedelemmel rendelkeztek, mint az egyénileg gazdálkodó parasztok (annak mintegy 60 %-át kapták), pedig a magángazdák is rosszul éltek.”*¹² Ennek okaként Géger László az általa áttekintett források, főként a megyei és járási tanácsi végrehajtó bizottságok ülésjegyzőkönyvei alapján több momentumot felsorol. Ilyen a szakértelem hiánya, a tsz-ek nem jövedelmező volta, a rendkívüli beszolgáltatási terhek, az önállóság hiánya, egyes szövetkezetek életképtelensége, a tagság rossz hangulata, a lopások, valamint a mezőgazdasági munkák pangása, egy helyben állása.¹³ Ezek az elemek az ÁVH jelentéseiben is felbukkannak. A valós okokat azonban sem Géger, sem az ÁVH beszámolóí nem nevesítik. A tsz-ekbe erőszakkal bekényszerítettek számára felcsillant a remény, hogy a magántulajdon felszámolása visszafordítható, hogy visszakaphatják földjeiket és mezőgazdasági eszközeiket, hogy megszűnik a kollektivizálás kényszere. Ezek a mozzanatok az ÁVH által idézett konkrét esetekből is kiolvashatók.

Az első jelentés 1953. október 2-án keletkezett, s ebben már tömegesen fordulnak elő adatok a tsz-tagok kilépésével, valamint egyes szövetkezetek feloszlásával kapcsolatban. A jelentésben olvasható, hogy több helyütt október 1-jét jelölték meg bizonyos tsz-ek tagjai a kilépés és a feloszlás határidejének. Ezt Nagy Imre beszédéből, a kormányprogramból szűrték le, mely valóban tartalmazta azt, hogy a gazdasági év végén ki lehet lépni a szövetkezetekből, s a működésképtelen tsz-eket fel lehet oszlatni. Egyes településeken ezt úgy értelmezték, hogy október 1-től lehetséges az egyéni gazdálkodás, s a szövetkezetekbe beadott ingó és ingatlan vagyontárgyakat egykori tulajdonosaik visszavehetik. Erre készültek a forrás szerint Kaposfüred és Igal községek termelőszövetkezeteinek egyes tagjai.

A kilépések és feloszlások a későbbi jelentésekben is hangsúlyozottan előforduló momentumok, pl. az 1953. november 13-án kelt forrás szerint Gölle községben a négy termelőszövetkezetből három már feloszlott. Hasonló esetek a megye egész területén történtek, a Drávától a Balatonig.

A jelentések a kilépések és feloszlások okait, mint már mondtuk, hasonlóképpen látják, mint Géger László fennebb jelzett tanulmányában. Sok esetben a tsz elnökének és vezetőségének nemtörődősége, tettei vezettek a kilépésekhez. A Bolhási „Kossuth” Tsz egyik tagja azzal indokolta kilépési szándékát, hogy *„nem bírja a csoporton belüli cigányságot. A vezetőség nem dolgozik, egyik a másikat küldi munkába.”* Ráksiban a tsz tagsága a vezetőség politikai múltját kifogásolta, nevezetesen azt, hogy maga az elnök is tagja volt a Volksbundnak, ezért kérték többen kilépésüket. Szulokban a tsz elnöke a kitermelt fát nem a tagság, hanem rokonsága között osztotta szét, ezzel is fokozva a „kilépési hangulatot”.

Érdekes a drávaszentesi szövetkezet esete, ahol a vezetőség húsz tagot zárt ki a csoportból, köztük a legjobban teljesítőket is, mert bíralták a vezetőket, s szemükre vetették az önkényeskedéseket. Az elnök durva magatartása vezetett Kastélyosdombó és Bedegkér községek tsz-eiben is a kilépésekhez. A drávaszentesihez hasonló eset játszódott le Igalban is: 1953 novemberében 28 tag kérte kilépését a rossz vezetés miatt, akiket azonban a megmaradt 28 tag egyszerűen kizárt. A kizárt tagok ebben az esetben is a legjobban dolgozók közül kerültek ki. A kizárás után nem kapták vissza bevitt vagyontárgyaikat, s elhatározták, hogy új tsz-t alakítanak a községben, melyhez a felsőbb támogatást is megkapták.

A Somogyaszalói „Latinka” Tsz elnöke nem törődik a közös gazdálkodással, nem szervezi meg a munkát a nagy földterülettel bíró szövetkezetben. Problémát jelent a forrás szerint

az is, hogy az említett község tsz-tagjai a megengedettnél nagyobb területű háztáji gazdaságot művelnek, ami nagymértékben leköti munkaerejüket és idejüket.

Kapoly község „Szabadság” Tsz-ének elnöke „szekta tag”, s kijelentése szerint inkább a mezőgazdasági munka szenvedjen kárt, minthogy ő ne menjen szombatonként templomba. Az említett szövetkezet tagságának egy része pedig vasárnaponként ünnepel, így azon a napon sem dolgoznak.

A Balatonszemesi „Dózsa” Tsz egyik tagja azért szándékozott kilépni, mert a vezetőség lopta a közös vagyont, az Ötvöskőnyi „Vörös Csillag” Tsz-ben pedig a jelentés szerint *„a rokoni kapcsolatok akadályozzák az egészséges vezetést.”* Szabadiban a könyvelő „aknamunkájának” hatására a csoport 90%-a adta be kilépési nyilatkozatát. A könyvelő jobboldali beállítottságú, s a tsz ellen bomlasztó munkát végzett, amiért őrizetbe is vették – így a forrás.

Egyes tsz-ekben a „vezetőség közé befurakodott kulákok” bomlasztják a szövetkezeteket, így például a Kötcssei „Előre” Tsz vezetői és tagságának egy része is *„kulák vagy kulák befolyás alatt áll”*. A vezetők hanyag munkát végeznek, jogtalanul eltulajdonítják a közös vagyont.

A laza munkafegyelem is sok esetben a tsz-ek vesztét okozta. A Babócsai „Béke” Tsz tagságának fele nem járt dolgozni, mondván, ők inkább egyénileg kívánnak gazdálkodni. A munkafegyelem hiánya, a tagok egy részének részegeskedése és a csoport vagyonának eltulajdonítása indított néhány tagot arra, hogy a somogyvári, valamint az öreglaki tsz-ből kilépését kérje.

További indokot jelent a tsz-ek megszüntetésére a gazdaságtalan működés, a szűkös kereseti lehetőség. Ez felbukkan pl. a Bolhási „Kossuth” Tsz vagy a Szabási „Búzakalász” Termelőszövetkezet esetében is. Hasonló eset történt a Bonnyai „Új Élet” Tsz-nél is, ahol maga az elnök is pártolta a csoport feloszlását a megélhetéshez sem elegendő kereseti lehetőség miatt.

Érdekes a Pusztaszemesi „József Attila” Tsz, valamint az Ádándi „Petőfi” Tsz helyzete: ezekben a tagság azért kérte a szövetkezet feloszlását, mert túl nagy földterületet kellett művelniük csekély munkaerővel, s a munkát nem bírták szakszerűen és jövedelmezően ellátni. Hasonló történt Somogydöröcske és Som községek tsz-eiben is.

Újabb momentum a kilépési szándék jelzésének indoklására az 1954. május 14-i jelentés szerint a „kétlaki” élet, valamint az időskorra való hivatkozás. „Kétlaki” életen a forrás azt érti, hogy a kilépő tagok *„nem tekintik a termelőszövetkezeti munkát egyéni keresetnek, létfenntartásnak, mert vagy a férj, vagy az asszony üzemben dolgozik”*. Ilyen eset pl. a gyékényesi tsz-ben fordult elő, s ugyancsak az említett szövetkezet egyik tagja időskorára való tekintettel kérte kilépésének engedélyezését.

„Ellenséges elemek”, „kulákok” hatására is sokan léptek ki különböző tsz-ekből. Így nyilatkozott egy csökölyi parasztasszony is: őt és férjét mások beszélték rá a kilépésre, de már megbánták ezt. Az Ádándi Petőfi Termelőszövetkezet istállója a községi pap udvarában állt, s így sűrűn megfordultak ott a tsz tagjai, aminek következtében a pap terjeszthette „ellenséges” nézeteit közöttük – körvonalazza a helyzetet az 1954. április 23-i jelentés. Csombárdon egy középparaszt megfenyegette az MDP helyi szervezetének egyik tagját, hogy ha belép a tsz-be, akkor agyonverik. Néhány ráksi „kulák” a település szocialista községgé való szervezése ellen agitált, s a helyi tsz megerősítését szabotálták kijelentéseikkel.

A zárszámadások nyilvánosságra hozatala után a helyzet megváltozott: a korábban kilépésüket kérő vagy már kilépett tagok közül sokan kérték visszavételüket egyes jól

teljesítő csoportokba. Patalom községben például 19 család 34 taggal lépett vissza a szövetkezetbe.

A források többször írnak le olyan módszereket is, melyek a kilépések ellehetetlenítésével operáltak. Sok esetben a kilépni szándékozó tagokra hárították a szövetkezetek szinte minden adóterhet, beadási kötelezettséget, nem számoltak el velük a törvények által biztosított kereteken belül. Vízváron húsz csoporttag már 1953 őszén ki akart lépni a tsz-ből, ám elmondásuk szerint a községi párttitkár azzal fenyegette meg őket, hogy ha kilépnek, elviteti őket. Ezen okból kifolyólag 1954 januárjában ismét beadták kilépési nyilatkozatukat, mert a *Szabad Nép* 1954. január 9-én megjelent egyik cikkében határozottan cáfolták ezt a lehetőséget. Az említett cikk ismét lendületet adott a kilépéseknek, mert sokan azt szűrték le belőle, hogy a kormány biztosítja az egyéni gazdálkodás lehetőségét. Az említett cikk hatására Iharosberényben a tanácselnök azt kezdte terjeszteni, hogy március 31-ig lehetőség van a tsz-ekből való kilépésre.

Az önkéntes be-, illetve visszalépésekről való híradások 1954 szeptemberétől sűrűsödnek meg. A szeptember 10-i jelentés például arról tájékoztat, hogy Balatonkiliti, Csurgó, Somogybükkösd, Háromfa, Szabás, Nagykorpád községek tsz-einél többen is jelezték belépési szándékukat.

1955 augusztusában merül fel először a jelentésekben a genfi értekezlet. Olyan „rémhírek” terjedtek el szerte a megyében, hogy az értekezlet után nem kell belépni a tsz-ekbe, nem kell adót és beszolgáltatást fizetni, s rendszerváltozásra számíthatnak. Ilyen s hasonló hangok ütötték fel a fejüket pl. Kisgyalánban, Balatonbogláron.

1955 decemberétől ismét megnövekszik a tsz-be lépni szándékozók száma, s újabb szövetkezeteket alapítanak. Ezen öröndetes események mellett azonban a kilépések sem szűnnek meg, s a „kulákok”, az egyénileg gazdálkodó parasztok, de a tsz-tagok között is elhangzanak tsz-ellenes kijelentések, melyekről szorgalmasan beszámolnak a jelentések. Az utolsó jelentést 1956. márciusra datálták, így az őszi események, a tömeges kilépések és tsz feloszlítások kapcsán sajnos ilyen jellegű forrásokkal nem rendelkezünk.

Bár mindösszesen csak 25 jelentést találtunk, ezek adatai és információtartalma is felbecsülhetetlen értékkel bír az 1950-es évek közepének somogyi társadalom-, gazdaság-, politika- és tsz-története szempontjából.

Az alább közölt források lelőhelye minden esetben: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. XXXV. 33. MDP Somogy Megyei Bizottságának iratai. 33. fond. II. állag. 204. őrzési egység. „Hivatalos emlékeztetők (ÁVH) a mezőgazdasággal, a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban.” A forrásokat szöveghűen közöljük. Egyes értelemzavaró központosási, valamint egybe- és különírási hibákat jelölés nélkül javítottunk, csakúgy, mint a feltételezhető gépelési hibákat. A „termelőszövetkezet” szó rövidítését egységesítettük köznévként „tsz”-re, tulajdonnév részeként „Tsz”-re, a termelőszövetkezeti csoportot pedig „tszcs”-re. Azokat az összetételeket, melyek első tagja a „tsz”, illetve a „tszcs” rövidítés, egységesen átírtuk „tsz-”, illetve a „tszcs-” alakra. A termelőszövetkezetek neveit az egykori hosszú bélyegzők alapján az alábbi alakban adtuk meg: „Ádándi »Petőfi« Tsz”. Ahol lehetséges volt, [...] jelek között javítottuk a helyesírási és nyelvhelyességi hibákat, ahol erre nem volt lehetőség, vagy következetesen használták a nem megfelelő alakot, ott [sic!] jelölés mellett megtartottuk azokat. A források címei szerkesztettek.

Dokumentumok

1. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből,

1953. október 2.

[...] A termelőszövetkezetekből való kilépés nem csökkent a megye területén, de ott, ahol jó volt az irányítás, a párttal és tanáccsal való kapcsolat, szilárdabban állnak a termelőszövetkezetek.

[...]

Újabb kilépési módszer tapasztalható a megye területén egyes járásokban, a [C]surgói, [K]aposvári és [T]abi járásokban, hogy a tszcs-tagok egyenkint nyújtanak be kilépési kérelmet. Továbbá érdekes eset volt tapasztalható Juta községben, ahol több tszcs-tag nem akar kilépni, hanem csak földjeinek egy részét kívánja kivenni a közös művelésből, hogy azon családja gazdálkodjon. Pl. [...] 18 hold földet vitt a csoportba, abból 6 holdat akar kivenni, amin majd felesége és családja dolgozik, ő maga tszcs tag akar maradni. Az így gondolkozók nagy része középparaszt.

Október 1-re virradó éjszaka több tszcs-ben készültek arra, hogy állataikat és bevitt felszerelésüket széthordják a tszcs-ből és egyénileg fognak gazdálkodni. Pl. Kaposfüred községben Friss Imre 6 holdas kisparaszt, jelenleg tszcs-tag hangoztatta, hogy éjszaka folyamán széthordják a közösben lévő állatállományukat. Este ittasan megjelent a tszcs-elnöknél, követelte, hogy vegyék át tőle a munkafelszereléseit (ő a tszcs kocsis), mert ő nem hajlandó a csoportban maradni. Értesülés szerint több tszcs-tag hangoztatta, hogy este berúgnak és nagyobb a bátorságuk széthordani a tszcs vagyont, de intézkedés történt, hogy a kocsi korlátolt mennyiségben adjon ki italt.

Általában a kilépni szándékozók október 1-ét tartották határidőnek, úgy gondolták, ezen a napon hazavihetik a közös tulajdonba[n] lévő állataikat, általában megszüntethetik a közös gazdálkodást. Igal községben pl. Máté István 16 k[ataszteri] h[old]. [földdel rendelkező] középparaszt, tszcs-tag és Ihász János szegényparaszt, tszcs-tag egyformán azt mondják, hogy az október elseje – tudomásuk szerint – határidő volt a tszcs feloszlására. Kihangsúlyozták, hogy ezt „Nagy Imre elvtárs mondotta a kormányprogramban”.

Ellenséges magatartást tanúsított Szabó János igali lakos, kulák származású volt tábori csendőr, aki a tszcs-be furakodott és most lovát hazavitte, kijelentve, hogy azt csak akkor viszi vissza, ha az egyéni munkákat a maga részére elvégezte vele. [Nevezett személyt] intézkedésünkre az [Á]llamügyészség letartóztatta. Vagy pl. a [B]alatonendrédi „Jógazda” [sic!] [T]szcs. elnöke, Szíjártó Pál, tsz-be furakodott 25 k[ataszteri] h[old]. [földdel rendelkező] kulák, aki a múltban mindig cselédet tartott, a tszcs tagjai előtt kijelentette, hogy mindenki hordja haza a takarmányt saját földjéről, senki nem merjen más földjéhez nyúlni – tehát a közös munkát a tszcs-ben megszüntette. Rendőri vonalon elő lett állítva és az ügyészségnek adjuk át.

A megye területén több termelőcsoportban maga a tszcs elnöke a fő oka a tszcs felbomlásának, így pl. a [P]éterhidai „Kossuth” [T]szcs-ben, ahol az elnök, Németh József, aki anyósával közösen 30 hold földön gazdálkodott (kulák), visszatartotta a vetőmagot a közös magtárba[n], így hátráltatta a vetést azzal, hogy majd külön-külön akarnak vetni a tagok. A tszcs-ből szeptember 30-án délután a tagok a lovaikat és borjút vittek haza a lakásukra. Ugyanebben a községben az „Alkotmány” [T]szcs-ből ugyancsak lovat, tehenet, üszőt vittek haza a tagok. Németh Józsefet, a [P]éterhidai „Kossuth” [T]szcs. elnökét őrizetbe vettük.

Vagy pedig a [R]inyaszentkirályi „Újélet” [sic!] [T]szcs. elnöke, Horváth József, aki olyan ellenséges kijelentést tett, »hogy a kolhoz őt tönkretette, még egy nadrágot sem tudott venni«. [Nevezett személy] ellen rendőri eljárás indult. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

2. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1953. november

[...] Tapasztalható a megyében, hogy több termelőszövetkezet nem a vetésterv, a betakarítás kérdésével foglalkozik, hanem a tagság ki szándékozik lépni a csoportból. Ez különösen a hét folyamán a [B]arcsi járás területén mutatkozott meg, pl. a Bélavári „Béke” [T]erm[elő]szövetkezetbe 22 tag adta be a kilépési szándékát, a Kastélyosdombói „Búzakalász” [sic!] [T]erm[elő]szövetkezeti. [C]soportba 5 tag adta be a kilépési szándékát, mindkét csoportban a tagság elégedetlen, mivel a zárszámadás során kevés jutalékot kaptak. Ehhez a járáshoz tartozó Babócsai „Béke” [T]erm[elő]szövetkezet tagsága között rossz a munkafegyelem, a tagság fele nem jár dolgozni, olyan kijelentéseket tesznek, hogy inkább a csoportot oszlassák fel, mert ők egyénileg akarnak gazdálkodni. Hasonló a hangulat a kálmáncsai term[elő]szövetkezetben is.

A [B]arcsi járáshoz hasonlóan a [N]agyatádi járásban is vannak termelőcsoportok, melyek fel akarnak oszlani. Így pl. a rinyaszentkirályi és a rinyavölgyi term[elő]szövetkezet kérte a járási tanácstól a felosztatását, mely a kérelmüket nem teljesítette, így a tagság úgy határozott, hogy Balogh Sándor csoportkönyvelőt felküldte a Földm[űvelésügyi]. Minisztériumba a felosztatási kérelemmel. A minisztérium a felvitt kérelmet jóváhagyta, így a csoport feloszlott.

Ugyancsak a [N]agyatádi járáshoz tartozó Somogyszobi „Kossuth” [T]erm[elő]szövetkezet tagsága f[olyó]. hó 6-án erőszakosan akarta felosztatni a csoportot. Kasza János tszcs-tag, Szentgyörgyi György tszcs-tag, középparaszt vezetésével 50 tag követelte a csoportelnöktől, hogy tartsák meg a csoportfelosztatási gyűlést. Csináljanak jegyzőkönyvet, írják alá és azt vigyék fel a minisztériumba, hogy engedélyezzék a csoport felosztatását. A felvonuló tagság fenyegette a tsz-elnököt. Az ügyben a rendőrség azonnal intézkedett: 4 fő ellen az eljárást azonnal megindította, akik között szerepel [a két nevezett személy].

A Bolhási „Kossuth” [T]erm[elő]szövetkezetből Butor István tszcs-tag, középparaszt, p[árton]k[ívüli]. kérte a kilépését, kijelentette, hogy ő tovább nem lesz csoporttag, mert nem bírja tovább a csoporton belüli cigányságot. A vezetőség nem dolgozik, egyik a másikat küldi munkába. Hasonló kijelentést tett Novák Lajos p[árton]k[ívüli]., bolhási lakos, megjegyezte, se ruhája, sem cipője nincs, a csoportban nem lehet keresni. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

3. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1953. november 13.

[...] A termelőszövetkezetek vetésterv-lemaradása mellett vannak községek, ahol az egyéni dolgozó parasztok sem teljesítik a vetésterveket. A legkirívóbb eset a [K]aposvári járáshoz tartozó Gölle és Kisgyalán községben van. Pl. Gölle községben, amely kimondottan búzatermő község, mindössze 100 kh. vetést kellene a terv szerint teljesíteni. A községben 4 term[elő]szövetkezet volt, ebből hármat felszámoltak, így a kiadott földeket már az egyénileg dolgozó parasztok nem igyekeznek elvetni, azon vitatkoznak, hogy mindenki a betagosított földjét kapja vissza.

Ugyanez a helyzet Kisgyalán községben, és ez a hangulat tapasztalható a megye területén számtalan községben.

A vetés területén a termelőszövetkezeti vonalán a legsúlyosabb a helyzet a [T]abi járásban, ahol a termelőszövetkezetekben laza a munkafegyelem, a feloszlott szövetkezeteknél nem akarják elfogadni a földet a kilépő tagok, és nem vetnek.

Járási viszonylatban a mezőgazdasági munka 69%-ra van elvégezve. Vannak olyan csoportok, melyekben arról beszél a tagság, hogy széjjel hordja [sic!] a tszcs tulajdonát képező takarmányt. Ilyen irányú hang Törökkoppány községben van, ahol Bodó János volt tsz-tag kijelentette, hogy csak annyi takarmányt hagynak meg a termelőcsoport tagjainak, akik bent maradtak, amennyi azok munkaegységeire esik. Tab községben a „Kossuth” [T]erm[elő]szövetkezet elnöke, Mackó József, akik a csoportból kiléptek, arról beszélnek, hogy nem fogadják el a részükre kijelölt földet, hanem a saját földjükhöz ragaszkodnak. A járás területén tapasztalható, hogy a kilépett tsz-tagok befolyásolni akarják azokat a csoporttagokat, akik a csoportba bent maradtak, hogy ők is lépjenek ki, számolják fel a csoportot.

Ugyancsak a [T]abi járáshoz tartozó Kánya községben Szigeti Mihály volt tszcs-tag, kulák, akinek 20 kh. saját földje és 8 hold bérelt földje volt, állandóan cselédet tartott, a felszabadulás előtt községi főbíró volt és a Magyar Élet Párt vezetőségének tagja, nov[ember]. 7-én a tszcs- tagok előtt olyan kijelentést tett, hogy a csoportot fel kell számolni, ezzel azt akarta elérni, hogy az ő 20 kh. hold földjét is kiadják. Nevezett kulák ellen term[elő]szövetkezet ellenes izgatásért az eljárás meg lett indítva, kompromit[t]áló jegyzőkönyvek felvétele folyik, nevezett őrizetbe lesz véve. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

4. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1953. november 20.

[...] A [K]aposvári járásban továbbra is Gölle és Kisgyalán község van lemaradva a vetéstervezés teljesítésénél, ahol a dolgozó parasztság a csoportból való kilépése után sem igyekszik a vetéstervezést teljesíteni. A két községgel úgy a [Somogy] [M]egyei [T]anács [M]ezőgazdasági [O]sztályán, mint a [Kaposvári] [J]árási [T]anács [M]ezőgazdasági [O]sztályán történtek intézkedések a vetéstervezés lemaradásának pótlására. Folyt a községben népnevelő munka, azonban a vetés továbbra is igen lassú ütemben halad.

A vetés lemaradását mutatja a [C]urgói járásban Porrog és Iháros [sic!] községek, ahol a termelőszövetkezeti csoportok feloszlottak, a bizottság a földet szét akarta mérni, amit a dolgozó parasztek nem fogadtak el.

A [S]iófoki járásban a [K]oppányvölgyi [T]ermelőszövetkezetnél van lemaradás az őszi vetéstervezés területén. Itt a tagság között nincs meg a kellő megértés, többször veszekednek, pl. Tabak György csoporttag bejelentette kilépését, már dolgozni sem ment. A tagság úgy tekintette, mint aki már nem csoporttag és így a halászat alkalmával a halból jutalékot nem kapott. Ezért veszekedett és szidta a becsületesen dolgozó csoporttagokat.

Hasonló a helyzet Kánya községben, ahol Johan Józsefné term[elő]csoportból kilépett középparaszt asszony többször agitált a bentmaradt [sic!] tagok között, hogy lépjenek ki a csoportból.

A [B]ábonymegyeri „Petőfi” [T]erm[elő]szövetkezetnél a kilépő tagok egyáltalán nem mennek dolgozni. Így a csoport 182 kh. búzavetését még nem teljesítették.

A [B]arcsi járás területén, Drávaszentes községben a termelőszövetkezetből tömeges kizárás történt, amely a szövetkezet demokráciáját megsértette. A községi tanácselnök, Sztranyák István és a termelőszövetkezet elnöke, Sipos István kezdeményezésére 20 tagot kizártak a csoportból, akik között többen voltak olyanok, mint aki legjobb munkát végzett a csoportban és a legtöbb munkaegységet teljesített[e]. Pl. Nagy Ági (Nók) János 600 munkaegységet teljesített. Kizárásának oka, hogy a vezetőség felé többször bírálatot mondott, úgy szintén a tanácselnöknek is megmondta, hogy több esetben önkényeskedik.

Sipos István tsz-elnök a felszabadulás előtt községi bíró volt. Sztranyák István tanácselnök a felszabadulás előtt a nyilas pártnak volt tagja. A két elnök önkényeskedése a csoport munkáját teljesen visszavetette, 16-án és 17-én a tagság nem ment munkára, jelenleg sem dolgozik a tagság rendesen. A csoport kukoricabetakarítás[a] mindössze 23 %-ra, a vetése 62 %-ra van teljesítve. Az ügy jelentve lett a járási pártbizottságnak és a járási tanácsnak, azok semmi intézkedést nem tettek.

Az önkényeskedés jelei mutatkoznak meg a kastélyosdombói termelőszövetkezetben is, ahol az elnök durván bánik a tagsággal. A csoportban többen hangoztatják, hogy [ha] az elnök a magatartásán nem változtat, kilépnek. Így nyilatkozott Gyulai Sándor tszcs-tag, akit megfenyegetett a csoport elnöke. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

5. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1953. december 7.

[...] A zárszámadások során tapasztalható, hogy olyan tagok, akik már kérték a csoportból való kilépésüket, ismét visszalépnek a csoportba, így a legnagyobb számú visszalépés a patalomi termelőszövetkezetnél volt, ahol 19 család 34 taggal lépett vissza a csoportba.

[...]

A [N]agykorpádi „Béke” [T]erm[elő]szövetkezetben a zárszámadás során kedvező eredmény mutatkozott a tagság részére, ahol munkaegységként 9.60 f[o]r[in]t. esett. Ezen felül rendesen jutott a mezőgazdasági termékekből is az elosztás során. Az eredmény hatására a tagság körében a közös gazdálkodással szemben jó hangulat volt.

Tilinger Ferenc a csoport állatgondozója a jutalékosztás után kijelentette, hogy ezelőtt még két héttel nem hitte, hogy a csoport a zárszámadás során ilyen bőséges jutalékokat fog osztani. Most már látja, hogy a kormány nemcsak ígér, hanem meg is ad minden kedvezményt a termelőszövetkezeti tagoknak. A jövő évben arra fog törekedni, hogy még nagyobb jövedelemhez jussanak a csoporttagok.

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

6. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. január 3.

[...] A [N]agyatádi járásban több községben tapasztalható, hogy a [k]ormány rendeletének megjelenése óta a termelőszövetkezetből kilépett tagok foglalkoznak a

csoportba való visszalépéssel. Kasza Ferencné csökölyi lakos, pártonkívüli középparaszt asszony, aki a termelőcsoportból kilépett, arról beszélt, hogy a férje és közöttük nincs meg a megértés, mindketten egymást hibáztatják, hogy a csoportból kilépett. A kilépésüket az váltotta ki, hogy sokan jártak a lakásukra és így befolyásolták őket, de ezt már megbánták.

Horváth Imre p[árton]k[ívüli]., középparaszt, volt tszcs-tag, taranyi lakos pedig arról beszélt a dolgozóparasztok [sic!] között, hogy a kormány rendelete lényegesen megjavítja a parasztság helyzetét, igaz, hogy tavaly tönkrementünk, de az idén már a termelőszövetkezeteknek lényegesen jobb lesz. [...]

[Géppel írott tisztázatot, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

7. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. január 23.

[...] Az elmúlt hét folyamán a megyében tapasztalható volt, hogy a kilépett term[elő]szövetkezeti tagok a zárszámadásnál ért sérelmeik kiegyenlítését fokozottabban követelik a felsőbb szervektől. Ez megmutatja, hogy a zárszámadások nem a kormány rendelkezései szerint folytak a megyében, és igen sok panasz merült fel, amelyek jogosak a kilépő tagok részéről, de ugyancsak több termelőszövetkezetben is panasz merült fel a tagság részéről a zárszámadással kapcsolatban.

A legkirívóbb eset a kilépett tszcs tagok, illetve kizárt tszcs tagok részéről Igal községben fordult elő, ahol a kizárt tagságot nem a munkaegység alapján elégítették ki a zárszámadáskor, hanem csak minimális jutalomkiosztásban részesítették, amely nagy elégedetlenséget okozott a dolgozó parasztok között. Itt a zárszámadásnál nem vették egyáltalán figyelembe a kormány idevonatkozó rendelkezéseit. A csoport Alkotmány néven 1950. aug[usztus]. 20-án alakult 296 kh földdel és 10 taggal. A 10 tag közül csak 3-4 dolgozott. A csoportba belépett a községi párt[t]itkár, Tálasi József, a községi tanácselnök, Fehér István és Szagány József mezőőr, akik fiksz [sic!] fizetéssel rendelkeztek és a csoportban egyáltalán nem dolgoztak. A csoport ennek folytán 330.000 [forint] deficittel zárt 1952-ben. Ekkor a községi párt[t]itkár és tanácselnök a csoport taglétszámának felszaporítását tűzte ki célul, és kidoboltatták a községben, hogy a község szocialista községgé lett nyilvánítva, így a dolgozó parasztok lépjenek a termelőszövetkezetbe. A csoport 46 taggal szaporodott. Majd a kormányprogram megjelenése után, 1953 novemberében a csoportból 28 tag a rossz vezetés miatt kérte a kilépését, majd gyűlést hívtak össze, és a megmaradt 28 tag a kilépésüket kérő tagokat kizárták [sic!]. Így a zárszámadásnál a kizárt tagokat mint ellenséges személyt kezelték és a rendeletben biztosított jogaikat nem vették figyelembe. Nem kapták meg a munkaegységre járó jutalékot, nem számolták el a bevitt állataikat és ingóságai[k]nak értékét, ezzel szemben magas összegekkel terhelték meg. Jellemző, hogy a kilépett 28 tag a csoport legjobban dolgozó részét fogja össze, akik a legtöbb munkaegységet teljesítették. 350 munkaegységtől 400 munkaegységig, összesen 6616 munkaegységet teljesítettek. Ezzel szemben a bentmaradt [sic!] tagok összes munkaegysége 1953. január végéig 5423 munkaegységet tesz ki. A csoporttag az egész családjával együtt [19]53-ban 100 munkaegységet teljesített, aki a közgyűlésen a legnagyobb hangot adta a kizárt tagok felé. Maga a csoport elnöke, Lotcz Pál büntetett előéletű, a felszabadulás előtt 160 pincebetörése volt, amiért büntetést is töltött. Ez ellen volt a kizárt csoporttagoknak a legnagyobb kifogása. Jelenleg is lelkiismeretlenül kezeli a tszcs vagyonát, a közös állományból 1 d[a]r[a]b. 60 kg hízót a tagság megkérdezése nélkül saját háztáji gazdálkodására elvitt. Pintér János volt tszcs-tag pedig elmondja, hogy az elnök állandóan lopkodja a csoport vagyonát. Az ősz folyamán 2 kocsi lucernát vitt saját lakására. Ezért a tagság állandóan zúgolódik.

A fenti ügyben f[olyó]. hó 19-én a kizárt csoporttagok közül 15 dolgozóparaszt [sic!] kereste fel a megyei tanács tszcs-csoport[jának] vezető[jé]t, panaszukat elmondták, a tanácstól a községbe kiszálltak, és megállapították, hogy a kizárt tagok sérelme indokolt, és megtették a szükséges intézkedést. Az intézkedés hatására a kizárt tagok elhatározták, hogy egy új termelőszövetkezetet fognak alakítani a községben, az intézkedésre jó hangulat volt tapasztalható.

A kilépő tagok részéről Bolhás községben is panasz merült fel, ahol a föld birtokba adása még mindig nem történt meg. Itt a kilépő tagok ragaszkodnak saját földjükhez, amit a [F]öldrendező [B]izottság nem tud biztosítani, mert meg kellene mozgatni a mostani termelőszövetkezet és állami gazdaság földterületét is. Itt a megegyezésre komolyabb intézkedés még nem történt. Somogybükkösd községben a kilépő volt csoporttagok új zárszámadást követelnek, azt hangoztatják, hogy a zárszámadás nem volt igazságos, mert nem a rendelet alapján hajtották végre.

A [C]surgói „Újélet” [sic!] [T]erm[elő]szövetkezetből kilépett tagok földjeiknek kiadását most harmad[ik] esetben intézi a bizottság, de még mindig nem rendeződött. Ilyen eset a [C]surgói járás területén több helyen előfordult, pl. Ihárosberényi [sic!] „Kossuth” [T]erm[elő]szövetkezetnél még mindig nem tudják a kilépett tagok, hogy a földet hol fogják megkapni. Ebben a járásban tapasztalható, hogy a kilépett tagokra igyekeznek a terheket áthárítani.

Somogyaszaló községben a „Március 15.” [T]erm[elő]szövetkezet tagsága kifogásolja a járási tanács által készített zárszámadást, mely nem a rendelkezés szerint történt. A tagság kifogása az ellen volt, hogy a közgyűlésen 1953. okt[óber]. 10-én készült zárszámadási jegyzőkönyvet nem olvasták fel, ez azért történt meg, mert a csoport felbomlott, majd utána ismét egy hét múlva megalakult, a bizottság úgy kezelte őket, mint kilépett tagokat.

[...]

Ihárosberény [sic!] községben lévő „Bástya” [T]erm[elő]szövetkezet jan[uár]. 18-án este gyűlést tartott, a gyűlésen a tagok azt hangoztatták, hogy a csoportot fel kell oszlatni. A csoportban a munkafegyelem rossz, a csoport elnöke nem támogatja a tagságot, szükség esetén nem bocsátja a rendelkezésükre a csoport fogatait, ha azok szükséges háztáji munkát akarnak végezni.

[...]

A kulákság részéről tapasztalható szórványosan, hogy a községi tanácsnál követeléssel lépnek fel, és ott hivatkoznak az új kormányprogramra és követelik vissza a jogosan eltranszferált holmijaikat. Toponár községben Kula Józsefné kulák asszony bement a tanácselnökhöz és követelte, hogy 1953-ban betranszferált tűzhelyét a tanácselnök adja vissza. A tanácselnök megmagyarázta, hogy a hivatalos eljárás folyamán értékesítették, visszaadni nem tudja. A kulák asszony megverte a tanácselnök előtt az asztalt, és azt mondta, hogy ő vissza fogja törvényes úton követelni a tűzhelyet. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

8. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. január 29.

[...] A termelőszövetkezetek vonalán általában tapasztalható, hogy több helyen a tagság között a csoportból való kilépésről beszélnek. Ez a jelenség január 9-én a Szabadnépben [sic!] megjelent vezércikk óta tapasztalható, több tag felvetette, hogy az egyéni

gazdálkodás biztosítva van, és a kilépő tagokkal nem lehet úgy elbánni, mint ahogy egyes csoport vezetőségei a terheket rárótták a kilépő tagokra, ezzel visszakényszerítették [őket] a termelőszövetkezetbe.

A tapasztalat szerint a kilépő tagok a legtöbb esetben a vezetőség munkájával nincsenek megelégedve, és az igazságtalan jutalékelosztással. Pl. Ihárosberényi [sic!] „Bástya” [T]erm[elő]szövetkezetbe az elmúlt hét folyamán 16 tag adta be a kilépési nyilatkozatát, ez abból adódott, hogy a községi tanácselnök, Nagy Lajos azt a hírt terjesztette el a tagság között, hogy március 31-ig újból ki lehet lépni a termelőcsoportból. A tagság általában itt hivatkozik a január hó 9-én megjelent Szabadnép [sic!] vezércikkére. A fenti csoportból való kilépéssel kapcsolatban értesítve lett a járási tanács mezőgazdasági osztályvezetője, aki azonnal kiment a termelőcsoportba, hogy a kilépési hangulatot tisztázza. A tanácselnökkel kapcsolatban intézkedés még nem történt.

A kilépési hangulat a vízvári termelőszövetkezet tagsága között is megmutatkozik, hol január 26-án 20 csoporttag ment be a tanácshoz és kérte a csoportból való kilépésének engedélyezését. A kilépésüket kérő tagok felvetették, hogy ők már 1953. ősz folyamán is ki akartak lépni a csoportból, csak a községi párt[titkár, Varga János azzal fenyegette meg őket, hogyha a csoportból kilépnek, elviteti őket, de ezt a jan[uár]. 9[-i] Szabadnép [sic!] megcáfolta, és ők most ki akarnak lépni a csoportból, egyénileg akarnak gazdálkodni, mert erre a kormány a lehetőséget megadja.

A [K]aposvári járáshoz tartozó Ráksi községben a termelőszövetkezet tagsága a vezetőség politikai múltjával nincs megelégedve, akik a felszabadulás előtt a [V]olksbundnak voltak tagjai, ebből a csoportból 2 tag kérte az elmúlt év folyamán a kilépését. A kilépésüket azzal indokolták, hogy a vezetőség, maga az elnök, Valter János is a [V]olksbundnak volt tagja és nem képviselik a tagság ügyeit.

A tszcs rossz vezetésénél kell még megemlíteni a [S]zuloki „Kossuth” [T]erm[elő]szövetkezet vezetőségének munkáját, ahol Nagy Ferenc, a csoport elnöke a csoport tulajdonát képező kitermelt fát nem a tagság között osztotta arányosan és igazságosan szét, hanem igyekezett a rokonait kielégíteni és a fának egy részét pedig a saját lakására szállítani. Ez a tagság között nagy elégedetlenséget okozott.

Az elmúlt hét folyamán még több községben volt tapasztalható, hogy a termelőszövetkezetből kilépett tagok részére nem mérték ki a földeket, ezért nem tudják a tavaszi mezőgazdasági munkát előkészíteni, a trágyázás, a vetés beütemezését, ezért több dolgozó paraszt a tanácsok felé követelésekkel mennek és elégedetlenek a huzavona intézkedés miatt.

Pl. Zákány községben az „Alkotmány” [T]erm[elő]szövetkezetből kilépett tagok részére, valamint a [C]surgói „Újélet” [sic!] [T]erm[elő]szövetkezetből kilépett tagok részére nem adták meg a munkaegységek után megjáró juttatást, pl. a cukorrépatermés után járó cukrot, ez igen nagy elégedetlenséget keltett a kilépő tagok között. A [Z]ákányi „Alkotmány” [C]soport jelenlegi tagjai arról beszélnek a kilépő tagok között, hogy az adósságot, amit a csoporttól rájuk kiszabtak, nem fogják tudni kifizetni, ez vissza fogja kényszeríteni őket a csoportba. A [C]surgói „Újélet” [sic!] [T]erm[elő]szövetkezet vezetősége pedig olyan álláspontra helyezkedett, hogy a kilépő tagokat nem veszi vissza.

[...]

A kulákok tevékenységével kapcsolatosan az elmúlt hét folyamán tapasztalható volt, hogy a kulákok szabadnak érzik magukat és mindig több követeléssel lépnek fel a községi tanácsoknál. A követeléseikben a földjeik visszaszerzését tűzték ki célul, megjelennek a tanácsházán és olyan kéréssel fordulnak a tanácselnök felé, hogy az államnak felajánlott földjeiket hogyan kaphatnák vissza. Pl. Szentá községben Zakócs

Ferenc kulák bement a tanácsházhoz és kérte, hogy az államnak felajánlott földjét adják vissza. Még olyan kéréssel is fordult a tanács felé, hogy biztosítsanak neki állami kölcsönt a jószágok beszerzésére. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

9. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. április

[...] A tavaszi mezőgazdasági munkával kapcsolatosan a megyében több helyen vannak hiányosságok, de ez nem általános. Pl. van olyan község, ahol még nem rendezték a termelészövetkezetből kilépett tagok földkiadását, ez különösen a [T]abi járás területén tapasztalható. Konkrétan Som községben, ahol a kilépett tagok a mai napig sem kapták meg a részükre járó földterületet. Itt a felelősség a Földrendező Bizottságot és a községi tanácsot terheli, aki nem tett hatékony intézkedést a kilépett tagok földjeinek kijelölésére. Itt a dolgozó parasztok elégedetlenek és hátráltatva vannak a tavaszi mezőgazdasági munka határidőre való elvégzésében. [...]

A [P]usztaszemesi „József Attila” [T]ermelészövetkezet tagsága között kedvezőtlen a hangulat a tavaszi mezőgazdasági munkával kapcsolatban. A csoport az elmúlt hét folyamán egy felosztatási kérvényt adott be a járási tanácshoz, annak egy példányát a minisztériumba küldte, melyben kérték, hogy a csoportot oszlassák fel. A kérésüket azzal indokolták, hogy a csoportnak a földterülete igen nagy, azt szakszerűen megművelni nem tudják. A községi és járási tanács arra intézkedést nem tett, hogy a csoport földjét a tagsághoz arányosan csökkentse, vagy hogy a csoport felesleges földjét hasznosítsa. Az ügyben a járási tanács a járási pártbizottsággal együtt kiszállt és az ügyet most vizsgálja. A mezőgazdasági munka nem megy.

A mezőgazdasági munkák sikeres menetét a kulákság igyekszik akadályozni. Tapasztalható, hogy különböző jogtalan követelésekkel lépnek fel, amely követelések elsősorban a termelészövetkezetek felé irányulnak. Visszakövetelnek házat, földet, szőlőt és egyén gazdasági felszerelést. Emellett különböző rémhíreket terjesztenek, rendszerváltozásról beszélnek. Vannak esetek, hogy megtévesztett dolgozó parasztok vagy középparasztok a befolyásuk alá kerülnek.

Tapasztalható az is, hogy a kulákok a tavaszi vetéskötelezettségüknek nem tesznek eleget.

[...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

10. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. április 23.

[...] A termelészövetkezetekben általában a munka kielégítő. A csoportok igyekeznek a vetésterveket teljesíteni, azonban olyan csoportok, ahol a vezetőség munkájában van hiányosság, nem szervezik jól a munkát, nem fogják össze jól a tagságot és ezáltal a tagság között elégedetlenség üti fel a fejét, s vannak egyes tagok, akik a csoportból ki akarnak lépni. A kilépési szándékokat úgy vetik fel, hogy beadják a kilépési nyilatkozatot, így az ősz folyamán a 6 hónap leteltével, a mezőgazdasági év végén a csoportból kiléphetnek.

A Siófok-i [sic!] járáshoz tartozó Ádánd községben működő „Petőfi” [T]ermelőszövetkezetben az elmúlt hét folyamán 15 tag adta be kilépési nyilatkozatát. A kilépni szándékozó tagok úgy nyilatkoznak, hogy a csoportnak nagy a földterülete, kevés a munkaereje és nem tudják kellően megművelni, így a jövedelmük is kevés lesz. Így nyilatkozott Varjas Kéri János pártonkívüli tszcs tag és Tóth Mihály pártonkívüli tszcs tag. A kilépéssel kapcsolatosan vizsgálatot tartottunk, és megállapítottuk, hogy a termelőcsoport istál[!]ója a községi pap udvarában van, így a pap naponként beszél a csoport[t]agokkal. Ez jellemző arra, hogy a kilépő tagok között többen vannak olyan személyek, akik a katolikus pappal kapcsolatban állnak. A csoporttagok között felvetődik az a kérdés is, hogy a csoport elnöke, Kisdeák József önhatalmúlag rendelkezik. A megállapítás szerint az elnök a csoport fejlesztését tűzte ki célul, a hiba ott van, hogy a beruházás a csoporttagok munkaegységét is érinti.

Kilépési szándék a csoporttagok között a Tab-i [sic!] járáshoz tartozó Somogydöröcske és Som községben lévő termelőszövetkezetnél is fennáll, ahol szintén sok a földterület és kevés a munkaerő. A csoportnak még 40 kh. csutaszára nincs levágva és nem is tudnak hozzá munkaerőt biztosítani. A csoportban a tagok munkához való viszonya rossz, előfordul, [hogy] több napon keresztül nem dolgoznak a tagok.

A Fonyód-i [sic!] járáshoz tartozó Látrány-i [sic!] termelőszövetkezetből 11 tag kérte a kilépését. Ugyancsak a Somogyvári „Dózsa” [T]ermelőszövetkezetből és az [ö]reglaki termelőszövetkezetből 1 tag kérte a kilépését. Kilépésüket azzal indokolták, hogy a csoportban rossz a munkafegyelem, több termelőszövetkezeti tag részegeskedik és a csoport vagyonát lopják.

A termelőszövetkezeti tagok fő problémája egy-két helyen a megye területén még fennáll. Pl. a Barcs-i [sic!] járáshoz tartozó Tótújfalu községben 25 kh. földet nem tud a [t]anács kiadni a kilépő tagoknak.

A Csurgói járás területéhez tartozó Csurgónagymarton községben több kilépett termelőszövetkezeti tag a mai napig sem tudja, hol kapja meg a földjét, így a tavaszi munkát nem tudja végezni.

Ugyanez a helyzet Iharosberényben, ahol maga a tanácselnök képtelen a föld kimérését intézni.

[...]

Törökkoppány községben több kulák jelentkezett a tanácsnál és kérte vissza a leadott földjét és gazdasági felszerelését. Megszólították a termelőszövetkezetek vezetőit, és úgy nyilatkoztak, hogy a tsz vezetősége úgy a földet, mint egyéb ingóságait adja vissza, mert ha nem adják vissza, a bíróságon keresztül úgymint vissza fogják kapni. Így nyilatkozott Németh Pál kulák, akinek a lakásában van a termelőszövetkezet elhelyezve. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

11. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. május 14.

[...] A termelőszövetkezetek vonalán a munkálatok általában jól folynak. Vannak azonban egyes csoportok szórványosan a megyében, ahol a tagság közül kérték a kilépésüket. Tapasztalható, hogy a kilépésüket kérő tagok mind olyan személyek, akik nem tekintik a termelőszövetkezeti munkát egyéni keresetnek, létfenntartásnak, mert vagy a férj, vagy az asszony üzemben dolgozik. Kétlaki életet élnek. És van egy másik réteg, aki az

öregségre hivatkozik, és azért kíván kilépni a csoportból. Pl. a [C]surgói járáshoz tartozó Gyékényes-i [sic!] Győzelem [T]sz-ből az elmúlt hét folyamán 6 tag adta be kilépési nyilatkozatát. Itt a kilépő tagok közül Pálfi József 8 holdas pártonkívüli Gyékényes-i [sic!] lakos kilépését azzal indokolta, hogy öreg, dolgozni nem tud. Ugyanebben a csoportban Dózsa Józsefné p[árton]k[ívüli]., vagyontalan csoporttag arra hivatkozott, hogy őtet a férje, aki üzemben dolgozik, nem engedi tovább dolgozni a csoportban.

Súlyosabb a helyzet a Csurgói „Kossuth” [T]ermelőszövetkezetnél, ahol az elmúlt hét folyamán 22 tag adta be a kilépési nyilatkozatot. Itt a tagság között általános az elégedetlenség. A tagság nem ért egyet a csoportot ért földrendezéssel, az ősz folyamán a csoport jó földjét elvették, rosszat adtak helyette. Ennek a csoportnak semmiféle gazdasági épülete nincs, e miatt nem tudnak tervszerű gazdálkodást folytatni. A csoport ügyével a [Csurgói] Járási Tanács Mezőgazdasági [O]sztálya foglalkozik, és a csoporttagokat megnyugtatták, hogy a gazdasági év befejezésével visszakapják a jóminőségű [sic!] földterületüket és gazdasági épületet is kapnak.

A Barcs-i [sic!] járáshoz tartozó Darányi „Győzelem” [T]sz-ben 11 tag adta be a kilépési nyilatkozatát, majd a [Barcsi] [J]árás [T]anács [M]ezőgazdasági [O]sztálya a kilépő tagokkal foglalkozott, s így 2-en visszakérték a beadott kilépési nyilatkozatot.

Hasonló a helyzet a [v]ízvári termelőszövetkezetnél, ahol 12 kilépő tag közül 5-en kérték vissza a kilépési nyilatkozatot. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

12. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954

[...] Nagyobb hiányos[s]ágok inkább[b] a termelőszövetkezeteknél nyilvánulnak meg olyan formában, hogy nem sokat törődnek az aratási és cséplési munkák[k]al, ilyen pl. a [S]omogyaszlói „Latinka” [T]sz, ahol még jelenleg 200 kh búza, valamint 22 kh rozs aratni való van, ennek oka az, hogy a termelőszövetkezet nagy földterülettel rendelkezik és a munkaerő meg kevés hozzá, természetes, hogy a munkamegszervezés körül is vannak problémák ebben a tsz-ben, ami abból adódik, hogy a tsz elnöke, Vili Lajos nem törődik a közös gazdálkodással, több esetben a tsz-tagság összemegy reggel, hogy a munkahelyre elosszák őket, azonban a tsz elnökét nem találják, így naponta csak c[ir]ca 7-8 órát dolgoznak. Nagyobb hiba az, hogy minden tsz-tagnak nagyobb területe van a háztáji gazdaságban a megengedettnél és ez is leköti a munkaerőt.

[...]

A [K]apolyi „Szabadság” [T]sz elnöke a tsz vezetését nagyon elhanyagolja, és azt a kijelentést tette, mivel szekta tag, hogy inkább a növénytermesztés, illetve növényápolás maradjon el, minthogy ő egy szombaton ne menjen el a templomba, vasárnap meg azért nem dolgoznak, mert akkor a tagság másik felének van ünnepe, ugyan ennél [sic!] a tsz-nél júl[ius] 3-án megkezdték az árpa aratás[á]t és jelenleg sem végezték be, ennek oka az, hogy a tsz vezetősége nem szereti a gépi erőt, idegenkedik tőle és a tsz elnöke Bálványos községbe akarta átküldeni a kombájnt, de a [T]abi [J]árás [T]anács intézkedésére a gép csak ott maradt tovább.

[...]

Ellenséges megnyilvánulás mutatkozik egyes tsz-eknél is, pld. Iharosberény községben, ahol Horváth Sándor és Bartók József egyéni gazdák a tsz ellen felytenek [sic!] ki ellenséges agitációt és igyekeznek megvenni a tsz tagjait, azt híresztelik, hogy nem

segítség kell a tsz-nek, hanem fel kell oszlatni, mert az egyéni gazdákat előbbutóbb [sic!] oda toborozzák, ha idelyében [sic!] nem oszlassák [sic!] fel.

A [T]oponári „Békegalamb” [T]sz. brigádvezetőjét Rafajsz nevezetű volt korcsmáros megverte és azzal fenyegette, „hogy a ti időtök lejárt és mast [sic!] mi jövünk”. Ugyancsak a tsz ellen izgat Horváth Lajos volt tanácselnök, Molnár József tsz-tag, aki a tsz felbomlását kezdi híresztelni és azon dolgozik, hogy az minnél [sic!] előbb felbomoljon, erre agitál minden tagot, hogy oszlas[s]ák fel. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

13. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. szeptember 10.

[...] A tsz-ekkel kapcsolatosan az elmúlt hét folyamán érdeklődés mutatkozott a dolgozó parasztek között, szórványosan történtek belépések. A belépések azokon a helyeken történtek, ahol a termelőszövetkezetek jól dolgoztak. Pl. a Balatonkilliti [sic!] „Rákóczi” [T]sz-be két egyénileg dolgozó paraszt kérte a felvételét, Bognár József 1 holdas dolgozó paraszt és Baranyai József dolgozó paraszt. Ugyancsak Balatonkilliti [sic!] községben a „Dózsa” [T]sz-be lépett be Törnyei Elek alkalmi munkás. A Jut-i [sic!] „Alkotmány” [T]sz-be pedig Bárdi József alkalmi munkás lépett be.

A Csurgó-i [sic!] járás területén a Somogybükkösd-i [sic!] „Szabad Föld” [T]sz-be f[olyó]. hó 7-én megtartott taggyűlésen két család 4 taggal lépett be. Ugyancsak a Csurgó-i [sic!] „Új Élet” [T]sz-ben 7-én tartottak taggyűlést, melyen 3 új tag lépett be a csoportba.

A [N]agyatádi járás területén több csoportnál volt jelentkező a belépésre. Pl. a Háromfa-i [sic!] „Béke” [T]sz-ben 4 dolgozó paraszt kérte a felvételét, a Fülecspusztai „Kossuth” [T]sz-be 8 dolgozó paraszt lépett be, a Szabási „Új [B]arázda” [T]sz-ben két fő és a Nagykorpádi „Béke” [T]sz-ben 2 dolgozó paraszt kérte felvételét.

A szórványos belépések mellett továbbra is fennáll több tsz-nél a kilépési hangulat. A kilépést különböző elégedetlenséggel indokolják a tagok, legtöbb helyen a vezetőség nemtörődömségéből és a nézeteltérésekből kifolyólag akarnak kilépni a tagok. Pl. a Balatonszemes-i [sic!] „Dózsa” [T]sz-ből Trecksó Józsefné kérte a kilépését. Kijelentette, hogy ő olyan csoportban nem lesz, ahol a vezetőség lopja a közös vagyont.

A Vése-i [sic!] „Alkotmány” [T]sz-ből többen ki akarnak lépni. Jelenleg is a csoport több tagja kulákokhoz jár napszámba. A csoport párttitkár[ának] felesége, Tizler Istvánné tett olyan megjegyzést, hogy az ősz folyamán ők maguk is kilépnek a csoportból. Hasonló kijelentést tett Vajda István csoporttag, aki az ősz folyamán ki akar lépni a csoportból.

Gadács községben már többen vásároltak lovat a csoport tagjai, akik az ősz folyamán ki akarnak lépni.

A Csurgó-i [sic!] „Kossuth” [T]sz-ben f[olyó]. hó 7-én tartottak taggyűlést, ahol 5 kilépőnek tárgyalták az ügyét. A kilépők ügyében a csoport nem döntött.

A Bakháza-i [sic!] „Petőfi” [T]sz-nél Madarász Ferenc tsz-elnök nem törődik a csoporttal, mely abból adódik, hogy az elnök a községi terményfelvásárló is. A tagság között kilépési hangulat van, ugyanez a helyzet az Ötvöskónyi „Vörös Csillag” [T]ermelőszövetkezetnél, ahol az elmúlt hét folyamán 4 család jelentette be kilépését. Ebben a csoportban a rokoni kapcsolatok akadályozzák az egészséges vezetést.

A Szabás-i [sic!] „Búzakalász” [T]sz-ben 4 személy adta be kilépési kérelmét. Itt a kilépők azt az indokot hozták fel, hogy kevés a háztáji gazdálkodásban lévő föld, a csoport pedig a megélhetést nem tudja biztosítani. Itt a kilépők között van Horváth István tag, kinek a lánya a [m]egyei [p]ártbizottságban dolgozik.

A kulákság tevékenysége megmutatkozik a termelőszövetkezetek vonalán a beadás ellen[i] és az adófizetés elleni agitációban. Ordacsehi községben Gazdag Lajos kulák arról beszélt a községbe[n], hogy a nagyüzemi gazdálkodást meg fogják szüntetni, a földjeiket a kulákok visszakapják, megjegyezte, hogy a nagyüzemi gazdálkodás nem vált be, ezért kénytelen az állam az egyéni gazdák termelésére támaszkodni. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

14. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954

[...] Termelőszövetkezeteinkben általában a múlt hetihez viszonyítva a belépni szándékozók nagyobb számban jelentkeztek a jó tsz-ekben. A jobb eredményeket elért tsz-ek nyílt közgyűlést tartottak, hol beszámoltak a tsz-ek eredményeiről, és a kívülálló dolgozó parasztok, akik ezen a gyűlésen részt vettek, többen azonnal kérték belépésüket.

A B[alaton]kiliti „Dózsa” [T]sz-ben, ahol jó eredményeket értek el az 1953-as mezőgazdasági évben, két motorkerékpárt 10 %-os kedvezménnyel adtak és 50 pár bakancsot 15 %-os kedvezménnyel osztottak szét a jó munkát végző tsz-tagok között. Az elmúlt héten ebben a tsz-[b]en ismételten jelentkezett Kocor József egyénileg dolgozó paraszt tsz-tagnak.

A Sófok-i [sic!] járásban az Ádánd-i [sic!] „Petőfi” [T]sz-nél, ahol szintén jó eredményeket értek el, az a 16 tag, aki a tavasszal beadta kilépését írásban, a hét folyamán visszakérte, és újabb 4 család bejelentette, hogy zárszámadás után be szeretne lépni a „Petőfi” [T]sz-be.

A Marcali járásban, ahol a Böhönye-i [sic!] „Szabadság” [T]sz-ben elég laza volt a munkafegyelem, javulás mutatkozik. Eredményeik mutatkoznak, s éppen ezért a múlt évben kilépett tagok közül sokan vissza akarnak lépni. A kilépett tagoknak 200 munkaegységük volt tavaly, így a vezetőség úgy döntött, hogy nem veszi vissza őket a tsz-be, mel[í]yvel a tsz-tagok nem értenek egyet.

A [v]ése-i [sic!] tsz-ben a munkafegyelem jó, eredményeik jónak mutatkoznak, a közös munkából az asszonyok is kiveszik a részüket, így a csoportba már is két személy jelentkezett belépésre.

Az eredmények mellett komoly hiányosságok tapasztalhatók megyénk tsz-[ei]ben. Egyes tsz-ekben nagy a nemtörődömség, laza a fegyelem, melyet a kívülálló dolgozó parasztok is látnak és elmegy a kedvük a közös gazdálkodástól.

[...]

Hiba van egyes tsz-vezetők magatartásában, egyes tsz-vezetők, visszaélve vezető funkciójukkal, durván bánnak a dolgozókkal, ledorongolják őket, melynek következtében a dolgozók tömegesen adják be kilépési nyilatkozatukat.

Pl. a Bedegkér-i [sic!] „Vörös Zászló” [T]sz-ben a tsz-elnök, Takács Mihály durván bánik a tsz-tagokkal. A rozscséplésénél is durván beszélt velük, kifogásolta a cséplési munkát, így a dolgozók abba hagyták a cséplést és a kilépés gondolatával foglalkoznak. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

15. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1954. október 23.

[...] Általában a legsúlyosabb hibák a Tab-i [sic!] járás területén mutatkoznak meg a tsz-ek vonalán. [...] Továbbá a Bonnya-i [sic!] „Újélet” [sic!] [T]sz-nél, ahol az elnöknek is az a véleménye, hogy ez a meglévő tsz nem virágzó és nem biztosít megfelelő megélhetést a tsz-tagok számára. Itt úgy a tagság, mint a vezetőség saját földjeit munkálja és közös területtel keveset törődnek.

[...]

A [K]aposvári járásban a [s]zabadi tsz nagyarányú kilépésének fő okozója [...] könyvelő volt, akinek aknamunkája következtében a csoport tagságának 90 %-a beadta kilépési nyilatkozatát. [Nevezett személy] a múltban több jobboldali pártnak volt tagja és jobboldali beállítottságánál fogva beigazolódott a tsz-ellenes bomlasztó munkája. Őrizetbe vétele a hét folyamán megtörtént.

A Siófok-i [sic!] járásban a Kötcse-i [sic!] „Előre” [T]sz-nél a vezetőség és általában a tagságnak egy része vagy kulák, vagy kulák befolyás alatt áll. A vezetőség munkáját jellemzi az önkényes vezetés és a tsz-ből a közös vagyonnak a jogtalan eltulajdonítása. Ezen tsz-ben fő hangadó volt Reichard Hendrik [sic!], aki 35 holdas kulák, volt tsz-tag, apjának szintén 55 hold földje volt, mindketten cselédek is tartottak. Reichard már 1953-ban kezdte a tsz bomlasztását és 1954. év őszén szintén agitált, de nemcsak a Kötcse-i [sic!] „Előre” [T]sz., hanem a „Béke” [T]sz. ellen is. A hét folyamán a Siófok-i [sic!] Járási Osztály őrizetbe vette. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

16. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1955. augusztus 1.

[...] Somogymegye [sic!] területén július hónap folyamán az oszt[ály] ellenesség tevékenysége – az elmúlt hónaphoz viszonyítva – fokozódott, mely elsősorban a tsz-ek elleni izgatás, az aratás lassítása és a beszolgáltatás megakadályozása ellen irányult. A kulákság olyan rémhírekkel igyekezett az egyéni gazdák körében bizonytalanságot kelteni, hogy a július 18-án megtartott genfi értekezlet után úgyis változás lesz a népi demokráciában, és utánna [sic!] már nem kell a tsz-ekbe belépni. A dolgozó parasztság nagyobb részét ezek a rémhírek nem tudták a hatalmukba keríteni, azonban helyenként mutatkoznak olyan jelenségek – ahol fokozottabb volt az osztályellenesség propagandája –, hogy egyes dolgozó parasztokra ezek a rémhírek zavarólag hatottak, a bizonytalanság volt tapasztalható részükről.

Az osztályellenesség tsz-ellenes tevékenységét, valamint a tsz-ek szervezésével kapcsolatos KV. határozat ellen irányuló aknamunkát az alábbi események bizonyítják.

Csombárd községben Nagy József középparaszt az utcán megszólította Szabó József csombárdi lakos MDP-tagot és figyelmeztette, ha be már állni a jelenleg alakuló tsz-be,

akkor többet a falun végig nem menjen, mert agyon fogják verni. Nagy József már több esetben tett tsz-ellenes izgató kijelentéseket.

Göndöcs Béla 35 kh-as kulák, Kisgyalán községi lakos a genfi értekezlettel kapcsolatban arról beszélt baráti körében, hogy 18-a után a helyzet meg fog változni és ezért nem kell az adót sem befizetni. Hasonlóképp en nyilatkozott Csima János középparaszt, aki jó baráti kapcsolatban áll Göndöcs kulákkal. Csima az adófizetés és beszolgáltatás nagyarányú csökkentését várta.

Fonai Tibor, Németh Jenő ráksi kulákok igyekeznek a községben olyan hangot terjeszteni, hogy hiába tűzték ki július 15-re Ráksi község szocialista községgé való szervezését, s hiába jönnek ki a [Kaposvári] Járási Pártbizottságtól az agitátorok tsz-t szervezni – mert ők is szervezkednek. Talpas János, aki a kulákokkal baráti viszonyban van, ugyancsak tett olyan kijelentést, hogy Ráksi községben nem fogják a tsz-t megerősíteni.

Gazdag Lajos Balatonboglár Szabadság-üdülőtelepi kulák az ordacsehi szövetkezeti vendéglőben több dolgozó paraszt előtt arról beszélt, hogy július 18-án a genfi értekezlet után meg fog változni a helyzet, majd a jelenlévő Takács Árpád ordacsehi lakost megfenyegette, hogy a többi kommunistával együtt fel fogja őket akasztani.

Tóth Imre iharosberényi 30 kh-as kulák fiával együtt járta a dolgozó parasztokat, igyekezett azokat lebeszélni a tsz-be való belépésről. Naponta eljár Varga Imre iharosberényi középparaszt lakására, ahol jelen szok [sic!] lenni Varga Ferenc, Varga Sándor és Varga János középparasztok. Ezeken az összejöveteleken Tóth rendszeresen a tsz „rossz oldalairól” beszél és olyan példákat hoz fel, hogy aki belép a tsz-be, annak mindenét, még a lábását is be kell adni.

Jáger Kálmán somogyaszalói lakos, 40 kh-as kulák arról beszélt Csordás Lajos somogyaszalói középparasztnak, hogy ne álljon be a tsz-be, mert már úgysem sokáig tart ez a helyzet, de azért viszik el a gabonát is, mert a kommunisták érzik a veszüket. Ezt azzal akarta bizonyítani Csordás előtt, hogy neki „hivatalos” személytől vannak ezzel kapcsolatosan értesülései.

Musza József 4 kh-as magyaregresi kisparaszt – akinek mellékfoglalkozása fodrász – arról beszélt, hogy a KV. határozata nagyon sokat követel a dolgozó parasztságtól. Az egész országban kolhozokat akarnak létesíteni, de ez úgysem fog sikerülni, mert a parasztság nem akar kolhozokban dolgozni. Musza József szoros baráti kapcsolatot tart fenn Csendes Károly 45 kh-as és Puskás Antal 35 kh-as magyaregresi kulákokkal.

[...]

A fenti példák bizonyítják a kulákság és általában az osztályellenség fokozódó tevékenységét a [p]árt és a kormány határozatainak végrehajtása megakadályozására. A kulákság a fokozódó tevékenysége ellenére is csak helyenként tudta egyes esetekben megtéveszteni a dolgozó parasztokat tsz-ellenes propagandájával. A megye termelőszövetkezeteinek legnagyobb része nagyon jó[l] megállta a helyét, úgy aratásban, mint az egyéb munkákban.

A szövetkezetek legnagyobb részében az őszi jövedelemelosztás előreláthatólag nagy %-ot ígér. Ezeket a tényeket a dolgozó parasztság figyelemmel kísérte és jelenleg is kíséri, ami ke[d]vezően befolyásolja a dolgozó parasztság véleményét a nagyüzemi gazdálkodásról, illetve a tsz-be való belépésről. Megyénk területén nagy számban vannak olyan dolgozó parasztok, akik máris bejelentették a tsz-be való belépésüket. Vannak

olyan községek a megye területén, mint Gadács, Somogyaszaló, Somogygeszti, Kőkút, ahol a községnek 65-70 %-a tsz-tag, akiknek legnagyobb része most belépett a tsz-be.

Annak ellenére, hogy a megye dolgozó parasztsága legnagyobb része jó véleménnyel van a tsz gazdálkodásról, nagyon sokan a közös gazdálkodás útját választották. Egyes községekben azonban bizonyos fokú idegenkedés tapasztalható a dolgozó parasztok körében a tsz-be való belépést illetően. Ilyen községek Ráksi és Nagyberki községek, ahol nagyon vontatottan megy a tsz szervezése. Som községben Szalai Károly és Szabó Károly egyénileg dolgozó parasztok olyan kijelentést tettek, hogy inkább vigyék el őket, de ők akkor sem fognak a tsz-be belépni.

[...]

A megye területén általánosságban a lakosság hangulata jónak mondható, kivéve egyes helyeket, ahol az oszt[ály]. ellenség propagandája egyes dolgozó parasztokat megtéveszt, a bizonytalanságban tart esetenként. A genfi értekezlet előtt el volt terjedve a megyében, hogy az értekezlet után változás áll be a népi demokráciában. A genfi értekezlet befejezése után az értekezlet eredményeit a dolgozó parasztság nagy örömmel fogadta, s jó hangulatot váltott ki az egész megyében. Megszüntette az ingadozást azoknál a dolgozó parasztoknál, akik megtévedve esetleg kulák befolyás alá kerültek. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

17. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1955. október 3.

[...] Somogymegye [sic!] területén szeptember hónapban az osztályellenség tevékenysége a Központi Vezetőség határozatában megszabott mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos feladatok ellen irányult. Fokozott mértékben tapasztalható a megye területén a kulákság ellenállása a tsz-szervezés vonalán. Elsősorban közép- és kisparasztok befolyásolásával igyekeznek a parasztságot visszatartani a tsz-be való belépéstől. Tapasztalható a megye területén egyes községekben az is, hogy a kulákok igyekeznek középparasztok bizalmába férközni és siránkoznak a jelenlegi „nehéz” helyzetükről, hogy ilyenformán szánalmat keltsenek maguk iránt.

A megye területén egyes községekben a kulákság között az a hír terjedt el, hogy az idősebb asszonyokat nem vonják felelősségre abban az esetben sem, ha szövetkezetteljes izgató kijelentéseket tesznek, vagy kis- és középparasztokat a tsz-be való belépésről igyekeznek lebeszélni. Ilyen hangokat lehetett hallani Iharos községben, ahol [...] 68 éves kulákasszony léggömb útján terjesztett röpcédulákat vitt kis- és középparasztok és tsz-tagok lakására, s azokat felolvasta. [Nevezett személy] egy esetben az iharosi párttitkárt az utcán megtámadta és „piszkos kommunistának” nevezte. ([Nevezett személy] ellen rendőri eljárás folyamatban.)

[...]

A megye területén a kulákság leggyakoribb módszere a tsz-ellenes kijelentések kis- és középparasztok körében. Bebesi József 27 kh-as, Vass János 32 kh-as kulákok, balatonendrédi lakosok Szolnoki Gyula és Szíjártó Pál középparasztok előtt olyan kijelentéseket tettek, hogy a tsz-be sem[m]ilyen körülmények között ne lépjenek be, mert ez úgysem vezet jóra. Vass János Szíjártónak bizalmasan említést tett arról is, hogy ő is igyekezzen dolgozó parasztokat a tsz-be való belépésről lebeszélni. Ennek hatására Szíjártó M?arity József[nek, a] Földszöv[etkezet]. boltvezetőjének kijelentette, hogy ő már volt a tsz-nek tag, de nem véletlen lépett ki 1953-ban, és többet nem is fog belépni.

Kertész Ferenc 37 holdas, Homoki Gergely 23 kh-as kulákok, balatonszabadi lakosok Vincze György, Vincze Imre és Babics Ferenc balatonszabadi lakosoknak arról beszéltek, hogy a tsz-be ne lépjenek be, mert a most megalakult „Szabadság” III. típusú tsz sem lesz életképes, mert annak az élére egy „tökkel-ütött” [sic!] megfizetett kommunista bérencet tettek, akit a dolgozó parasztok a községben nem szeretnek. (Járási osztályt utasítjuk az ügy dokumentálására.)

Mizerák Sándor kulák, kapolyi lakos arról beszélt a dolgozó parasztok előtt a községben, hogy „mi, kulákok, 1945-ben jó emberek voltunk és most ellenségnek tekintenek bennünket, de ti is így fogtok járni – mondja a kis- és középparasztoknak –, mert az elején nektek is kedveztek, de idővel olyan emberek lesztek ti is, mint mi.” Tersztenyák László plébános, meryei lakos a dolgozók körében arról beszél, hogy várjanak még, ne lépjenek be a tsz-be, mert rövidesen meg fogják látni, hogy „változás lesz”. Ezt azzal támassza [sic!] alá, hogy Mindszentyt is szabadon bocsájtották, és ez szerinte a rendszer gyengeségét bizonyítja. [...]

A megye területén több községben a kis- és középparasztok részéről is tapasztalható tsz ellen izgató kijelentés. Ilyen esetek leginkább azoknál a kis- és középparasztoknál tapasztalhatók, akiket osztályidegen személyeknek sikerült befolyásolni, megtéveszteni.

Mester György középparaszt, gyékényesi lakos arról beszélt a községben, hogy mind bolond az, aki belép a tsz-be, mert az egyéni gazdáknak csak marad valami, de a tsz-tagokat mindentől megfosztják, cselédi sorban élnek és amit dolgoznak, azt az „aktatáskások” viszik el. [...]

Komoly mértékben árt a tsz-mozgalom egészséges fejlődésének helyenként egyes hivatalos szervek, illetve vezetők megnyilvánulása. Deák János, a [T[abi [J]járás [M]ezőgazd[asági]. [I]gazgatóságának vezetője Zala községben a tsz-szervezés megkezdésekor olyan kijelentést tett, amennyiben nem lépnek be a tsz-be, úgy egypáran ki lesznek a községből telepítve. Ez eredményezte azt, hogy a megalakult „Petőfi” Tsz kérelemmel fordult a minisztériumhoz, amelyben a feloszlás engedélyezését kérte. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

18. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1955. december 29.

[...] A termelőszövetkezetek fejlesztése terén előrehaladás mutatkozik és elég sokan léptek be a tsz-ekbe. Meg kell említeni, hogy különösen azokon a helyeken [en] számottevő a belépők száma, ahol a meglévő termelőszövetkezet évvégi [sic!] zárszámadása jó. [...]

Annak ellenére, hogy a dolgozó parasztok az elmúlt hét folyamán viszonylag elég sokan választották a közös gazdálkodás útját, tapasztalható ennek ellenkezője is. Pl. a [C]surgói járásban lévő Berzence községben, ahol már hosszabb idő óta folyik a tsz-szervezés komolyabb eredmény nélkül, Gécz Mihály berzencei lakos, egyénileg dolgozó paraszt olyan kijelentést tett, hogy ő csak akkor fog belépni a tsz-be, ha az utolsó nadrágszíját is eladja. Hiába is erőltetik, hogy lépjen be a csoportba, ő nem fog belépni, mert nem ijedős ember. Ugyancsak Berzence községben Jankovics János berzencei lakos, egyénileg dolgozó paraszt arról beszélt, hogy ő inkább átszökik a határon Jugoszláviába, semhogy belépjen a tsz-be, mert ez a legutolsó szakma, „ott csak koldus módra lehet megélni”.

[...]

Az elmúlt hét folyamán az osztályidegen személyek tevékenysége leginkább abban merült ki, hogy rémhíreket terjesztettek, tsz ellen agitáltak, sőt egyes helyeken nyíltan fenyegették a termelőszövetkezetek tagságát. Pl. Visz községben a tsz-tagság között zúgolódás támadt azért, mivel Kovács György, aki jelenleg 18 holdas középparaszt, azonban kulák családból származik, megfenyegette a tsz tagságát azért, mert a tagosítás során földjének egy része a tsz földjéhez lett betagosítva. Nevezett a betagosított földjéről a kukoricaszárát nem takarította le, s mivel a tsz igyekezett az őszi munkákat elvégezni, hogy a traktor szánthasson a földön, a tagság elment, hogy levágja a kukoricaszárát. Ekkor Kovács György a kukoricaszárt [sic!] levágó Lakos György tsz-tagot elmondta mindenféle piszkos kommunistának. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

19. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. január 21.

[...] Az elmúlt hét folyamán a megyében a tsz-szervezés terén némi előrehaladás mutatkozik, a [C]surgói járásban lévő Inke községben 1956. január 14-én egy új tsz alakult „Új Élet” néven. A tsz-nek ezideig [sic!] 36 tagja van. Hasonlóan meg kell említeni Sávoly községet, mely a [M]arcali járásban van, ahol az elmúlt év folyamán kb. másfél hónapon keresztül folyt a tsz-szervezés, azonban ekkor komolyabb eredményeket nem tudtak elérni. A dolgozó parasztság azonban figyelemmel kísérte a községben működő tsz jó munkáját és eredményeit, és ennek következtében főleg a kisebb parasztok az utóbbi időben kezdenek a tsz felé orientálódni. [...]

A fenti eredmények ellenére tapasztalható egyes helyeken az, hogy a még ezideig [sic!] kívülálló egyénileg dolgozó parasztok ellenszenvet tanúsítanak a tsz iránt és sok esetben ellenséges kijelentéseket is tesznek ezzel kapcsolatban. Pld. Péterhida községben, ahol a tsz a zárszámadás során elég gyenge osztalékot adott a tagságnak, úgy a tsz-tagok, mint az egyénileg dolgozók között a hangulat eléggé rossz. A fentiekkel kapcsolatban Gerdelics Vince egyénileg dolgozó paraszt olyan kijelentést tett, hogy az „Alkotmány” [T]sz. a jó példa, mert a tagok nem tudták megkeresni benne a megélhetésükhöz szükséges anyagokat. Azok a tsz-tagok, akik valaha dicsőítették a tsz-t, csak érdekből beszéltek.

Szita István 6 holdas egyénileg dolgozó paraszt, [c]sákányi lakos az alábbiakat mondotta: Nem tudom, hogy miért kell olyan erőszakosan szervezni a tsz-t, mint ahogy azt Szabó Lajos vb. elnök több esetben csinálta. Többre mennének azzal, ha hagynák, hogy a parasztság győződjön meg a közös gazdálkodás előnyeiről.

[...]

A [T]abi járásban lévő Torvaj községben a községi tanácselnök, Fülöp László mindenben igyekszik akadályozni a tsz-mozgalom fejlődését. A tsz-tagokat lenézi, ezzel szemben a községben élő kulák és egyéb osztályidegen személyekkel tart fent [sic!] szoros kapcsolatot.

Egyes helyeken tapasztalható olyan jelenség, hogy maguk a tsz-tagok is a tsz ellen beszélnek, továbbá tapasztalható az is, hogy jószágállományukat nem viszik be a közösbe és a munkában nemigen vesznek részt.

Takács János egyénileg dolgozó paraszt, Inke, Rákóczi úti lakos arról beszél, hogy bár ne ál[!]na be senki ezután a tsz-be, akkor nem tudnának mit kezdeni a tagsággal, mert olyan kevesen vannak jelenleg. Én is csak azért ál[!]ok be, mivel az állami erdészettől fát loptam és a bíróság elé akarnak állítani. Mint egyénileg dolgozót, a bíróság elé

állítanak, azonban mint tsz-tagot, nem állítanak a bíróság elé, ezért én belépek, és így megúszom a dolgot. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

20. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. január 28.

[...] A tsz-fejlesztés során az elmúlt hét folyamán a megye területén némi előrehaladás mutatkozott. Pl. Csokonyavisonta községben a dolgozó parasztek egy új tsz-t akartak alakítani, azonban, mivel nem volt meg a szükséges földmennyiség, így nem tudták azt létrehozni. Azonban ezek közül a személyek közül négy család belépett a már meglévő csoportba. Annak ellenére, hogy egyes helyeken belépés tapasztalható, megmutatkozik ennek ellenkezője is. Különösen tapasztalni lehet azt, hogy azok a személyek, akik az elmúlt időben voltak már tsz-tagok és 1953-ban kiléptek a tsz-ből, arról beszélnek, hogy semmilyen körülmények között nem fognak belépni a tsz-be. Pl. Nagyszakácsi községben [...] azt a kijelentést tette, hogy „bolond lessz [sic!], aki belép a tsz-be, mert hisz a szenyéri tsz-tagoktól is mindent elraboltak és ilyenbe nem fogunk belépni, akármilyen lesz, persze csak ki kell tartani. A szenyériknek már nincs kenyérük sem és ezeknek fel sem lehet hozni a tsz-t. Nekem ne beszéljenek róla, mert inkább a halált választom, sem hogy belépjek.”

[...]

Takács Pál kapolyi lakos, egyénileg dolgozó parasztek az alábbi kijelentést tette: „Nincs értelme annak, hogy állandóan zaklatnak bennünket a népnevelők, mert ha be akarunk lépni, nincs szükség a népnevelő munkára, úgyis belépünk, ha meg nem akarunk belépni, akkor felesleges a népnevelő munka.”

Szakály István bedegkéri lakos, pártonkívüli, egyénileg dolgozó parasztek a következőket mondotta: „Ő magától úgysem fog belépni a tsz-be, ha csak nem kényszerítik valamivel. Ugyanis ő már volt a tsz-nek tagja és nagy adóssággal lépett ki onnan. Többet nem akar adósságot fizetni.”

Cser Sándor 25 holdas kulák, teleki lakos arról beszél, hogy nem érti azt, hogy a kulákok miért nem állhatnak be a csoportba. Mert ha lehetne, ő is belépne. Azonban úgyis tudja azt, hogy a kulákokat nem veszik be, de ha mégis beveszik, akkor az összes ingó[ságát] és ingatlanát a közösbe tartják és a kulákokat kizárják a tsz-ből. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

21. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. február 20.

[...] A megye területén az elmúlt hét folyamán a tsz fejlesztése terén előrehaladás mutatkozik. Inke községben „Kossuth” néven egy I. típusú tsz alakult 27 családdal, 200 kh. földdel. A tsz tagságának elhatározása az, hogy 1956. év őszéig mint I. típusú tsz fog működni, majd 1956 őszén III. típusúvá alakul át.

Ugyancsak Inke községben egy tsz-előkészítő bizottság alakult meg, 12 család írta alá eddig a belépési nyilatkozatot. Kilátás van arra, hogy még több család szándékozik belépni az alakulóban lévő tsz-be.

[...]

Az eredmények mellett azonban tapasztalhatók hiányosságok is a tsz-szervezés terén. Tapasztalható egyes helyeken, hogy maguk a tanács- és pártfunkcionáriusok nem követnek el mindent, hogy a tsz fejlődését elősegítsék. Továbbá ők maguk sem járnak elől jó példával. Példa erre Pogányszentpéter község, ahol Novák Sándor a községi tanács vb. elnöke arról beszél Koleda József pogányszentpéteri lakos volt nyilasnak, hogy ő inkább eladja a jószágát, minthogy bevinné a tsz-be és különben sem fog a községben megalakulni a tsz, mert ő maga sem egyezne bele abba. Nem azért építettett házat magának és nem azért vett motort, hogy a belépése után ne tudjon sehova fejlődni, mert mint tsz-tagnak erre úgysem lenne módja. Ugyancsak a fenti községben helytelenül viselkedik Kovács József MDP titkár, aki minden esetben, amikor tudomására jut, hogy a járástól népnevelők mennek ki tsz-szervezés céljából, elmegy hazulról a szőlőbe, s ott tölti el az időt, hogy ne találják otthon.

A dolgozó parasztság körében tapasztalható egyes helyeken, hogy egész ellenségesen beszélnek a tsz-ekről. Pl. a [N]agyatádi járásban lévő Lábod községben Kulcsár József, Benke Jenő és Töreki Lajos középparasztok, lábodi lakosok arról beszélnek, hogy soha, sem[m]ilyen körülmények között nem lépnek be a tsz-be.

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

22. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. március 3.

[...] Az elmúlt hét folyamán a megye területén a termelőszövetkezetekbe szép számmal léptek be új tagok. Így pl. Bolhó községben a „Ságvári” [T]sz-be 20 család lépett be. Rinyaújlak községben 5 család választotta a közös gazdálkodás útját. Ugyancsak a [C]surgói járásba[n] lévő Inke községben egy újabb tsz megalakítása várható. A [F]onyódi járásban lévő Öreglak községben az elmúlt hét folyamán 30 család lépett be a községbe[n] működő III. típusú tsz-be. A 30 új belépő közül több mintagazda. A Marcali járásban lévő Mesztegnyő községben az elmúlt hét folyamán egy III. típusú tsz alakult 48 család[dal], 56 taggal és 180 kh. földdel. Mernye községben az elmúlt hét folyamán 4 család lépett be a tsz-be.

Az eredmények mellett azonban tapasztalhatók hiányosságok is. Példa erre a Kastélyosdombó-i [sic!] „Felszabadulás” [T]sz., ahol az elmúlt hét folyamán 5 család kérte kilépésének engedélyezését. Ennek oka az, hogy Ruzsa Imre tsz-elnök, aki a [N]éphadseregnél mint politikai tiszt teljesített szolgálatot, és leszerelése után került a tsz-hez, egy személyt, aki kérelemmel fordult hozzá, megvert. A kilépő dolgozók kilépésüket azzal indokolták, hogy ilyen elnökkel nem hajlandók együtt dolgozni.

Egyes helyeken, ahol a tsz-szervezés folyik, a népnevelő munkában is elég komoly hiányosságok tapasztalhatók. [...] Hasonló jelenség tapasztalható a már fentebb említett Mesztegnyő községben, ahol az elmúlt hét folyamán alakult egy tsz. A tsz tagjai nagyobb részben kisiparosokból, illetve kisparasztokból és olyan személyekből állnak, akik nem rendelkeznek földterülettel. A fenti hiányosság abból adódott, hogy a községi népnevelők a községben élő jobb módú kis- és középparasztok körében nem fejtenek ki kellő agitációs munkát. [...]

Egyes helyeken a középparasztok körében tapasztalható az, hogy ellenségesen beszélnek a tsz-tagokról, valamint a tsz-szervezésről. Pl. Pintér József inkei lakos, középparaszt arról beszélt baráti körében, hogy a községben folyó tsz-szervezéssel csak elüldözik a fiatalokat a községből. Minden olyan fiatal, akinek van esze, elmegy a vasúthoz vagy az

erdőgazdasághoz dolgozni, s így hiába alakítják meg a tsz-t a községben, nem lesz [sic!], aki megművelje a földet. [...]

Nagy Lajos nagybajomi lakos, középparaszt elmondotta, hogy őket is behívták a tsz-be való belépés miatt és olyan keresztkérdéseket adtak fel, hogy azt sem tudtam, mit feleljek rá. Majd a továbbiakban megjegyezte, hogy ezek mindent elkövetnek, hogy tsz-t alakítsanak, s a végén úgysem fog tudni senki ez alól kibújni. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

23. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. március 12.

[...] A termelőszövetkezetek fejlesztése terén egyes helyeken a parasztság körében belépés iránt való érdeklődést lehet tapasztalni. Pl. Kaposfüred községben Vörös János pártonkívüli, középparaszt, kaposfüredi lakos az elmúlt hét folyamán megtartott tanácsülésen javaslatot tett, hogy egyénileg dolgozó parasztok közösen látogassák meg a [B]arcsi „Vörös Csillag” [T]sz-t és utána alakítsanak ők a községben egy termelőszövetkezetet. Vörös János felszólalását az ott lévő dolgozó parasztok nagyobb része helyeselte és másnap 17 dolgozó paraszt jelentkezett tsz-látogatásra.

[...]

A [B]arcsi járás területén a tsz-szervezés terén némi aktivizálódás észlelhető, de egyes személyek igyekeznek ezt ellenagitációval csökkenteni. Ilyen jelenség volt észlelhető Péterhida községben, ahol Bondor Géza, a helyi tsz könyvelője felelősségre vonta a tsz-szervezőket, hogy ki adott nekik engedélyt arra, hogy házról-házra járjanak és agitálják a kívülálló személyeket a belépésre. Nevezett megjegyezte, hogy mi nem agitálunk, hanem mindenki saját meggyőződéséből ál[í]jon be a tsz-be. [...]

A kulákok részéről tapasztalható olyan jelenség, hogy igyekeznek a termelőszövetkezetekbe beférkőzni és ott a vezetőség, valamint a tagság bizalmát megnyerni. Példa erre a [M]agyaregresi „Petőfi” [T]sz., ahol két kulák mint tsz-tag szerepel, név szerint Juttai Vilmos 26 holdas és Kozári József 32 holdas kulák. Kuttainál tapasztalható, hogy állandóan arra törekszik, hogy a tsz vezetőségét, valamint az alapszervezeti párt[t]itkárt befolyásolja. Ezen célját részben el is érte, ami megállapítható abból, hogy Fircsa József MDP titkár rendszeresen eljár [nevezett személy] pincéjébe és ott több esetben leittasodik. Ilyen körülmények között természetesen megvan [nevezett személynek] az alapja ahhoz, hogy olyan kijelentést tegyen, „hogy nincs olyan hatalom, amely a tsz-tagságon kívül engem a tsz-ből ki tudna zárni.” A fenti két kulák részéről tapasztalható egy olyan irányzat is, hogy a tsz-ben lévő kisparasztokat tegyék ki a csoportból és helyettük a nagygazdákat vegyék be. Ezen esetek természetesen rossz hatással vannak az egyénileg dolgozó parasztságra és nem egy esetben hangzott el már olyan megnyilvánulás, hogy inkább alakítanak egy másik termelőcsoportot, de a meglévőbe nem fognak belépni. A tsz-ben jelenleg is van olyan irányzat, hogy a községben élő 4 kulákot is felveszik a tsz-be. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

24. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. március 16.

[...] A tsz-ek fejlesztése terén komoly előrehaladás mutatkozik. Több községben termelőszövetkezet, illetve tsz-előkészítő bizottság alakult. Továbbá a már meglévő tsz-

ekbe is jelentős számmal léptek be. Példa erre a [B]arcsi járásban lévő Rinyaújlak község, melyben a belépők száma, illetve a tsz-tagok száma elérte azt, hogy a község tsz-község lett. [...]

Jellemző példa a [C]surgói járásban lévő Csurgónagymarton község, ahol ezideig [sic!] tsz-szervezés nem folyt. Folyó hó 9-én a járási tanács és a járási pártbizottság részéről 10 tagú tsz-szervező brigád szállt ki a községbe és a helyi pártszervezettel karöltve elkezdtek a tsz-szervezési munkákat. Ennek eredménye meg is mutatkozott, mert a községben 2 nap alatt 42 család írta alá a belépési nyilatkozatot, amely [szám] a mai napig 53 családra emelkedett. A hét folyamán megtartják az alakuló gyűlést.

[...]

A nagyszámú belépők mellett azonban tapasztalható az is, hogy egyes termelészövetkezeti csoportokból ki akarnak lépni a tagok. Kilépésüket azzal indokolják, hogy nem találják meg a számításukat. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

25. Részlet az ÁVH Somogy megye mezőgazdaságának helyzetéről szóló jelentéséből, 1956. március 30.

[...] A tsz-szervezés terén megyszerte komolyabb számú belépések tapasztalhatók. Pl. [B]arcsi járásban lévő Vízvár községben 3 család lépett be, Bolhó községben 5 család, Csokonyavisontán pedig 2 család lépett be a tsz-be. Továbbá Somogyaracs községben 23 család 179 kh. földdel, Lad községben 70 tag lépett be 180 kh. földdel. A [M]arcali járásban lévő Pusztakovácsi községben ugyancsak jelentős eredményeket értek el a tsz-szervezés terén, mivel az elmúlt hét folyamán 30 család lépett a közös gazdálkodás útjára. A [T]abi járásban lévő Somogyacsa községben pedig 5 család lépett be a tsz-be. [...]

[Géppel írott tisztázat, hitelesítő bélyegző lenyomata és aláírás nélkül.]

¹ Lásd: Benke, 1974; Király, 2006; Géger, 1989; 1990.

² Lásd: Gyarmati 2011: 183–197.

³ Lásd: Ö. Kovács, 2012.

⁴ Géger, 1989: 364.

⁵ Uo.

⁶ Idézi: Benke, 1974: 150.

⁷ Géger, 1989: 365.

⁸ Benke, 1974: 155.

⁹ Király, 2006: 23.

¹⁰ Gyarmati, 2011: 193.

¹¹ Uo.

¹² Géger, 1990: 242.

¹³ Lásd: uo. 242–246.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML)

XXXV. 33.

MDP Somogy Megyei Bizottságának iratai

Hivatkozott irodalom

Benke 1974

Benke József: *Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1970, különös tekintettel Somogyra.* [Pécs,] Pécsi Akadémiai Bizottság.

Géger, 1989

Géger László: A tanácsok és a termelőszövetkezetek Somogyban, 1950. június – 1953. június. In *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 20. kötet.* Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 363–391.

Géger, 1990

Géger László: Kísérletek a szövetkezetek megmentésére Somogyban 1953 második felében, 1953. június 28. – 1953. december 31. In *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 21. kötet.* Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 241–263.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Király, 2006

Király István Szabolcs: *Mezőgazdasági termelőszövetkezetek Somogyban (1948–1989).* Kaposvár. Magánkiadás.

Ö. Kovács, 2012

Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, Korall.

„...megirom mihő tarcsd magad ha jösz programolni...” Névtelen levelek a rákóczi falvi téesszervezőknek

A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása ellen tiltakozó paraszti népesség számára a hosszú ötvenes évek diktatórikus rendszerében nem álltak rendelkezésre az érdekérvényesítés legális eszközei. A földjükhöz ragaszkodó gazdák általában a rejtett ellenállás sokszor illegális technikáival próbálták megőrizni önállóságukat. Ezek egyike volt a kollektivizálási kampányok idején a téesszervezés irányítóinak küldött bíráló, fenyegető névtelen levelek írása.

A névtelen leveleket a téesszellenes röpcéduláktól és firkálásoktól – az „*ellenséges írásos anyagok*”¹ többi formájától – elsősorban az különböztette meg, hogy nem a nyilvánossághoz, hanem konkrét személyekhez szóltak. Anonim készítőik feltehetően azért választották a megszólalásnak ezt a módját, mivel úgy gondolták, hogy hatásosabb, ha egyenesen azokhoz intézik üzenetüket, akik számukra a kollektivizáló hatalmat megtestesítik. A levélforma azt is garantálta, hogy az üzenet biztos eljut a címzettekhez. Nagyobb lehetőséget nyújtott továbbá a téesszervezés elleni érveik előadására vagy a téesszervezők felé irányuló indulataik kifejezésére is, mint a csupán néhány szóból vagy egy-két mondatból álló röplap vagy falfirka. Az sem lehetett elhanyagolható szempont, hogy jóval biztonságosabbnak tűnt egy név nélkül megírt levelet postára adni, mint izgató tartalmú szövegeket helyezni el a település nyilvános terein. Nem meglepő tehát, hogy a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának Mezőgazdasági Osztálya² az 1960/61 telén zajló kampány idején 31 röpcédula-terjesztésről, 28 falfirkálásról és 74 névtelen levélről szerzett tudomást.³ A továbbiakban a Szolnok megyei Rákóczi falva községben 1959 tavaszán és nyarán írt néhány levél példáján mutatom be a kollektivizálással kapcsolatos névtelen levelek készítőinek feltételezett motivációit.

1959 októberében a Szolnok megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya rendkívüli események dossziét nyitott a Rákóczi falván feladott névtelen levelek kivizsgálása céljából.⁴ Az indoklás szerint erre azért volt szükség, mivel a Szolnokkal határos Tisza parti községből az 1958/59-es téli szervezés óta több névtelen, ellenséges szándékú levél érkezett a kollektivizálás helyi és regionális irányítóhoz. A jelentés szerint ebben az időszakban nemcsak Rákóczi falván, hanem a szolnoki járás más községeiben is „igen elterjedté vált a községi párt és tanácsvezetőkhez intézett rágalmozó és fenyegető névtelen levelek írása, amelyek a téesszel kapcsolatos intézkedések tevőinek megfélemlítésére irányulnak”.⁵

A „Rákóczi falvi névtelen levelek” dossziében öt olyan levél eredeti példánya található, amely a községben zajló kollektivizálással foglalkozott. Közülük három a téesszervezést irányító vezetőket kritizáló, fenyegető tartalmú szöveg, míg kettő, éppen ellenkezőleg, az ellenálló, „lázító” gazdákat árulta be a tanácselnöknek.⁶ A kollektivizálást bíráló három levél három funkcionáriusnak szólt: Fábrián Istvánnak, Rákóczi falva akkori tanácselnökének, Barna Mihálynak, a község egyik korábbi vezetőjének (pozíciója nem derült ki a levélből), aki 1959-ben mint téesszervező, majd „téess-megszilárdító” agitátor tért vissza a településre, valamint a Szolnok Megyei Tanács VB elnökének, a rákóczi falvi születésű országgyűlési képviselőnek, Oláh Györgynek. A levelek feladóit a nyomozók nem tudták azonosítani. Az íráskép, valamint a szövegek tartalmi és formai

jellegzetességei azonban arra utalnak, hogy mindegyiket más-más személy írta. E három levél elemzésével arra keresem a választ, hogy vajon kik lehettek a levélírók, mi motiválta őket a levélírásban, és hogyan látták, hogyan értelmezték a körülöttük zajló eseményeket. A leveleket betűhív átiratban közlöm.

Az Oláh Györgynek címzett levelet 1959. május 28-án adták fel Rákóczi falván. A borítékon ez áll: „Kelt Ujfalu⁷, Oláh György⁸ képviselő úrnak, Rákóczi falva, tanácsház”.

„Kedves komám Gyuri

neharagogy hogy soraimal zavarlak de megirom mihő tarcsd magad ha jösz programolni mert tudod hogy mi voltál te is és most mivagy a mi zsirunkon letél képviselő a sok penzt is felszedted és mindenkit a csoportba zavartá és azt pofáztad hogy megértete a nép az időök szavát és önkét bele ment a csoportba bele ment mert üték verték a népet meg becsukták te is jó tudod a hajcsárok is száz forintot kaptak egy tagért szemtelen pizsokságot vitetek végre mérenem mégy bele te is mé a szép gépkocsin szaladgálsz de lakolsz érte tud meg egy golyó a tied a másik az enyém megdöglünk de a csoportba nemmegyünk teljesen tönkre teszitek az országot a népel együtt az igen sok pizsok megvan fizetve és atöbit kínoza jó lene mán egy atom legaláb elsöpörné a népet nekínoznák azt kiabálad hogy nem terem anyi búza iten hogy egy évi kitartás legyen nem is tudna itt anyi búza teremni hogy elne tudnák küdőzni az egész világnak meg el tapsolni mindig a vendégség eza küldötség érkezik itt vannak hetekig mibe van az országnak Korea is köszöni a sok segéj nyujtást menyi minden ment oda is meg a töbinek is tudjuk nagyon jó az a sok színész kurvák is repülő viziki utánuk az ajándékot nézd az újfalusi gyerekeket rongyos gyerek és ember van ott de az nem baj csak a kínaiaknak meg a fene tudná elsorolni kiknek legyen most mind olyan jó testvér méd adtak neki ha bajban magyar ország akkor meg mind ellenség azis volt mindig”⁹

A Fábíán Istvánnak címzett levél 1959. augusztus 16-án került postára. A borítékon a címzés a következő volt: „Fábíán István tanácselnöknek, Rákóczi falva.”

„Te fertelmes Fábíán mitakarsz aval a nagy hatalmaddal. Hogy csak úgy lehet csépelni hogy írjunk alá a téesznek. Hát tudd meg hogy nem írunk alá. Eregy bele té a köjkeiddel ne erőszakolj te senkit te veted fel a 30 ezer forintot. Az anyád szentségit te pizsok tud meg hogy ugyis megfoglak de mind a két szemed ki feszítem bicskával erre ellehetel készülve mert ez a te rendeleted hát vigyázz Nem tudod mi voltál A fene a szemed egye ki csavargónak kínozzátok a népet mert te meg vagy fizetve a többivel egyöt Nagyon vigyázz a mit ígérek végre is hajtom pedig nem ad senki 30 ezer forintot Majd meg gyűjtjuk a búzáat. A lógerba is meg a tallon¹⁰ is tud meg Mer tik vagytok a pizsokok itt egy páran de még anak a pizsok Dezsőnek is a hasán csapot ütök és anak a hatökör Szabonak is adok.”¹¹

A Barna Mihály részére küldött levél postai bélyegzőjén szintén az 1959. augusztus 16-i időpont áll. A címzés a borítékon: „Barna Mihály részére, Rákóczi falva”.

„Tisztelettel értesítelek Mihály tudomásunkra jutott hogy a termelőszövetkezet megalakítását a te megbízásodra bízták és te aszt hangoztatod hogy majd te tudod mit kel csinálni a népel ha a munkát nem akarják föl veni meg kel verni vagy el kel vitetni majd a töbi belemegy. Sajnos hogy így beszél egy olyan ember aki már it is volt vezető inét elkergették más községbe ot se volt jó most meg it akarsz megint dologkerülő lenni mert it a nép dolgozik lenne is kedve de nem ilyen alapon ennek az álam csak kárát valja mert elveszi a termelői kedvét a népel tehát kérnek téged sok sok családos apák anyák egy kicsit nézél körül és úgy beszélj

tisztelettel

*Rákóczifalva*¹²

Az első két levél szerzői azok közül a gazdák közül kerülhettek ki, akiket az 1958/1959 telén zajló kampány során *nem* sikerült az agitátoroknak a téészbe erőltetniük, azonban a hatalom nem mondott le „meggyőzésükről”. A levél megírására egy-egy ilyen „meggyőzési kísérlet” friss élménye, pontosabban az ellene való tiltakozás készíthette őket. A tanácselnökhöz címzett levél írója azt nehezményezte, hogy Fábián zsarolással próbálta „rábeszélni” az önállóságukat megőrzött egyéni gazdákat – köztük őt is –, hogy lépjenek be a téészbe: addig nem engedi elcsépelteni gabonájukat, ameddig alá nem írják a belépési nyilatkozatot.¹³ „...csak úgy lehet csépelni hogy írjunk alá a téésznek. Hát tudd meg hogy nem írunk alá.” Az Oláh Györgynek szóló levél szerzője szintén „kívülállóként” mutatta be magát, amikor kijelentette: „*megdőglünk de a csoportba nemmegyünk*”. A levél aktualitását a megyei tanács elnökének agitációs szereplése adhatta. A szövegben szó van egy korábbi – vélhetően az agitációs kampány alatti vagy az azt lezáró – és egy közeljövőben várható „programolásról” is: „*azt pofáztad hogy megértete a nép az idők szavát*”, „*megirom mihő tarcsd magad ha jössz programolni*”. A Barna Mihályhoz intézett levél írója pedig olyan rákóczifalvi lakos lehetett, aki bár a kényszer hatására belépett a téészbe, de többekhez hasonlóan nem tekintette magát téésztagnak, és nem volt hajlandó a „közösben” elkezdni a munkát. Levelében arról panaszkodott, hogy Barna Mihály erőszakkal akarja az embereket munkára kényszeríteni. „...*aszt hangoztatod hogy majd te tudod mit kel csinálni a népel ha a munkát nem akarják föl veni meg kel verni vagy el kel vitetni majd a töbi belemegy*”.

A levélírók a hozzájuk hasonló helyzetben lévő gazdák nevében szólaltak meg. A beszédhelyzetnek ezt a sajátosságát a Barna Mihályhoz intézett üzenet szerzője azzal is nyomatékosította, hogy „Rákóczifalva” aláírással zárta le levelét. Mindhárom szöveg a „mi” és a „ti”, a szorongatott „nép” és a szorongató hatalom oppozíciójára épült. Ez a szembenállás különösen élesen jelent meg az Oláh Györgynek szóló levélben. A rákóczifalvi mezőgazdasági munkásból lett vezető megyei politikus személye a levélíró számára nem a „néphatalom” képviselője volt (ahogy a korabeli propaganda előszeretettel hangoztatta), hanem a „néptől” elszakadó, a parasztsággal szembe forduló, a faluját eláruló káder jelképe. Már a levél első sorából kiderül, hogy a levélíró és a címzett közeli baráti viszonyára utaló megszólítás és nyitóformula (tegezés, a keresztnév és a „komám” szó használata) csupán az irónia része, és az üzenet nem a barátához, hanem a (talán a régi barátból lett) ellenséghez szól. A levél hangvétele a továbbiakban elutasító, számon kérő, fenyegető. A levélíró ítélkezik: felsorolja a férfi bűneit, és kiszabja a büntetést.

Az elsőként említett bűn maga a politikai karrier, a káderré válás ténye, amit a levélíró a parazita-léttel azonosított: „*tudod hogy mi voltál te is és most mivagy a mi zsirunkon letél képviselő a sok penzt is felszedted*”. Barna Mihályt, Rákóczifalva „elkergetett” vezetőjét szintén „dologkerülőnek” nevezte a hozzá intézett levél írója: „*most meg it akarsz megint dologkerülő lenni*”. A parazita-lét egyik különösen szembetűnő jele volt az itt is megemlített autó („*a szép gépkocsin szaladgálsz*”), ami az ötvenes évek végén a falvakban szinte kétséget kizáróan azonosította használóját. Oláh politikai karrierje különösen azért zavarhatta a rákóczifalviakat, mivel felemelkedése a hatalmi ranglétrán az erőszakos téészszervezéssel párhuzamosan zajlott (1957 augusztusában lett a Szolnok Megyei Tanács VB elnöke, 1958 novemberétől pedig országgyűlési képviselő), neve szorosan összekapcsolódott a megyében zajló kollektivizálással. Egyéb körülmények között a rákóczifalviak talán büszkén tekintettek volna a falujukból elszármazott, befolyásos „nagy emberre”. A megyei tanács elnöke ekkor azonban egyet jelentett a kollektivizáló hatalommal, nyilvános szereplései a téészszervezési propaganda fontos eseményei voltak. Nem véletlen tehát, hogy a levélíró kétszer is Oláh propagandaszólásokat hangoztató kijelentéseire utalt: „*azt kiabálsz hogy nem terem*”

anyi búza iten hogy egy évi kitartás legyen”, valamint „azt pofáztad hogy megértete a nép az idők szavát és önkét bele ment a csoportba bele ment mert üték verték a népet meg becsukták te is jó tudod”. Az utóbbi idézet szerint a férfit nemcsak azért ítélte el a levél írója, mivel az erőszakos kollektivizálás egyik megyei irányítója volt, hanem azért is, mert a történeteket minden erkölcsi gátlás nélkül, a valóságtól teljesen eltérően állította be: vagyis hazudott. Erre a hazug kommunikációra utalhatott a kollektivizálás és az arról való hivatalos beszéd „szemtelen pizsokságnak” nevezése is.

A kollektivizálás körül kialakított hazug színjáték leleplezése volt a célja a levélírónak azzal az állítással is, hogy a téeszervezők pénzért agitálnak, minden új belépőért száz forintot kapnak: *„a hajcsárok is száz forintot kaptak egy tagért”. Nem „népnevelésről”, „felvilágosításról”, „meggyőzésről” van tehát szó – állította –, amit a propaganda beállítása szerint lelkes aktivisták társadalmi munkában, önzetlenül végeznek,¹⁴ hanem minden magasztos célt, eszmei meggyőződést nélkülöző, egyszerű „fejvadászatról”. Nem meglepő ezek után, hogy az anyagiakkal ösztönzött szervezők hajcsárként terelik be a népet a téeszbe, akár az állatokat a karámba. Az a vélekedés, hogy az agitáló népnevelők a beszervezett téesztagokért pénzt kapnak, nemcsak Szolnok környékén terjedt el (Fábián Györgynek, a községi párttitkárnak szóló levél is hivatkozott rá: *„kinozzátok a népet mert te meg vagy fizetve a többivel egyöt”*). Egy 1959 végén készült, a mezőgazdaság kollektivizálásának országos tapasztalatait összegző jelentés¹⁵ az „ellenség” által terjesztett rémhírek egyikeként említette, és erre utalt egy szatmári gazda is 1961-ben, amikor gúnyosan megjegyezte, hogy *„az agitáció jó kereseti lehetőség”*.¹⁶ Eddigi kutatásaim során nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy a szervezés sikeréért felelőssé tett vezetők így próbálták motiválni az érdektelennek mutakozó népnevelőket. Elképzelhetőnek tartom azonban, hogy bizonyos helyzetekben – például amikor már csak néhány gazda beszerzése hiányzott ahhoz, hogy a település szövetkezeti község legyen – ezt az eszközt is bevetették. A „célprémiumról” szóló híresztelés széles körű elterjedése ugyanakkor inkább annak a jele lehetett, hogy a falvak lakói ésszerű magyarázatot kerestek a téeszszervezési kampány során tapasztalt erőszakra, és egyetlen racionális indoknak a szervezők anyagi érdekelttségét tartották. Ez a feltételezés az agitátorokról alkotott kedvezőtlen képbe is jól beleillett, igazolta és megerősítette a szervezők felé irányuló indulatokat.*

A megyei tanács elnökét mint a hatalmi gépezetben fontos szerepet betöltő politikust nemcsak a megye kollektivizálásáért, a parasztság tönkretételéért tette felelőssé a levélíró, hanem az ország javainak eltékozlásáért is. Pazarlásnak tartott számos olyan állami kiadást, mint amilyen például a Kínának és Koreának nyújtott *„testvéri szocialista segítségnyújtás”* vagy a külföldi küldöttségek vendégül látása volt. A parasztság által megtermelt magyar búza idegeneknek történő elherdálása különösen annak fényében volt elfogadhatatlan a levélíró számára, hogy mindez az itthoniak kárára történt: *„nézd az újfalusi gyerekeket rongyos gyerek és ember van ott de az nem baj csak a kínaiaknak meg a fene tudná elsorolni kiknek legyen”. A takarékossgot alapértéknek tekintő paraszti szemlélet mellett az idegen érdekeket kiszolgáló, nemzetietlen hatalom képzete jelent meg itt, ami gyakran hangoztatott érv volt a kollektivizálással szemben. (A fényűző módon megajándékozott „sok színész kurvák” emlegetésével pedig talán a pártvezetők vélt vagy valós kicsapongásaira utalhatott a levélíró, de gondolhatott a „kulturális diplomácia” pazarló kiadásaira is.¹⁷)*

Vajon mi készítette levélírára az Oláh Györgynek küldött üzenet szerzőjét? Ha a megyei kollektivizálási kampányt vezénylő funkcionárius befolyásolása lett volna a célja, akkor talán érvekkel igyekszik meggyőzni őt a kollektivizálás ésszerűtlenségéről, vagy fenyegetésekkel próbálja visszariasztani a kampány folytatásától. Ezek helyett azonban szinte kizárólag a férfi jelleméről és politikai szerepléséről mondott lesújtó véleményt: karrierista, haszonleső, a falu árulója, a parasztság tönkretévője, agresszív, hazug, képmutató. Logikus érveket nem találunk a levélben, és a megyei tanácselnöknek szánt gyilkos „golyó” is inkább a levélíró nagyfokú elkeseredettségére, mintsem támadási

kedvére utal (egy másik golyót ugyanis magának tartogatott a levélíró: *„lakolsz érte tud meg egy golyó a tied a másik az enyém megdőlünk de a csoportba nemmegyünk“*). A levél alaphangját tehát a szembesítés és a leszámolás, nem pedig a meggyőzés vagy a megfélemlítés határozza meg. A *„becsületes szegényemberből“* lett képmutató káder elítélése és a diktatórikus hatalom hazug kommunikációjának leleplezése volt az üzenet létrehozó két lényeges törekvés. Az *„igazság“* kimondása pedig önmagáért, nem pedig az általa elérhető haszon miatt volt fontos: olyan belső szükséglet volt, amely a levélíró – a kollektivizálási kampánnyal megalázott gazda – önbecsülésének megőrzését szolgálta.

A Fábán Györgyhöz szóló levél esetében is fontos motiváló tényező lehetett ez a törekvés, ugyanakkor e levél írójának más céljai is voltak: Rákóczipalva tanácselnökét akarta elrettenteni attól, hogy az egyéni gazdákat zsarolással (a cséplés megtiltásával) vegye rá a belépési nyilatkozat aláírására. Szándékát a férfi felé irányuló ellenséges indulatok (harag, megvetés, bosszúvágy) nagyságának érzékeltetésével próbálta elérni. Az üzenet eljuttatásában a levél fenyegető tartalma (Bűnhódni fogsz!) mellett jelentős szerepe volt a szöveg sajátos nyelvezetének, durva, bántó stílushatású szavak (*„fertelmes, piszok, csavargó, hatökör“*), káromkodás (*„Az anyád szentségit“*), átok (*„A fene a szemed egye ki“*) sűrű használatának. A tanácselnök és társai megleckéztetését szolgáló fizikai bántalmazás szándékosan kegyetlen módja a levélíró eltökéltségét, a fenyegetés komolyságát volt hivatva kifejezni *„mind a két szemed ki feszítem bicskával“*, *„a piszok Dezsőnek is a hasán csapot ütök“*. A megvakítással mint a kollektivizálás résztvevőjének szánt büntetéssel való fenyegetéssel egy másik egykorú levélben is találkoztam, amely az ítélet jelképes tartalmát emelte ki. A szajoli (Szolnok megye) párttitkárhoz 1959 nyarán küldött névtelen levél magát jóindulatú barátnak beállító írója szerint a kollektivizálás helyi vezetőjét a parasztok a következő módon kívánták megbüntetni: *„azt beszélték hogy ki lesik magát valamejik este és le is ütök és ki szurják az egyik szemét hogy ne gyönyörködjön a téeszcsébe hogy meg alakította...“*¹⁸

A harmadik névtelen levél írója, az Oláh Györgyhöz szóló levél szerzőjéhez szintén a kollektivizáló hatalom egyik képviselőjének kijelentésére reagált. Amíg azonban az utóbbi a kollektivizálás erőszakos jellegét elleplező hazug propagandaszólamok miatt dühöngött, addig a Barna Mihálynak címzett üzenet létrehozója éppen a nyíltan vállalt erőszak hangoztatásán háborodott fel. A Rákóczipalváról *„elkergetett“*, de a *„téesz-megszilárdító“* brigád élén a községben újra megjelenő (bosszúra éhes?) káder ugyanis a téesztagok erőszakos eszközökkel történő munkára kényszerítésével fenyegetőzött: *„...asz hangoztatod hogy majd te tudod mit kel csinálni a népel ha a munkát nem akarják föl veni meg kel verni vagy el kel vitetni majd a töbi belemegy.“* A levélíró célja az volt, hogy Barna Mihály tudomására hozza a község lakosainak róla és tevékenységéről alkotott negatív véleményét. Bizonyára abban is reménykedett, hogy a kritika hatására Barna talán megváltoztatja az erőszak alkalmazásával kapcsolatos nézeteit, de a levélírással elsősorban az *„igazság“* kimondásának kényszere ösztönözte.

Az új szerepben megjelenő Barna Mihály kedvezőtlen megítélését nagymértékben befolyásolta, hogy korábban egyszer már kudarcot vallott a község nyilvánossága előtt. A levélíró legalábbis úgy állította be a férfi távozását a község éléről (*„elkergették“*), mintha ez a munkájával elégedetlen lakosok akaratából és aktív közreműködésével történt volna. Barna *„olyan ember aki már it is volt vezető inét elkergették más községbe ot se volt jó most meg it akarsz megint dologkerülő lenni“*. Vezetői alkalmatlanságának bizonyítékát látta a levélíró abban is, hogy a káder az új pozíciójából szintén távozni kényszerült. A *„mindenhonnan“* elzavart, munkáját rosszul végző, sőt, *„igazi“* munkát nem is végző *„dologkerülő“* funkcionárius képének megrajzolására azért volt szüksége, hogy Barnát és ezáltal kijelentéseit hiteltelennítse: olyan embernek nincs joga minősíteni a rákóczipalvi parasztok munkához való viszonyát, akinek saját munkateljesítményével is komoly gondok vannak. A levélíró értelmezése szerint ugyanis Barna Mihály kijelentése a rákóczipalvi gazdák szorgalmát és munkaszeretetét vonta kétségbe, azt állítván, hogy azért kell erőszakhoz nyúlnia, mivel az immár téesztagnak számító parasztok nem

akarnak dolgozni. A levél az utóbbi állításnak a cáfolatára jött létre, írja elsősorban nem Barna kijelentésének fenyegető tartalmára (meg kell félemlíteni az ellenállókat), hanem az indoklásból kiérzett nagyfokú sértésre reagált: „mert it a nép dolgozik lenne is kedve de nem ilyen alapon ennek az álam csak kárát valja mert elveszi a termelői kedvét a népnek”. Az állam érdekeire való hivatkozás arra utal, hogy bár a levélben a tiltakozás és a cáfolat van túlsúlyban, a levélíró céljai között a káder meggyőzése és befolyásolása is szerepelt. Ezt azonban más módon kívánta elérni, mint a Fábián Istvánhoz szóló üzenet készítője. Az arra jellemző durva, támadó hang helyett ő egy visszafogottabb beszédmódot választott; inkább megnyerni akarta, mint megfélemlítéssel visszariasztani a megszólított személyt. Megtartotta a levélírás udvarias formuláit (nyitás: „Tisztelettel értesítelek Mihály”, zárás: „tisztelettel Rákóczifalva”), nem úgy, mint a Fábián-féle levél írója, aki a megszokott formát karikírozva szólította meg a gyűlölt tanácselnököt „Te fertelmes Fábián”, és nem is az irónia kedvéért, ahogyan azt az Oláh Györgyhez írt levél szerzője tette.

A „Rákóczifalvi névtelen levelek” dossziét 1960. július 23-án zárták le, anélkül hogy sikerült volna azonosítani a névtelen levelek szerzőit. Sem a gyanús személyektől titokban beszerzett írásminták vizsgálata, sem az ügyre ráállított „Fazekas” ügynök tevékenysége nem hozott eredményt. A nyomozás befejezését javasoló jelentés írója ugyanakkor megjegyezte, hogy elképzelhető, hogy a Fábián István tanácselnöknek szóló szidalmazó levelet maga a címzett írta önmagának, hogy ily módon leplezze felettesei előtt a kollektivizáláshoz való negatív hozzáállását. Fábián ugyanis a jelentés szerint a „legkevesebbet tett a tszfejlesztés idején”, és a későbbiekben az „egész apparátust le kellett váltani”.¹⁹

¹ ÁBTL 4.2. A-3016/39.

² Papp, 2013.

³ ÁBTL 1.6. BM II/7. Oszt. 12. d. III. 31. Jelentés a mg. szoc. átszervezése során tapasztalt ellenséges tevékenységről, 1961. május 4.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-10928. 5. Javaslat rendkívüli események dosszié nyitására, 1959. okt. 7.

⁵ Uo.

⁶ A dossziéba az említettekén kívül több olyan névtelen levél is belekerült, amely nem állt kapcsolatban a téesszervezéssel. Íróik korruptnak tartott tanácsai dolgozókat lepleztek le.

⁷ Rákócziújfalva 1950 januárjában vált önálló településsé Rákóczifalva határrészéből.

⁸ Oláh György Rákóczifalván született 1921. október 5-én. Mezőgazdasági munkásként lépett be 1945-ben az Magyar Kommunista Pártba. 1954 és 1957 között elvégezte az SZKP Pártfőiskolát. 1957 augusztusában lett a Szolnok Megyei Tanács VB elnöke, 1958. november 16-tól volt országgyűlési képviselő. 1965 és 1974 között az MSZMP Heves megyei bizottságának első titkára volt, majd 1976-ig, nyugdíjazásáig vezérőrnagyi rangban belügyminiszter-helyettes. 1966 és 1975 között volt az MSZMP KB tagja. *História*, Történelmi Tár, Digitális adatbázis

http://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5356&catid=79:o&Itemid=67&lang=hu (letöltés ideje: 2015. április 20.).

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-10928. 21/3. Az íráskép alapján lehetségesnek tűnik, hogy az utolsó mondat második felét („de még anak a pizok Dezsőnek is a hasán csapot ütök és anak a hatökör Szabonak is adok”) valaki más írta, aki fontosnak tartotta, hogy konkrétan is megnevezze azokat, akikre a megígért büntetés vár. A levél szerzője ezek szerint nem egy személy lehetett, a postára adás előtt többen is láthatták, és véleményt mondhattak róla.

¹⁰ A lóger, más néven rakodó, közös birtoklású, város-, ill. faluszéli, épületek nélküli gazdasági telephely. Használata sokirányú volt, olyan helységekben, ahol nem volt szálláskert, ide hordták be a szálasgabonát, és itt cséplették ki. *Néprajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-841.html> (letöltés ideje: 2015. szeptember 17.). A tallon szó pedig a „tarlón” hangzás után írott formája.

¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-10928. 21/6.

¹² Uo. 21/2.

¹³ A gazdák azért voltak zsarolhatóak, mivel a cséplést a kollektivizálási kampányban szintén részt vevő gépállomások végezték. A „közös” cél, a falu teljes átszervezése érdekében a „makacs” gazdákhöz nem ment ki a cséplőgép.

¹⁴ Egy példa arra, hogy a hivatalos propagandában milyen kép jelent meg a téesszervező agitátorokról: „Az újért, a fejlettebbért dolgozó népnevelők érdeme, hogy 121 dolgozó paraszt választotta egy hét alatt a szövetkezeti gazdálkodást. Nehéz volna a választás és még a legjobbaknak is hosszú lenne a névsora, akik önzetlenül járják a tanyákat, estébe, éjszakába nyúló kisgyűléseken, tanyázásokon hirdetik a párt szavát.” Egy hét alatt 121 új tag lépett a tiszavasvári szövetkezetbe, *Keletmagyarország*, 1959. február 12.

¹⁵ MNL OL 288. f. 11/586.ó. e. Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának jelentése a téessz-mozgalom helyzetéről és a mezőgazdasági termelés és felvásárlás egyes kérdéseiről, 1959. december 11.

¹⁶ A Szabolcs-Szatmár megyei Bököny községben zajló téesszervezés idején történekről egy ottani téesszellenes tüntetés kivizsgálása során, a bírósági tárgyaláson mondta az egyik téesszervező: „*Nádpör István is bejött a feleségével együtt. Amint belépett, rövid idő elteltével megjegyezte, hogy az agitáció jó kereseti lehetőség, ő is elmenne.*” MNL SZSZBML B. XXV.21.b. 55.d. 395/1961. Jegyzőkönyv a bírósági tárgyalásról. Bacskai Margit vallomása, 1961. március 30.

¹⁷ A levéltár talán éppen egy frissen látott filmhíradó – amely a mozielőadások kötelező része volt – hatására fogalmazta meg rosszalló véleményét a színésznők sztárolásáról. Az 1959/9. filmhíradó éppen egy szovjet színésznő, Inna Makarova magyarországi látogatásáról tudósított, aki az Uránia Filmszínházban 1959 februárjában megrendezett, „A szovjet film ünnepe” című rendezvény megnyitójára érkezett. Ugyanebben a filmhíradóban a guineai kormányküldöttség Magyarországi látogatásáról is szó volt. *Magyar Filmhíradó*, 1959/9. <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1689&eid=10622#go> (letöltés ideje: 2015. május 15.).

¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-10929. 7. Jelentés a szajoli eseményekről, Szolnok 1959. június 6.

¹⁹ Uo. O-10928. 19. Javaslat a rendkívüli események dosszié lezárására, d. n.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.6. Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának iratai
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - O-10928 Rákóczi falvi névtelen levelek
 - O-10929 Szajoli névtelen levelek
- 4.1. Állambiztonsági segédanyagok
 - A-3016/39. Tanulmányok. Csikós Sándor r. alezredes: Az operatív szervek feladatai az állam elleni izgatást megvalósító, ellenséges írásos anyagok terjesztésének megakadályozásában, elkövetői felderítésében, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1966.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- 288. f. A Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei, 1945–2004
 - 11. cs. Információs anyagok vezetőtestületi tagok részére, 1957–1989

- XXV. A jogszolgáltatás területi szervei
- 21.b. Nyíregyházi Megyei bíróság iratai, polgári és büntető perek, 1950–1962
- 55.d. 395/1961. Kádár Péter és társai

Sajtó

Keletmagyarország, 1959

Keletmagyarország, Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja, február 12.

Magyar Filmhíradó, 1959

Magyar Filmhíradó, 9. sz.

Hivatkozott irodalom

Papp, 2013

Papp István: A BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 181–209.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

História

História, Történelmi Tár, Digitális adatbázis

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5356&catid=79:o&Itemid=67&lang=hu

Néprajzi Lexikon

Néprajzi Lexikon

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-841.html>

A szövetkezeti kocsmá és a nőtanács irodája, avagy találkozási lakások egy Békés megyei faluban

A politikai rendőrség története iránt érdeklődők az elmúlt években fokozatos és egyben örvendetes átalakulásnak lehettek tanúi. Múlóban van a leegyszerűsített, moralizáló ügynöktörténetek láza, s az elmélyült aprómunka eredményei kezdenek napvilágot látni. Egyre nagyobb figyelem vetül a politikai rendőrség szervezetének, személyi állományának, infrastruktúrájának feltérképezésére. A kutatói érdeklődés változásáról tanúskodik a hálózati munka szakszerű feldolgozása iránti mind határozottabb igény megjelenése is. Ennek a viszonyrendszernek a legklasszikusabb, de korántsem kizárólagos példája az ügynök és a tartótiszt személyes találkozója, amely kétségkívül a jelentések átadásának leggyakoribb módja volt. A találkozás fogalmát a késő Kádár-rendszerben született, a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékén használt tankönyv az alábbi módon határozta meg: „*a kapcsolattartás személyes formája az állambiztonsági szerv és a hálózati személy között, amely a kapcsolattartó operatív tiszt, rezidens (összekötő) útján valósul meg. Típusai: soros, biztosító, végtelenbiztosító, rendkívüli, anyagátvételi, kapcsolatfelvételi és ellenőrző (vizuális) találkozó.*”¹

A találkozóra zárt térben és nyílt helyen egyaránt sor kerülhetett. A dekonspiráció, vagyis a lelepleződés elkerülése szempontjából a minél zártabb tér számított ideálisnak, lehetőség szerint olyan ingatlan, ház vagy lakás, ahol kizárólag a tartótiszt és az ügynök volt jelen. Ehhez képest nagyobb kockázatot jelentettek a nyilvános belső terek (eszpresszók, kocsmák, szállodák, könyvtárak), ahol bármikor odaléphetett az asztalhoz egy-egy nem kívánt személy. Legkevésbé ideálisnak a külső helyszínen, a szabad ég alatt lefolytatott találkozók számítottak. Bár elvileg egy országút szélén álló gépkocsiban csaknem egy lakás zártságát lehetett biztosítani, de a magányosan parkoló járművet nehezen lehetett feltűnés nélkül megközelíteni. A legszerencsétlenebb, elsősorban a falvakban és kisvárosokban jellemző helyszín lehetett egy-egy park, liget, erdőszél, a határban lévő bekötőút, ahol nem csupán egy váratlanul felbukkanó személy, hanem a feltámadó szél, egy heves zápor vagy a tűző napsütés is megzavarhatta a találkozózt.²

A politikai rendőrség már 1945-ös megalakulásától kezdve törekedett arra, hogy minél több olyan ingatlannal rendelkezzen, amelyet akár találkozók lebonyolítására, akár ügynökök oktatására, akár megfigyelési célra felhasználhat. Ezeket a titkos lakásokat³ két típusra osztották fel: az ún. K-, vagyis konspirált, illetve T-, vagyis találkozási lakásokra.⁴ A két fogalom hivatalos definiálására viszonylag későn, a 22/1976. számú belügyminiszteri parancs keretében került sor.⁵ Ennek értelmében a K-lakás az állambiztonsági szervek fedés alatt működtetett bérleménye, amelyet hálózati személyek, SZT-állományú tisztek fogadására, operatív akciók lebonyolítására, ellenséges objektumok, személyek időszakos megfigyelésére használnak. Ezzel szemben a T-lakás magán- vagy jogi személy tulajdonát/bérleményét képezi, és a bérlő/tulajdonos írásbeli/szóbeli megállapodás alapján bocsátja azt az állambiztonság részére az előzőekben felsorolt akciók lebonyolítására.⁶

A K-lakások tehát sokkal szorosabban integrálódtak az állambiztonság szervezetébe, különösen 1956-ot megelőzően szinte szabadon rendelkeztek velük a szerv munkatársai, nem egy esetben magáncélokra, sőt kvázi magánlakásként is. Nem véletlenül foglalkozott néhány hónappal a forradalom kitörése előtt a Belügyminisztérium

Államvédelmi Kollégiuma a K-lakások ügyével, hiszen ezek használata az ÁVH számos törvénytelenységének egyik botrányos fejezetét képezte.⁷ Azt is érdemes megjegyeznünk, hogy K-lakások elsősorban a fővárosban,⁸ illetve vidéki nagyvárosokban létesültek, ahol az összetettebb operatív akciók lebonyolítása a lehető legnagyobb zavartalanságot igényelte.⁹ A település méretének, a lakosság számának a csökkenésével egyre nagyobb kihívást jelentett egy-egy lakásnak a hétköznapi életből való kivonása, a titoktartás biztosítása, így ezzel a típussal kisvárosokban, falvakban nem is volt érdemes kísérletezni.

A lazább típusú, nem annyira rendszeres, mint inkább alkalmi érintkezési helynek tekinthető T-lakások főként a vidéki állambiztonsági munkában kaptak teret. Elsősorban a kampányszerű feladatok idején lehetett rájuk számítani, s az 1959 és 1961 közötti harmadik és egyben végső kollektivizálási hullám ilyennek tekinthető. Voltaképpen a téveszkek szervezéséhez, a parasztság belépéssel szembeni ellenállásához kapcsolódva élénkült fel a politikai rendőrség mezőgazdasági elhárítással foglalkozó részlegének tevékenysége.¹⁰ Nem csupán a hivatásos állomány, hanem az általuk tartott hálózati személyek száma is meredeken emelkedett ezekben az években. Az egyik legnagyobb kihívást az jelentette, hogy hol bonyolítsák le a találkozásokat.

Az 1956 után számos megyében tetszhalott állapotban lévő mezőgazdasági elhárító osztályok munkatársainak gyakran hetek alatt kellett kiválasztaniuk azokat a lakásokat, amelyek alkalmasnak látszottak operatív célokra. A hivatásos tisztek munkáját végig nehezítette, hogy a falvakban, kisvárosokban sokkal komolyabban kellett számolni a lebukással, sokkal több problémát okozott egy-egy házon belül az állambiztonsági tevékenység álcázása, elrejtése, mint egy nagyváros házrengetegében. Az alábbiakban közölt két forrás egy Békés megyei község, a Békéscsaba és Orosháza között található Csorvás találkozási lakásait mutatja be. Már önmagában is meglepő, hogy a kiterjedt tanyavilággal, így nagyszámú külterületi népességgel bíró, közel 8000 lakosú faluban két ilyen lakás is létesült. Igaz, nem egy időben, hanem, mint látni fogjuk, éppen az első T-lakás hálózatból való kizárása tette szükségessé egy második T-lakás létesítését.¹¹ A két kizárási javaslat a lakásgazdák szervezési dossziéiból származik. Ők az adott lakást birtokló vagy kezelő (ez esetben az adott munkahelyen dolgozó, illetve a helyiség kulcsával rendelkező személyekről van szó) emberek voltak, akik esetében igen nagy súllyal esett latba a politikai megbízhatóság. A lakásgazdákat szintén nyilvántartásba vették, akárcsak a többi hálózati személyt, róluk kartont töltöttek ki, együttműködési, illetve titoktartási nyilatkozatot írtak alá velük.¹² Szemben más hálózati személyekkel, a lakásgazdák esetén nem csupán előnynek számított az MSZMP-tagság, hanem kifejezetten keresték a különösen megbízható párttagokat.

Az itt közölt két forrás érdekessége, hogy nagyon jól összefoglalja azokat a problémákat, amelyek a falusi találkozási lakásokat, sőt tágabb értelemben az egész mezőgazdasági elhárítást terhelték. A kiemelt konspirációs nehézségek, a politikailag tudatos és elkötelezett egyéniségek kicsiny száma, az ügynök helyben való túlzott ismertsége miatt igen nehézkesen és ritkán lehetett ezeken a pontokon találkozókat lebonyolítani. Az első forrás arról szól, hogy a lakáskörülmények megváltozása miatt mind a T-lakást, mind a lakásgazdát ki kellett zárni a hálózatból. A második esetben viszont csupán a lakásgazdát zárták ki, mivel már nem töltötte be azt a pozíciót, amely a lakás használatára feljogosította volna, így személye állambiztonsági szempontból értéktelenné vált. Vagyis a T-lakások esetében kettős feltételnek kellett eleget tenni: mind a lakás, mind a lakásgazda alkalmasságáról meg kellett győződni, ezért is nehéz volt tartósan jó helyet találni.

A dokumentumokat szöveghűen közöljük. Szerzőjük mindkét esetben egy szlovák anyanyelvű operatív tiszt, akinek láthatóan igen nehezebbre esett nem csupán a bürokratikus nyelvhasználat, hanem a hétköznapi nyelvi fordulatok elsajátítása is. Lachata István rendőr főhadnagy a szintén Békés megyei Tótkomlósról járt be dolgozni

Orosházára, innét küldték ki a környező falvakba elhárítási feladatokra.¹³ Esetében külön kihívást jelentett, hogy az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején kezdődött a korábban szlovák (tót) nyelvű községek erőteljes magyarosodása, így nem csupán az elhárító munka nehézségeivel, hanem komoly nyelvi akadályokkal is szembesült. Önéletrajza szerint Lachata István szlovák nyelvű családban nőtt fel, a falujában is szlovákul beszéltek, az elemi iskolában is tanult szlovákul, így a magyar valóban idegen nyelv volt számára.¹⁴ Ez a kihívás a szövegek helyesírási és központozási hibáiban is nyilvánvalóan tükröződik. Ez egyben újabb vizsgálati szempontot adhat a politikai rendőrség állományának analízisekor: vajon akadtak-e másutt is nyelvi nehézségekkel küzdő tisztek, akiknek ezáltal még több problémát okozott a hatékony állambiztonsági munka elvégzése? Ennek megválaszolása nyilvánvalóan túlmutat a jelen forrásközlés keretein.

Dokumentumok

1. „Korzó” f. n. „T”-lakás kizárési javaslata

BM Békésmegyei Rendőrfőkapitányság Orosháza Politikai Kirendeltség

Jelentés

Orosháza, 1959. augusztus 19.

Csorvás községben lévő hálózati személyek kellő nevelés és irányítás érdekében egy találkozási lakást választottunk ki és szerveztünk be. A beszervezést 1958. május 19-én hajtottuk végre. A „T” lakást a földműves szövetkezett 2 számú italboltnál választottuk ki, lakás gazdának pedig Gécs János italbolt vezetőjét szerveztük be.

Gécs János mint MSZMP tag. megfelelt azoknak a követelményeknek amelyek operatív szempontból egy találkozási lakás gazda magatartásához szükségesek. A „T” lakás használata közben, személyével kapcsolatban nem merült fel olyan kérdés, melynek alapján, az együtt működést meg kellett volna szakítani. A kiválasztott találkozási helyet célnak megfelelően használtuk.

A kiválasztott találkozási hely, ami a földműves szövetkezett 2-es számú italbolt egyik mellék helyisége volt kiválasztva, amit úgy az udvarfelületi részről, mint az italbolt felől meglehetősen közelíteni megfelelő konspiráció mellett. Éppen ez a körülmény tette alkalmassá a találkozó helyet. Később a kiválasztott hely használata közben olyan probléma vetődött fel, mely használhatatlanná teszi a lakást operatív célból, további használatát. A beállt változás úgy személyi, mint a találkozási hely megközelítésének lehetőségében, zárja ki azt a lehetőséget, hogy a lakást operatív célra tovább használjuk.

A találkozási lakással kapcsolatosan olyan változás következett be, hogy a volt lakás tulajdonos kapta vissza a ház bizonyos részét s így oda is költözött. Előzőleg ebben a lakásban egy volt MSZMP tag lakot, aki szintén földműves szövetkezett alkalmazottja volt. A háztulajdonos oda költözésével, megszűnt a találkozási hely több irányból való megközelítése. Házigazda kívánságára az udvarba lévő WC-t átépítette, úgy hogy azt utcafelől is meglehetősen közelíteni, s ezzel megszűnt az a lehetőség, hogy a találkozási helyet konspiratívan meglehessen közelíteni.

A beállt változás következtében a találkozási helyet csak egy irányból lehet megközelíteni, melynek során fennáll az a veszély, hogy a találkozási hely megközelítése közben, akár az operatív tiszttel, akár a hálózati személy találkozik a házi gazdával, aki politikai szempontból nem megbízható.

A fenti helyiségnél nincs arra lehetőség hogy, akár a fenti találkozási helyet, akár egy másik helyiséget megfelelő körülmények között meglehessen konspiratíván közelíteni.

A fentiek alapján javaslom „Korzó” fedőnevű „T” lakás s annak tartóját hálózatból való kizárását.

Javaslom:

Kocsis Lőrinc
r. fhdgy.

Lachata István
r. fhdgy.

Pol. Kir Vezetője
(Bor Imre mb.)

Engedélyezem:
Nyírfalvi Károly
r. őrgy.
Politikai Nyom. Oszt. Vezető.

[3.1.1. B-87963. „Korzó” 25–26. Bor Imre aláírásával ellátott, géppel írt szöveg.]

2. „Csurgó” fn. „T”-lakás felülvizsgálása

BM Békés Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Kirendeltsége Orosháza
Jelentés
Orosháza, 1960. június 27.

A „Csurgó” fn. „T” lakás tartója Csernai Pálné¹⁵ aki Csorváson, 1919. október 23.-án született, anyja: Balla Zsuzsanna, MSZMP-tag, foglalkozása háztartásbeli, a nőtanács elnöke, lakik: Csorvás Ady Endre utca 52. szám alatt.

A lakástartó 1959. november 6.-án lett beszervezve. Beszervezését Lachata István r. fhdgy. hajtotta végre. Ugyanis a nevezett Csorvás község nőtanácsának az elnöke, s mivel a nőtanács helyisége lett találkozási lakásnak kiválasztva, így mint a lakás tartóját Csernai Pálnét a nőtanács elnökét szerveztük be. A nőtanács helyiségében hetenként hétfőn, vagy szombat este tartják megbeszélésüket a nőtanács vezetősége.

A találkozási lakásban „Kalmár” fn. informátorral találkoztunk. „Kalmár” fn. informátor gerendási lakos és mivel Gerendás község közel van Csorváshoz, így bejárt Csorváusra. A „T” lakásban néhány alkalommal „Szarvasi” fn. informátorral is találkoztam, de mivel az informátor igen közismert ember Csorvás községben, így vele rendszeresen Csorváson a találkozó lebonyolítani nem mertem. Így a „Csurgó” fn. „T” lakásban csak „Kalmár” fn. informátorral találkozok.

A „T” lakás tartójával több esetben elbeszélgettem, amikor is különösebb észrevételem nem volt a „T” lakással kapcsolatban. Egy esetben azonban kéréssel fordultam a „T” lakás tartójához, hogy az egyik ablakra sötét papírt szereltesse fel, hogy a villanyfény ne sugározzon ki az ablakon, hogy azt az utcán ne lehessen látni. A lakástartó kérésemet teljesítette. Ilyen beszélgetések alkalmával közölte velem azt, hogy a „T” lakásban időközönként tartózkodó dr. Kuczka János ügyvéd már felmondott és 1960. április 1-től

nem tartózkodik a helyiségben. Ez különösebb rendzavarást nem okozott, mivel az informátorral rendszeresen az esti órákban találkozom.

A találkozási lakás legutóbbi felülvizsgálata során megállapítottam, hogy a lakás tartó beosztásából fel lett mentve betegsége miatt. Helyette a községi nőtanács vezetését egy másik női személy vette át, illetve lett azzal megbízva. A találkozási lakással kapcsolatosan azonban különösebbet nem tapasztaltam. Ellenőriztem az ottlakó személyt is, akivel kapcsolatosan megállapítottam, hogy napi munkájának befejezése után lakásában azaz helyiségében tartózkodik, s így a találkozó lebonyolítását nem zavarja. A lakásban való bemenetelét az informátornak két esetben ellenőriztük, ez alkalommal különösebb rend zavarás, vagy rendellenesség nem volt.

A „T” lakás tartójával kapcsolatosan a megállapításom alapján nem alkalmas tovább, mint „T” lakás tartó, mivel a község nőtanács elnöki tisztségéből leváltották és helyette másikat állítottak be. Ezen megállapításom alapján a „T” lakás tartóját ki kell zárni és helyette majd az utódját kell beszervezni.

Megállapításom szerint maga a „T” lakás azonban továbbra is alkalmas találkozók lebonyolítására, mivel a helyiségben a nőtanács vezetősége továbbra is csak időközönként tart megbeszéléseket. Csupán az a körülmény áll fenn, hogy az ott működött ügyvéd mostmár a helyiséget nem használja s így nappali találkozók lebonyolítására a „T” lakás nem alkalmas. Nem alkalmas azért, mert bemenetelt kellően legalizálni nem lehet.

A fenti megállapításom alapján a „T” lakás tartóját Csernai Pálnét, lakástartót javasolom kizárni. Kizárása után magát a „T” lakást újból felülvizsgálom és alkalmassága után a községi nőtanács addigra megválasztott elnökét, mint lakástartót fogom beszervezni.

A fentiek alapján kérem Csernai Pálné, mint „T” lakás tartó hálózatból való kizárását engedélyezni.

Javaslom:

Kocsis Lőrinc
r. fhdgy.

Lachata István
r. fhdgy.

Kirendeltség vezető

Engedélyezem:
Nyírfalvi Károly
r. örgy.

Osztályvezető helyett Gyurkó Pál.

[3.1.1. B-92838 „Csurgó”29. Aláírás nélküli, géppel írt szöveg.]

¹ ÁBTL 4.1. A-3036. 182.

² A találkozási helyből fakadó kellemetlenségekre lásd Papp, 2015.

³ Az összefoglaló elnevezés Tabajdi Gábortól származik. Lásd Tabajdi, 2010; 2015: 48–78. Utóbbi kötetében a szerző a „Titkos objektumok” címet viselő fejezetben tárgyalta a problémát, s a tágabban értelmezett fogalomba az államvédelem/-biztonság fedett szolgálati helyeit, a légtalmi épületeket, sőt még a titkosszolgálat által használt taxikat is beleértette.

⁴ Petrikné, 2008.

⁵ A parancs szövegét egyaránt idézi Petrikné, 2008 és Tabajdi, 2010.

⁶ Az első, alacsonyabb szintű jogszabály a titkos lakások körüli anomáliák miatt már 1964-ben megszületett A *konzpirált és találkozási lakások használatának és anyagi ellátásának szabályzata (1964. XII.1.) címmel*, de ez

nem bírt elég normateremtő erővel. Tabajdi, 2010. Ezért volt szükség bő évtized múlva a kérdés parancsszintű rendezésére.

⁷ A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma 1956. június 13-i ülésének jegyzőkönyve. Gyarmati – S. Varga, 2006: 581–620.

⁸ Egy K-lakás történetének mintaszerű bemutatását lásd Takács, 2015.

⁹ Tabajdi Gábor maga is rámutatott arra, hogy K- és T-lakások többsége a főváros belső magjában létesült, „*míg a peremkerületekben láthatóan nem folyt mindennapi titkosszolgálati tevékenység*”. Tabajdi, 2015: 58–59. A kötet mellékletében kerületenként felsorolta az egyes titkos lakások címeit, s már itt is szembeötlő, hogy a XVII.-től a XXII. kerületekig egyetlen ilyen objektumot sem létesítettek, s a belső mag és az agglomeráció közötti átmenetet képviselő XV. kerületben egyetlen T-lakást, a XVI.-ban pedig mindössze kettő T- és egy K-lakást találunk. Uo. 237.

¹⁰ Papp, 2013: 196–205.

¹¹ A faluban és a környező tanyavilágban komoly indulatok és feltehetően jelentős lelki és részben testi erőszak is kísérte a kollektivizálást, amelynek végén négy termelőszövetkezet alakult. Még a 80-as évek közepén írott helytörténeti kötetben is érzékeltették a nehéz időszakot: „*1960 januárjában a nagy feszültségektől megszabadulva várta a tavaszt.*” Szabó (szerk.), 1987: 78.

¹² Petrikné, 2008: 319–320.

¹³ 2.8.1. 504.

¹⁴ A magyarországi szlovák kisebbség számos tekintetben eltér más hazai nemzetiségi csoportoktól: esetükben nagyfokú társadalmi integrációról, erőteljes nyelvi asszimilálódásról beszélhetünk. A folyamatról összefoglalóan lásd Homišinová, 2008.

¹⁵ Csernai Pálné nem tartozott a szoros értelemben vett helyi elithez, sem az ő, sem Gécs János nevét nem tartalmazza a helyi életrajzi lexikon. Lásd Kasuba, 2010. Ugyanakkor az idős asszony nem mint a Nőtanács elnöke, hanem a házi kenyérsütés tudományának őrzője került be egy riport erejéig a falutörténeti monográfiába. Szabó (szerk.), 1987: 112–114.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú tagjainak iratai

504. Lachata István

3.1.1. Beszervezési-dossziék

B-87963 „Korzó”

B-92838 „Csurgó”

4.1. Állambiztonsági segédanyag

Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila r. alezredes. H. n., BM Könyvkiadó, 1980.

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. május 21. és 1956. október 15. közötti ülések. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Hivatkozott irodalom

Szabó (szerk.), 1987

Nagyközség a Viharsarokból. Fejezetek Csorvás rövid történetéből.
Szerkesztette: Szabó István. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

Homišínová, 2008

Mária Homišínová: *Identitás Nyelvhasználat Asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat.

Kasuba, 2010

Kasuba István: *Csorvási arcok.* Csorvás, Pro Urbe Csorvás Egyesület.

Papp, 2013

Papp István: A BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 181–209.

Papp, 2015

Papp István: Falusi ügynökök. Informátorok a falusi társadalom és az állambiztonság szorításában. In *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Szerkesztette: Horváth Sándor – Ö. Kovács József. Budapest, MTA BTK TTI, 227–256.

Petrikné, 2008

Petrikné Vámos Ida: Az állambiztonsági szervek konspirált és találkozási lakásai. In *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére.* Szerkesztette: Horváth J. András. Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 311–324.

Tabajdi, 2010

Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia: titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő*, 4. sz. www.betekinto.hu/2010_4_tabajdi

Tabajdi, 2015

Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában 1945–1989.* Budapest, Jaffa.

Takács, 2015

Takács Tibor: Egyszerű történet. A „Tanya” fedőnevű K-lakás, 1968–1980.
Betekintő, 1. sz. www.betekinto.hu/2015_1_takacs

Paraszti ellenállási stratégiák a kollektivizálás befejezése után

„A parasztek beléptek, mert már felőrölték az idegeiket, de megmutatjuk, hogy nem kell kolhoz.”¹

Az idézet, mely a Belügyminisztérium Mezőgazdasági Szabotázselhárító (II/7.) Osztályának egyik havi összefoglalójából származik, 1959-ből, így folytatódott: *„Az egész országban áll a mezőgazdasági munka, a parasztek nem termelnek.”²* Ugyanezen jelentés tartalmazott még egy érdekes, szintén a Dunántúlon terjedő „rémhírt”: *„Az ipari munkások gyávák, de majd mi parasztek megmutatjuk az erőnket. Ipari szabotázs nincs, majd szabotálunk mi parasztek.”³*

Amit a kollektivizálás alatt az állambiztonsági szervek a rémhírek közé soroltak, az a kollektivizálás után mindennapi valósággá vált. A korabeli párt- és állambiztonsági iratokban állandóan beleütközik a kutató az alábbiakhoz hasonló mondatokba: *„A tagság jelentős része részvétlenséget tanúsít a kollektív munkával szemben.”* *„A tsz-ben is csak nyolc órát akarnak dolgozni, mint a munkások.”* *„Sajnos nem minden tag jön rendszeresen dolgozni.”*

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága 1961. február 17-én kinyilatkoztatta, hogy *„mérőföldkőhöz értünk a magyar mezőgazdaság átalakításában: az ipar után a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista viszonyok”,⁴* a valóságban viszont az új szocialista nagyüzemekben súlyos válságjelenségek mutatkoztak. Nemcsak az okozott nagy problémát, hogy 1959 és 1961 között 280 000 fő lépett ki a mezőgazdaságból,⁵ hanem az is, amiről a fenti idézetek tanúskodtak. A tsz-taggá vált gazdálkodók nem akartak bekapcsolódni a közös gazdaság munkaszervezetébe. Korábbi elutasító magatartásuk nem szűnt meg a belépési nyilatkozat aláírásával. Sőt, a két korábbi tsz-feloszlási hullám (1953, 1956) tapasztalatai alapján igen sokan reménykedtek abban, hogy előbb-utóbb ismét felbomlanak a tsz-ek, s ők visszatérhetnek az egyéni gazdálkodáshoz.

A jelen tanulmányban ezeket a kollektivizálás utáni ellenállási stratégiákat vizsgálom, elsősorban állambiztonsági dokumentumok segítségével.⁶ A forrásanyag összetételét jelentősen befolyásolta az a nagy változás, ami a politikai rendőrség struktúrájában 1962-ben végbement.⁷ Ennek részeként megszűnt az önálló mezőgazdasági elhárító osztály, s ez a terület a II/6. szabotázselhárító osztály mezőgazdasági alosztályaként működött tovább.⁸ A megyei rendőr-főkapitányságokon szintén az addigi ipariszabotázselhárításon belül működtek tovább olyan csoportok, melyek az agrárszektor különböző szereplőivel foglalkoztak.⁹ A megyei állambiztonsági szervek három kategóriát különítettek el: az elsőbe azok a tsz-ek, állami gazdaságok, erdőgazdaságok, vízügyi szervek és kutatóintézetek kerültek, amelyekben szükségesnek tűnt az ügynöki hálózat fenntartása. A második csoport esetén csak hivatalos és társadalmi kapcsolatok révén biztosították a szabotázselhárítást, míg a harmadiknál csak bűncselekményre utaló bejelentés alapján jártak el.¹⁰

A tanulmány elkészítése során felhasználtam egyrészt az 1962-ig létező önálló Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztály iratait, másrészt pedig a tsz-ekről készült objektumdossziákat. Ezek egy-egy „renitens” falu, illetve termelőszövetkezet gazdasági, társadalmi viszonyaiba engednek betekintést, ami értékes segítséget jelent a történész számára ezen átmeneti időszak tanulmányozásához.¹¹ Az állambiztonsági szervek értelemszerűen a problémákra fókuszáltak, sajátos fogalomrendszerük dekódolásával azonban sok minden feltárható a paraszti ellenállás stratégiáiról.

A tanulmányt az 1961-es esztendő részletes elemzésével indítom. Igyekszem feltárni a különböző időpontokban kollektivizált falusi közösségek reakcióit s az egyes paraszti rétegek ellenállási/túlélési stratégiáit.¹² A második részben a kollektivizálás hivatalos befejezését követő négy-öt esztendőt, a kivárás és reménykedés éveit vizsgálom. Eddigi kutatási tapasztalataim szerint ennyi idő kellett, hogy a paraszti társadalom többsége szembenézzen a keserű realitással: a hatalom nem engedi a visszatérést az egyéni gazdálkodáshoz.

I. „a tagság [...] azon gondolkodik, hogy különböző fondorlattal hogyan tudjon megszabadulni a tsz.-től.”¹³

Az 1961-es esztendő azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert a különböző időpontokban tsz-be kényszerített parasztnak más és más jellegű túlélési és ellenállási stratégiákat alakítottak ki. Reakcióikat számos tényező befolyásolta. Így például az, hogy „maga-ura” paraszti családról volt-e szó, azaz olyanról, amelynek birtoka biztosította a család megélhetését, s egyúttal rangot, presztízst jelentett a helyi társadalomban. Avagy olyan kisföldű, esetleg teljesen föld nélküli családról, amely már korábban is rendszeresen bér munka-vállalásra szorult, s tartalékokkal alig rendelkezett. Értelemszerűen hatást gyakorolt a család életkor és nem szerinti tagolódása. Regionális differenciálódás is megfigyelhető.¹⁴

Azok a parasztnak, akik az utolsó kampány során, tehát 1960–61 fordulóján lettek besorozva a tsz-be, sok esetben azért maradtak utoljára, mert a legnagyobb ellenállást tanúsították a megelőző kampányok során. Nem véletlen, hogy mindössze másfél hónap alatt, 1960. december 1. és 1961. január 15. között tsz-ellenes bűncselekmények miatt 190 esetben járt el a politikai rendőrség. Ez két és félszer több volt, mint a megelőző hónapban. A leggyakoribb bűncselekménytípus a tsz elleni izgatás volt, 153 ilyen esetet rögzítettek az említett periódus alatt.¹⁵ A Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztály ebbe a kategóriába sorolta a belépési nyilatkozat visszaszerzése érdekében indított aláírásgyűjtést csakúgy, mint azokat a tüntetéseket, ahol tömegesen követelték vissza a fontos dokumentumot.¹⁶ Akadt példa arra is, hogy az alakuló közgyűlésen kérték vissza a tagok a belépési nyilatkozatot.

A tsz formai megalakítása sem ment könnyen. Nagyon jól tudták a gazdák, hogy ha akadályozni tudják az alakuló közgyűlés összehívását, illetve szabályszerű lefolytatását, akkor a tsz megalakulását is késleltetni tudják. Ennek következtében pedig késve fog megindulni a közös munkaszervezet kialakítása is. Voltak olyan helyek, ahol egyszerűen nem jelentek meg az új belépők, s így a szükséges taglétszám nélkül hónapokig nem tudták megtartani az alakuló közgyűlést. Másutt az újonnan belépők felszólalásaikkal, követeléseikkel megzavarták a közgyűlés menetét, s esetleg ezt követően távoztak onnan.¹⁷

Kemény konfliktusok kísérték a közös táblák kialakítását, csakúgy, mint a leltározást. Gyakran előfordult, hogy amikor a leltározó bizottság megjelent a gazda portája előtt, akkor nem engedte be, vagy ha be is engedte a bizottságot, de már a leltározó jegyzőkönyvet nem írta alá. Régóta bevált taktika volt, hogy az új belépők a gyenge minőségű, kevés hozamú, gyakran nem egészséges állataikat adták át a közös

gazdaságnak, a jobbkat visszatartották a háztáji gazdaságban.¹⁸ Azokon a helyeken, ahol még nem volt közös istálló, a gazdák igyekeztek elérni, hogy saját állataikat továbbra is ők gondozzák. Sikerüket mutatja az alábbi adat: a tsz-ekbe vitt állatok egyharmada, ezen belül a tehének 42%-a, a lovak 52%-a a belépést követően átmenetileg háztáji kezelésben maradt.¹⁹ Az általam vizsgált megyék közül Nógrádban például a tehénállomány 60%-a, a sertések 67%-a maradt a korábbi tulajdonosok gondozásában.²⁰

Míg tehát az utolsó kampány során létrejött vagy megnagyobbodott tsz-eknél a közös gazdálkodás beindítása okozott gondot, addig a régebbieknél a zárszámadó közgyűlések körül kulminálódtak a problémák. A tagság ugyanis ezen a fórumon értesült arról, hogy előző év során összegyűlt munkaegységei után mennyi természetbeni és pénzbeli részesedést kap.²¹ A tsz-tagoknak már az 1960-as zárszámadáskor is jóval kevesebb volt a jövedelmük, mint előző évben. 1959-ben még 20 600 Ft volt a közös és háztáji gazdaságból származó összjövedelem, ez 1960-ban majdnem 20%-kal csökkent, s 1961-ben is ezen a szinten (17 100 Ft) maradt. Még lehangolóbb kép tárul fel, ha csak a közös gazdaságból származó jövedelmeket vesszük szemügyre: 1959: 11400 Ft, 1960: 8400 Ft, 1961: 7800 Ft. ²² Ráadásul igen nagy volt az országos átlag mögötti szóródás, ami egyrészt érezhető volt egy-egy tsz-en belül a különböző munkahelyek szerint, másrészt regionálisan is.²³ A KSH adatai szerint a kollektivizálás befejező évében a dunántúli és az alföldi átlag között alig volt különbség, de az észak-magyarországi átlag már 20%-kal alacsonyabb volt. Ugyanakkor az említett három nagy régió belül is igen számottevő különbségek mutatkoztak.²⁴

A korábbi tapasztalatok alapján azon már nem is lepődtek meg túlzottan a tagok, hogy a betervezett részesedést a tsz nem tudta kifizetni. A zárszámadó közgyűléseken a botrány akkor tört ki, amikor kiderült, hogy az év közbeni előlegezéssel már meg is kapták a tagok a járandóságukat, így a zárszámadáskor már nem járt nekik semmi. Ennél volt még egy rosszabb eset. Amikor ugyanis túlzott volt az év közbeni előlegfizetés, akkor a tagoknak vissza kellett (volna) fizetni a már jogtalanul felvett előleget.²⁵ Az elkeseredett tagság hangulatát jól dokumentálják azok a panaszos levelek, amelyeket a tsz-tagok küldtek különböző párt- és állami szervekhez, újságokhoz, vagy éppen a Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségébe.²⁶

Azok, akik nem voltak megelégedve a közösből származó jövedelemmel, és/vagy nem rendelkeztek tartalékokkal, a kilépésüket kérték. Ők olyan munkahelyen akartak elhelyezkedni, ahol minden hónapban biztosított lett a fizetésük. Ilyen jelenségekről érkeztek hírek Baranya, Borsod, Győr-Sopron, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Vas és Veszprém megyékből.²⁷

Az év eleji kilépési törekvéseket az osztályidegen, ellenséges beállítottságú személyek tevékenységének tulajdonította a mezőgazdasági elhárítás, hangsúlyozva, hogy a gyenge zárszámadás eredményeit kihasználva, azokat eltúlozva keltenek kilépési hangulatot.²⁸ A helyi párt- és tanácsi szervek azzal intézték el ezeket a kérelmeket, hogy nincs jogalapjuk, hiszen még nem járt le a hároméves kilépési tilalom. Ez az érvelés azonban néhány hónappal később már nem állta meg a helyét. Az 1959. évi 7. sz. tvr. ugyanis így rendelkezett a kilépésről. *„A kilépési szándékot legalább hat hónappal a gazdasági év vége előtt a vezetőségnek be kell jelenteni; a bejelentés elfogadása felől a közgyűlés határoz. A kilépő a gazdasági év végéig köteles a közös munkában részt venni, ez alól azonban őt a közgyűlés felmentheti.”*²⁹

1961 nyaratól a jogszerűen benyújtott kérelmek az aktív paraszti ellenállás új stratégiáját jelentették.³⁰ Azok számára, akik 1959 elején lettek tsz-tagok, közeledett a hároméves kilépési tilalom vége. Az általuk benyújtott kilépési kérelmek egyértelművé tették: a parasztság jelentős tömegei még nem adták fel a reményt, hogy visszatérjenek az egyéni gazdálkodáshoz. 1962-re olyan horderejűvé vált ez a probléma, hogy tavasszal

a Politikai Bizottság is kénytelen volt foglalkozni vele.³¹ Az ekkor elrendelt országos vizsgálatról készült beszámolót 1962. június közepén tárgyalta meg a testület. *„Bár a kilépési kérelmek száma országosan valóban nem nagymérvű, azt mégis fontos politikai kérdésként kell kezelni és megfelelő intézkedéseket kell tenni a kilépési hangulat megszüntetésére, a kilépni szándékozó tagok elhatározásának megváltoztatására. Nem engedhetjük, hogy a tagok egy része kilépjen, mert ez kaput nyitna a tagok nagyobb arányú kiáramlásának és nagyon súlyos következményekhez vezetne.”*³² Jól látható, hogy az elkészült jelentés igyekezett kisebbíteni a problémát, ami érthető, hiszen ekkor már javában folytak a VIII. pártkongresszus előkészületei. A kollektivizálás befejezésére hivatkozva a pártvezetés éppen itt készült kinyilatkoztatni azt a fontos tételt, hogy Magyarországon is befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása.³³

Ez azonban kevésbé befolyásolta a paraszti társadalom magatartását. Annak bizonyítására, hogy ez az aktív paraszti ellenállás még évekig fennmaradt, következzen néhány példa az 1962 utáni évekből. 1963. május közepén négy dunaföldvári tsz-ben 260 személy jelentette be kilépési szándékát. Ez a szám önmagában is felkeltette volna az állambiztonsági szervek érdeklődését, a probléma igazi súlya mégis akkor tárul fel, ha felidézük, hogy a tsz-nek volt ugyan 680 tagja, közülük azonban állandó jelleggel csak 250 fő dolgozott, a többi nyugdíjas vagy öregségi járadékos volt. A nyomozás eredményeit így foglalta össze a Tolna Megyei Rendőr-főkapitányság illetékes alosztálya: *„A beadott kilépési nyilatkozatok zömében géppel lettek készítve, megfelelő helyesírással. A gépelés, valamint a szövegezés, helyesírás arra engedett következtetni, hogy a nyilatkozatoknak egy részét megfelelő műveltséggel és jogi ismeretekkel rendelkező személy készíthette...”* Végül is kiderítették, hogy egy 61 éves volt telekkönyvi előadó írta a kilépési kérelmek nagyobbik részét. Őt *„üzletszerűen elkövetett zugirászat”* büntették alapos gyanúja miatt előzetes letartóztatásba helyezték. Miután beismerő vallomást tett, a vizsgálati osztály vádemelésre átadta az ügyészségnek. A kérelmek többi készítőjét – többnyire *„volt ügyvédek”* – pedig jegyzőkönyvi figyelmeztetésben részesítették. Fontosnak tartották megállapítani azt is: *„A vizsgálat ideje alatt a kilépési nyilatkozatok beadása megszűnt, azoknak a tagoknak egy része, akik beadták a kilépési nyilatkozatokat, továbbra is mentek dolgozni, közülük 10 fő visszavonta a kilépési nyilatkozatát, a másik része ezt megelőzően sem vett részt a munkában.”*³⁴

Nógrád megyében még nehezebb kérdésnek bizonyult a tagság kilépésének megakadályozása. Egyrészt a kedvezőtlen természeti adottságok miatt eleve alacsonyabbak voltak a tsz-ből származó jövedelmek, másrészt viszont a megye ipari jellege miatt könnyen lehetett a mezőgazdaságon kívül munkahelyet találni. Itt a családok *„több lábon állásának”*, a kétlakiságnak régi hagyománya volt.³⁵ Míg a két világháború között csak a szegényparaszti, kevés földű családoknál volt szokás bányában vagy az iparban munkát vállalni, addig a Rákosi-korszak agresszív parasztpolitikája miatt a birtokos gazdák közül is egyre többen vállalták átmenetileg a kétlaki életet. Ezek a családi stratégiák éledtek újjá az 1959-től újrainduló kollektivizálás hatására.

Az 1959-ben kiadott új tsz-alapszabály lehetővé tette, hogy telente – ott, ahol a tsz nem tudott munkát biztosítani – a tagok másutt vállaljanak munkát. Ehhez a helyi tanács engedélye volt szükséges. Ilyen téli munkavállalásra sok lehetőség nyílt a bányákban, ahol a fokozott szénkitermelés miatt ősztől mindig megnőtt a munkásfelvétel. Az állambiztonsági források számos példát hoztak arra, hogy egy idő után a tagok tanácsai engedély nélkül is vállaltak a tsz-en kívül munkát. A salgótarjáni járás tsz-eiben általános tendenciaként érzékelték a megyei szervek, hogy *„a tagság – kevés kivétellel – nem a közös munkák végzésén, hanem azon gondolkodik, hogy különböző fondorlattal hogyan tudjon megszabadulni a tsz.-től és az iparban elhelyezkedni. De azok a tagok, akiknek nem sikerül a tsz.-ből illetve a községből elmenni, azok egyszerűen nem hajlandók a tsz.-ben dolgozni.”*³⁶

II. „A meggyőzés, rábeszélés nem alkalmas módszer a munkák végeztetésére.”³⁷

Ahogy az előbbi idézet is utalt rá, nem pusztán a tagság kilépési törekvése volt az egyedüli válságjelenség az újonnan alakult vagy területileg megnövekedett tsz-ekben. Legalább ilyen súlyú volt a tagság távolmaradása a közös munkától. E probléma értelmezésével a vidéki mezőgazdasági elhárító osztályok eleinte nem igazán boldogultak. Többnyire azt ismételték, hogy az osztályidegen és antidemokratikus elemek által terjesztett „rémhírek” hatásával magyarázható a tagság gyenge munkafegyelme. Hajdú-Biharban elsősorban a kulákokat, Nógrádban az egyházi reakciót, Tolna megyében pedig a Nyugaton élő német rokonságot tették felelőssé a termelészövetkezeti parasztság megtévesztéséért.

A „rémhírek” vizsgálata külön tanulmány témája lehetne. Amit a rendőri, állambiztonsági szervek vidéken „rémhírként” értelmeztek, az valójában nem volt más, mint a paraszti társadalom reményeinek a kivételése.³⁸ Ekkoriban a központi téma a termelészövetkezeti rendszer összeomlása volt. Szerte az országban híresztelték: *„a tsz-tagok csak annyit dolgozzanak a látszat kedvéért, hogy néhány munkaegységük legyen, támaszkodjanak a tartalékokra, így kibírják addig, amíg megváltozik a rendszer”.* Ennek egy radikálisabb változata így szólt: *„a tagoknak nem érdemes dolgozni a tsz-ben, mert úgysem sok fizetést fognak kapni, de legalább hamarabb fel fog oszlani a tsz”.*³⁹ Nagy változatosságban terjedtek a közelgő háborúval kapcsolatos, „megbízható forrásból” származó információk.⁴⁰ Érdekes tendenciaként figyelhető meg, hogy az amerikai csapatok helyére egyre inkább a nyugatnémetek kerültek a várakozásokban. Bár feljegyeztek olyan rémhírt is, amelyben azt jósták, hogy a nyugatnémetek és amerikaiak közösen támadják meg a Szovjetuniót. Íme, néhány további „gyöngyszem”: *„A pápa megáldotta a nyugatnémet csapatokat, mint egykor a keresztes lovagokat.”* Nem volt az sem kétséges, hogy lesz megfelelő vezetője az NSZK hadseregének: *„Hitler él, és az USA-ban tartózkodik egy szigeten, ahova tengeralattjáróval érkezett, és el van látva élelemmel és lőszerrel.”*⁴¹ A „rémhírek” sorát egy Nógrád megyéből származó „csemegével” zárom: *„...a tsz.-tagság nagy része ugyancsak azt várja, hogy a tsz.-t mikor oszlatják már fel. Tetézik ezt a várakozásukat azzal, hogy most a kínaiakat várják és abban reménykednek, hogy a kínai hadsereg megtámadja a szocialista tábor és felszabadítja őket is a tsz. elnyomása alól.”*⁴²

A tagság passzivitása nemcsak az állambiztonsági jelentésekben, hanem a korabeli statisztikákban is tükröződött. A nyilvántartott tagok jelentékeny része (20–25%) egyáltalán nem vett részt a közös munkában, vagy csak kevés munkaegységet teljesített.⁴³ A háttérben az húzódtott meg, hogy a parasztcsaládokból sok helyütt nem a családfő lépett be a tsz-be, hanem a feleség vagy egy idősebb családtag. Ők csak annyi munkaegységet szereztek a közös gazdaságban, ami biztosította a jogosultságot a háztájijához, s ezt követően már nem voltak hajlandók részt venni a közös munkában.⁴⁴ Megszokott jelenetté vált falun, hogy reggelente a brigádvezető szaladgált házról házra, hogy összetoborozza a tagokat az éppen aktuális munkára. *„...a brigádvezetők felszólítására sem jelent meg a tagság nagy része munkában. Abban reménykedtek, hogy a termelészövetkezet feloszlik.”* *„Előfordultak itt olyan jelenségek, amikor egyes brigádtagok a brigádvezetőket koldulóknak nevezték, amikor azok munkavégzésre szólították fel őket.”*⁴⁵

Az elvégzett munka minősége is hagyott kívánnivalót maga után: *„a zöldre feketét húztak”,* azaz nem kapáltak rendesen. Az objektum-dossziékban rendszeresen feljegyezték, hogy az adott tsz kukorica- és cukorrépa-területéből mennyi maradt kapálatlanul. Nemcsak a növényápolásnál akadtak azonban problémák, hanem a betakarításnál is. *„A mennyiségi veszteségen túl minőségi veszteségek is jelentkeztek. Több tsz-ben későn kaszálták le a réteket, a betakarítás lassúsága miatt pedig a széna*

többször megázott, s ennek következtében kilugozódott.”⁴⁶ A Tolna megyei „renitens” tsz-eknél kialakult helyzetet így jellemezte a Tolna Megyei rendőr-főkapitányság III/III-2 alosztálya: „...a legfontosabb munkák idején a szükséges munkaerő mennyiségét nem tudják biztosítani, mert a tagság nagyrésze a háztáji földben dolgozik, vagy napszámba jár.”⁴⁷ Nógrád megye több járásáról is feljegyezték, hogy 1963. szeptember utolsó hetében még szép számmal voltak olyan gazdaságok, amelyeknél a kenyér-, illetve takarmánygabona cséplése nem fejeződött be. Szülőfalumban, Mihálygergén is így volt, ráadásul a tsz-tagok ezt még meg is magyarázták: „Minek siessünk a gabonabehordással és a csépléssel. 1944-ben is siettünk vele, akkor elvitték tőlünk a németek, most meg azért siessünk, hogy elvigye más?” Ehhez még azt is hozzátették: „reméljük tovább már nem kínlódtatják a parasztokat, ez évben felosztják a tsz.-t”.⁴⁸ A késedelmes betakarítás természetesen kihatott az őszi talaj-előkészítésre és a vetésre is. A Hajdú-Bihar megyei anyagban a gáborjáni Új Élet Tsz-ről jegyezték fel a következő esetet. Az őszi vetések idején előfordult, hogy „a tanács elnöke és több férfi tagja, valamint a T.Sz. legszűkebb vezetősége csávázta éjjel a búzát mert a T.Sz. tagjai nem mentek dolgozni.”⁴⁹ Mindhárom általam vizsgált megyében visszatérő probléma volt az is, hogy csak nagy nehézségek árán lehetett megbízható munkaerőt biztosítani az állattenyésztésben. Nógrádban az is előfordult néhány helyen, hogy az Alföldről fogadtak fel „vendégmunkásokat”. A helybeliek közül ugyanis senki sem vállalta a nehéz munkát munkaegység-díjazásért.

Aki ismeri a hagyományos paraszti munkamorált, az ugyancsak meglepődve szembesül ezekkel a jelenségekkel, amelyek azt sugallják, mintha egy-két év alatt kiveszett volna a magyar paraszt közismert munkaszeretete, szorgalma.⁵⁰ Valójában arról volt szó, hogy a kivárás és a passzív ellenállás jegyében megosztották erőfeszítéseiket a háztáji és a közös gazdaság között. Kialakítottak egy „kettős munkaerkölcsöt”, mégpedig úgy, hogy a közös gazdaságban megtanultak „rosszul dolgozni”. A szövetkezeti tagok gyenge munkateljesítménye a közös gazdaságban egyértelművé tette: nem hajlandók aktívan bekapcsolódni egy olyan gazdálkodási szervezetbe, ahol számukra idegen, áttekinthetetlen működési viszonyok közepette nem biztosított a család megélhetése. Ugyanakkor az új munkaszervezetben, amit a tsz jelentett, a háztáji volt az egyetlen olyan terület, ahol a tag úgy érezhette, közvetlen összefüggés van a befektetett munka és az elért jövedelem között. Innen tudták pótolni a közösből származó kevés, rendszertelen és bizonytalan jövedelmet. Jól mutatja ezt, hogy az 1960-as évek közepéig a szövetkezeti jövedelem több mint fele innen került ki.⁵¹

A tsz-tagok tehát, ahol lehetett, minimálisra korlátozták a közös gazdaságban végzett munkát, ugyanakkor minden erőfeszítésüket a háztáji gazdaságra fordították. Egyrészt arra törekedtek, hogy a megengedettnél nagyobb földterületet használjanak, másrészt, ahogy már volt róla szó, a háztáji munkák elsőbbséget élveztek a közös gazdaság aktuális munkáinál, harmadrészt pedig a közös gazdaság javaiból (pl. takarmányból) igyekeztek minél többet elvinni a háztájiba.⁵² Találón fogalmazta meg az ebből fakadó feszültséget egy 1964-es Hajdú-Bihar megyei jelentés készítője: „Tudomásomra jutott az is, hogy a községben erőss a háztályi [sic!] állomány amely nemzetgazdasági szempontból nagyon hasznos, de a T.SZ. szempontjából negatívan érezteti hatását.”⁵³ Ugyanez a jelentés több példát is hozott arra, hogy a tagok egy része rendszeresen lopkodta a közös takarmányalapot. A tsz-ekben elszaporodó lopások állandó témái lettek az állambiztonsági anyagoknak az 1960-as évek első felében. Ezeket „a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmények” kategóriájába sorolták. A jelentésekben visszatérő problémaként említették azt is, hogy a vezetőség nem szankcionálta a lopást.

A tagság aktivitása a háztájiban világossá tette, hogy milyen módon lehet a közös munkába jobban bevonni a távolmaradó tagokat. Mégpedig azzal, ha terményrészesedést kaptak az elvégzett munkáért. A háztájiban a tagok arra törekedtek, hogy minél több állatot hizlaljanak, hiszen ebből számottevő bevételre számíthattak, ugyanakkor a háztáji földterületén nem tudtak ehhez elegendő takarmányt termeszteni.⁵⁴

Mindezek figyelembevételével a tagság érdekét olyan megoldások szolgálták volna, amelyekkel a bizonytalan értékű s döntően csak a gazdasági év végén realizálódó munkaegység helyett a termés bizonyos százalékát egy-egy munka befejezése után azonnal, terményben megkapja. A hagyományos paraszti gazdálkodás számos jól bevált megoldást ismert: ilyen volt például a részes kapálás, a részes kaszálás, a részes aratás. Mindegyik formánál előre kialakult terményhányad illette meg a bér munkást, s minél jobban végezte a munkáját, annál többet ért az a bizonyos hányad.⁵⁵

Ezeket a megoldásokat a tagság – és néhány helyen a tsz-vezetés is – már az 1950-es évek elejétől kezdve próbálta visszacsempészni a tsz-be, amire a pártvezetés teljes elutasítással és tiltással reagált. Formailag azért, mert ezeket a feudális múlt továbbéléseként értékelte, valójában azonban inkább azért, mert általuk kijátszhatóvá vált a maradék-elv, ami pedig az állami érdekérvényesítés fő eszköze volt.⁵⁶ Eszerint a tagságnak csak azután lehetett osztani, hogy a tsz teljesítette az összes kötelezettségét az állam felé. Tehát ami maradt – terményben és pénzben –, az volt szétosztható a gazdasági év végén.

A részes kapálás, részes kaszálás és részes aratás gyakori téma lett az állambiztonsági jelentésekben. Többnyire az éves tervtárgyaló közgyűlések kapcsán esett több szó róluk. Ekkor kellett megegyeznie a tsz-vezetésnek a tagsággal a munkadíjazás részleteiről. Általánosan elterjedt a munkaegység plusz természetbeni premizálás, de a konkrét százalékokról kőkemény viták folytak. Ez az érdekérvényesítési küzdelem jól nyomon követhető az objektum-dossziékban is. A berettyószentmártoni Hajnal Tsz érvelését így rögzítette az 1964-es jelentés. *„Ma már a holdba akarunk menni, így a prémiumot is magasabbra kell emelni.”*⁵⁷ Egy másik Hajdú-Bihar megyei „renitens” tsz-re vonatkozik a következő állambiztonsági jelentés, de maga az alkufolyamat visszaköszön a nógrádi és tolnai objektumdossziékban is: *„A tagság már szinte rászokott arra, hogy alkudozzon a vezetőséggel, a nagyobb munkák idején az előnyösebb juttatások megadása érdekében és ne[m] egy esetben a vezetés kényszerült helyzetében kénytelen volt annyit adni a tagságnak amennyiért vállalták a munka elvégzését, túllépve az alapszabályba rögzített lehetőségeket.”*⁵⁸

Látható tehát, hogy a tagság korábbi passzív ellenállása nyomán jelentősen javultak az érdekérvényesítési lehetőségei. Ezt a folyamatot a nemzetközi szakirodalom „aktív alkalmazkodásként” írja le, hangsúlyozva, hogy a társadalom alárendelt helyzetű csoportjainak még egy diktatórikus rendszerben is van lehetőségük arra, hogy visszahassanak a hatalomra.⁵⁹

Az 1961–62-es tömeges kilépési hullám meglepetésszerűen érte a párt- és állami vezetést, amely már alig várta, hogy fellélegezhessen e nehéz, kötelező feladat teljesítése után. Nem így történt. A parasztság nem adta fel a küzdelmet. Várható lett volna, hogy emiatt újra kiéleződnek a konfliktusok vidéken. Az általam vizsgált állambiztonsági iratokból azonban másfajta kép rajzolódott ki. Eleinte még azzal magyarázták a problémákat, hogy a tsz-ekbe beépültek az osztályidegen (kulák, horthysta tiszt, csendőr, ellenforradalmár stb.) és egyéb antidemokratikus elemek. Aztán a tsz-ellenes cselekedetek elkövetőit kutatva előbb-utóbb beleütköztek *„az egyszerű emberek izgató tevékenységébe”*. Másutt így fogalmazták ezt meg: *„Az elkövetők osztályhelyzetüknél fogva, vagy hozzánk közel állóak, vagy hozzánk tartozóak.”* S a magyarázat is valóságközeli volt: *„Ezek a személyek általában az anyagi elégedetlenség szellemében követték el T.Sz. ellenes tevékenységüket.”*⁶⁰

Ebben a módosuló hozzáállásban döntő szerepe volt annak, hogy az 1960-as évek első felében egy sajátos, nem egyenrangú párbeszéd bontakozott ki a hatalom és a tsz-ek között. Közvetítő szerepet Fehér Lajos és a körülötte szerveződő agrárlobbi játszott.⁶¹ Fehérnek döntő szerepe volt abban, hogy a pártvezetés – ha vitákkal is, de –

megértette: a több termelés érdekében engedményeket kell tennie, mert a tsz-tagság jelentős része nem hajlandó dolgozni a szovjet kolhoz-forma kereti között. A paraszti érdekeltséget biztosító alulról jövő kezdeményezéseket eleinte csak megtűrték, majd támogatták, s végül 1967-ben az új tsz-törvény révén jogilag is megerősítették a kolhoz-modelltől eltérő megoldásokat.⁶²

¹ ÁBTL 1.6. 67-2782. Összefoglaló jelentés a termelőszövetkezetek ellen irányuló ellenséges tevékenység október havi tapasztalatairól, 1959. november 19.

² Uo.

³ Uo.

⁴ *MSZMP határozatai*, 1973:497.

⁵ *Mezőgazdaságunk*, 1963: 147.

⁶ A kérdéskörrel már egy korábbi tanulmányomban is foglalkoztam, de akkor elsősorban a pártapparátus központi és helyi szerveinek iratanyaga alapján. Lásd: Varga, 2009.

⁷ Papp István elsőként vállalkozott arra, hogy az 1956 utáni időszakra vonatkozóan nyomon kövesse a mezőgazdasági elhárítás történetét. Bővebben lásd: Papp, 2013.

⁸ http://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_13_1962.pdf

⁹ Papp, 2013.

¹⁰ A mezőgazdasági szervezetek, intézmények, azaz objektumok döntő hányada ilyen módon a társadalmi tulajdon védelmével foglalkozó rendőri szervek hatáskörébe került. Uo.

¹¹ Két mezőgazdasági (Hajdú-Bihar, Tolna) és egy ipari jellegű megyéből (Nógrád) választottam ilyen objektum-dossziékat.

¹² A tanulmány megírásához nagy segítséget jelentett James C. Scott koncepciója a „mindennapi ellenállás” formáiról. Lásd: Scott, 1985. Hasonló megközelítést alkalmaztak a szocialista mezőgazdaság vizsgálata során az alábbi szerzők is: Fitzpatrick, 1994; Oláh, 2001; Viola, 1996.

¹³ ÁBTL 3.1.5 O-14270. A Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III-2. Alosztály összefoglaló jelentése a megye mezőgazdaságának helyzetéről, 1963. szeptember 26.

¹⁴ Varga, 2009.

¹⁵ ÁBTL 1.6. 67-312. Jelentés az MSZMP KB október 29-i határozatának végrehajtása során tapasztalt ellenséges tevékenységről, megnyilvánulásról, 1961. január 30.

¹⁶ Farkas, 2010.

¹⁷ ÁBTL 1.6. 67-1721. A mezőgazdaság területén 1961. első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai, 1961. augusztus 2.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Mezőgazdaságunk*, 1963: 174–175.

²⁰ ÁBTL 3.1.5 O-14270. Felmérés a nógrád megyei tsz-ekről, tervező és beruházási irodákról, 1964. január 14.

²¹ A munkaegység a szovjet kolhoz-alapszabály szerint a közös gazdaságban végzett munka mérésének és egyúttal értékelésének is az egysége.

²² A háztáji gazdaság stabilizáló, jövedelempótló szerepéről a későbbiekben még lesz szó. Oros (szerk.), 1994: 273.

²³ MNL OL M-KS-288. f. 28/1963/46. ö. e. A mezőgazdasági lakosság életszínvonalának alakulása.

²⁴ Győr-Sopron megyében például egy jól gazdálkodó tsz-ben kétszer annyit – 13 775 forintot – kerestek a tagok, mint egy hasonló zalai tsz-ben, így nem meglepő az sem, hogy egy Győr-Sopron megyei, rosszul gazdálkodó tsz-ben a tagság alig keresett kevesebbet (6380 Ft), mint egy zalai jó tsz-ben (6744 Ft). Ez utóbbi jövedelemszintje Észak-Magyarországon viszont már megfelelt a közepes szövetkezetekének (6929 Ft). Uo.

²⁵ MNL OL M-KS-288. f. 28/1961/6. ö. e. A Mezőgazdasági Osztály jelentése a Politikai Bizottság számára a tsz-ek zárszámadásáról, 1961. április 15.

²⁶ Kovács, 2013.

²⁷ ÁBTL 1.6. 67-1721. A mezőgazdaság területén 1961. első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai, 1961. augusztus 2.

²⁸ Uo.

²⁹ *A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre*, 1959: 8–9.

³⁰ ÁBTL 1.6. 67-1721. A mezőgazdaság területén 1961 első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai, 1961. augusztus 2.

³¹ MNL OL M-KS-288. f. 5/263. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. április 19-i üléséről. 5. Jelentés a tsz-ekből való kilépési törekvések vizsgálatáról.

- ³² MNL OL M-KS-288. f. 5/267. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. június 12-i üléséről. 2. Jelentés a termelőszövetkezetekből való ki- és belépések helyzetéről.
- ³³ *MSZMP VIII. kongresszusának*, 1963.
- ³⁴ ÁBTL 3.1.5 O-14436. Jelentés a dunaföldvári tsz-ek ügyéről, 1963. június 8.
- ³⁵ Molnár–Szomszéd, 1970: 156–157.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.5 O-14270. A Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III-2. Alosztály összefoglaló jelentése a megye mezőgazdaságának helyzetéről, 1963. szeptember 26.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ A rémhírképzésről mint a társadalom működési zavaráról bővebben lásd: Hankiss, 1982: 153–205.
- ³⁹ ÁBTL 1.6. 67-1721. A mezőgazdaság területén 1961 első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai, 1961. augusztus 2.
- ⁴⁰ A háborús „rémhírek” a Rákosi-korszakban is számos változatban terjedtek. Lásd: Galambos, 1994: 163–165.
- ⁴¹ Ezek a „rémhírek” már a kollektivizálás alatt is terjedtek, s aztán az 1960-as évek első felében időről időre felbukkantak az ország különböző területein. Terjedésük tér- és időbeli dinamikája további kutatómunkát igényelne.
- ⁴² ÁBTL 3.1.5 O-14270. A Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III-2. alosztály összefoglaló jelentése a megye mezőgazdaságának helyzetéről, 1963. szeptember 26.
- ⁴³ MNL OL M-KS-288. f. 28/1963/46. ö. e. A mezőgazdasági lakosság életszínvonalának alakulása.
- ⁴⁴ Varga, 2009.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.5 O-14270. Felmérés a nógrád megyei tsz-ekről, tervező és beruházási irodákról, 1964. január 14.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.5 O-14436. Monográfia a termelőszövetkezetekről, 1964. március 5.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.5 O-14270. A Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III-2. Alosztály összefoglaló jelentése a megye mezőgazdaságának helyzetéről, 1963. szeptember 26.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.5 O-13009. Jelentés a Gáborjáni Új Élet T.Sz. ügyében, 1964. március 13.
- ⁵⁰ Fél–Hofer, 1997: 144–150. és 184–190.
- ⁵¹ *Mezőgazdasági Statisztikai*, 1966: 246.
- ⁵² A Hajdú-Bihar megyei tsz-ek közül sokszor szerepelt a mezőgazdasági elhárítás anyagaiban a Hajdúdorogi Bocskai Tsz. Itt előfordult olyan eset, hogy a tagság, aratás közben, a kombájntól 40 mázsa búzát egyszerűen ellopott. Amikor pedig a sertésgondozók nem tudtak elszámolni 44 darab süldővel, kiderült, hogy egyszerűen hazahajtották őket a falkából. ÁBTL 3.1.5 O-13009. A Hajdúdorogi Bocskai Tsz-szel kapcsolatos tájékoztató, 1963. augusztus 14.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.5 O-13009. Jelentés a Gáborjáni Új Élet T.Sz. ügyében, 1964. március 13.
- ⁵⁴ Erről bővebben lásd: Varga, 2001: 58–71.
- ⁵⁵ Gunst, 1998: 231–284.
- ⁵⁶ Wädekin, 1977.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.5 O-13009. Hajdú-Bihar megyei tsz-ek vizsgálatával kapcsolatos jelentés, 1964. március 14.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ Fitzpatrick, 1994: 10–13.
- ⁶⁰ ÁBTL 3.1.5 O-13009. Hajdú-Bihar megyei tsz-ek vizsgálatával kapcsolatos jelentés, 1964. március 14.
- ⁶¹ Papp, 2010; Varga, 2013: 96–120.
- ⁶² Varga, 2013: 133–138.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6.	A Belügyminisztérium II/7. Osztály iratai	
3.1.5.	O-13009	Hajdú-Bihar megyei termelőszövetkezetek
	O-14270	Nógrád megyei tsz-ek, tervező és tsz.beruházási irodák

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f.

A Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei, 1945–2004

28. cs. Mezőgazdasági Osztály, 1957–1966

Nyomtatásban megjelent források

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre, 1959

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Mezőgazdasági Statisztikai, 1966

Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. Budapest, KSH.

Mezőgazdaságunk, 1963

Mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés idején, 1958–1962. Budapest, KSH.

MSZMP határozatai, 1973

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

MSZMP VIII. kongresszusának, 1963

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, 1962. november 20–24. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Oros (szerk.), 1994

A falu és a mezőgazdaság főbb társadalmi és gazdasági jelzőszámai. Szerkesztette: Oros Iván. Budapest, KSH.

Hivatkozott irodalom

Farkas, 2010

Farkas Gyöngyi: *Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen.* (PhD-értekezés.) Budapest, kézirat.

Fél–Hofer, 1997

Fél Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest, Balassi Kiadó.

-
- Fitzpatrick, 1994
Sheila Fitzpatrick: *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*. New York, Oxford University Press.
- Galambos, 1994
Galambos Sándor: Rém' híres kor. In *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazgatás*. Szerkesztette: Erdmann Gyula. Gyula, Békés Megyei Levéltár.
- Gunst, 1998
Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerkesztette: Gunst Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 231–284.
- Hankiss, 1982
Hankiss Elemér: *Diagnózisok*. Budapest, KJK.
- Kovács, 2013
Kovács Csaba: Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából. *Múltunk*, 3. sz. 207–251.
- Molnár–Szomszéd, 1970
Molnár Pál – Szomszéd Imre: *Nógrád megye története*. III. kötet. 1919–1944. Salgótarján, Nógrád Megyei Tanács, 156–157.
- Oláh, 2001
Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Papp, 2010
Papp István: Fehér Lajos agrárpolitikai tevékenysége. In *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században*. Szerkesztette: Sipos Levente. Budapest, Napvilág Kiadó, 248–292.
- Papp, 2013
Papp István: A BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 181–209.
- Scott, 1985
James Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Yale University Press.
- Varga, 2001
Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekvédelem és szervezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Varga, 2009

Varga Zsuzsanna: „Földindulás”. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle*, 2. sz. 232–234.

Varga, 2013

Varga Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása Magyarországon az államszocializmus időszakában*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Viola, 1996

Lynne Viola: *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. New York, Oxford University Press.

Wädekin, 1977

Karl-Eugen Wädekin: The Soviet Kolkhoz: Vehicle of Cooperative Farming or of Control and Transfer of Resources. In *Cooperative and Commune*. Ed. Peter Dorner. Madison, The University of Wisconsin Press, 95–116.